

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Inger Dübeck

FRA GAMMEL DANSK TIL NY SVENSK RET

Den retlige forsvenskning i de
tabte territorier 1645-1683

FRA GAMMEL DANSK
TIL NY SVENSK RET

FRA GAMMEL DANSK TIL NY SVENSK RET

Den retlige forsvenskning i de
tabte territorier 1645-1683

Inger Dübeck

Studier og kilder bd. 3

Rigsarkivet
G·E·C GAD 1987

Udgivet med støtte af

LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

STATENS HUMANISTISKE FORSKNINGSRÅD

STATENS SAMFUNDSVIDENSKABELIGE FORSKNINGSRÅD

*Forsidebillede: Hasse Alfredssons tegning af personifikationen af svensk forvaltning
(fra Anna Christina Meurlings disputats).*

Bagsidebillede: Den ratificerede og beseglede Roskildefred af 1658.

Billedredaktion ved forfatteren

© Inger Dübeck 1987

Trykt i Winds Bogtrykkeri Aps, Haderslev

ISBN 87-7497-110-7

Indhold

I. Situation og problemer	7
II. Svensk retsenhed som mål	15
1. <i>Uniformitetsbestrebelse</i>	15
2. <i>Fredstraktaterne om forbliven ved dansk-norsk ret</i>	18
3. <i>Fredstraktaterne om »leges fundamentales«</i>	24
3.1. <i>Hvad forstås ved fundamentallove i denne epoke?</i>	24
3.2. <i>Fundamentallovsopfattelsen i Sverige og Danmark</i>	25
4. <i>Majestætsrettigheder eller regaler</i>	27
4.1. <i>»Ius politiae« som højhedsret</i>	28
4.2. <i>»Iurisdictio« som højhedsret</i>	29
4.2.1. <i>Fremmed forfatningsretsteori</i>	29
4.2.2. <i>Dansk og svensk forfatningsretlig opfattelse</i>	32
5. <i>Sammenfatning</i>	34
III. Retsheden via forvaltnings- og domstolssystemet	37
1. <i>Myndigheder og embedsmænd</i>	37
1.1. <i>Dansk embedssystem</i>	37
1.2. <i>Svensk embedssystem</i>	38
1.3. <i>Det særlige generalguvernørembede</i>	39
1.4. <i>Embedsstaben og dens rekruttering i de erobrede områder</i>	40
1.5. <i>Domstolssystemet</i>	41
1.6. <i>Dansk og svensk skatteretspraksis</i>	42
2. <i>Svenske myndigheders brug af dansk administrationsmateriale</i>	44
2.1. <i>Danske forvaltningsarkiver</i>	46
2.1.1. <i>Hvad skulle afleveres?</i>	46
2.1.2. <i>Blev det afleveret?</i>	48
2.1.3. <i>Hvad er bevaret?</i>	55
2.2. <i>Danske domstolsarkiver</i>	60
2.2.1. <i>Hvad skulle afleveres?</i>	60
2.2.2. <i>Blev det afleveret?</i>	60
2.2.3. <i>Hvad er bevaret?</i>	62
IV. Retsheden via lovgivning	67
1. <i>Lovgivning og retspolitik</i>	67
1.1. <i>Europæiske lovgivningsideer</i>	68

1.2. Efter Brømsebro. David Svensen og Magnus Durell	69
1.3. Efter 1660. Malmørecessen	75
1.4. »Politien« og »justitien«	79
2. Svensk lovgivning	80
2.1. Politiordninger	80
2.1.1. Indledning	80
2.1.2. Efter Brømsebro	82
2.1.3. Efter Roskilde og København	83
2.2. Justitieordninger	84
V. Afslutning	87
1. Overgangen til svensk ret	87
2. Faneflugt	91
3. Retsenheden kodificeres	92
VI. Konklusion	95
Bilag	99
1. Brømsebrotraktaten 13/8 1645, artikel 25, 27 og 29	99
2. Roskildetraktaten 26/2 1658, artikel 5, 6, 9 og 10	103
3. Københavnertraktaten 27/5 1660, artikel 4, 12 og 14	105
4. Malmørecessen 18/9 1662	107
5. David Svensens <i>Breviarium Juridicum Hallandicum</i> 1648	115
Retskilder og litteratur	119
Personregister	123
Stedregister	125

I. Situation og problemer

Ved freden i Stettin 1570 havde Frederik II (1559-88) givet afkald på sine krav på den svenske krone og Johan III (1568-92) på sine krav på Norge, Skånelandene og Gotland, ligesom det blev bestemt, at de gamle grænser skulle genoprettes. Hverken Danmark eller Sverige havde fået sine krav opfyldt. Grundlaget for de følgende 100 års krige mellem Danmark og Sverige var hermed skabt.

I de baltiske områder irriterede de to parter hinanden, især ærgrede Sverige sig over Danmarks besiddelse af Øsel. Enighed om lappespørgsmålet omkring Nordkalotten kunne heller ikke skaffes til veje.

Under Karl IX (1599-1611) og Christian IV (1588-1648) ulmede den gensidige uvilje mellem de to naboer. Kalmarkrigen 1611-13 gav bl.a. Kalmar og Älvsborg til Danmark og Jämtland og Herjedalen til Sverige. Karl IX var død midt under krigen og efterfulgtes af den kun 16-årige Gustav II Adolf (1611-32).

Trods Sveriges aggressive krigsførelse i Tyskland i 1640'erne, havde man overskud nok til også at føre krig mod arvefjenden Danmark 1643-45. Tanken om een gang for alle at gøre en ende på truslen fra Danmark forlod i disse årtier aldrig den svenske konges tanker. Drømmene om udvidelse af det rigssvenske territorium var sammenblandet med hævnfølelser. Et Sverige helt til Østersøen, Øresund og Vesterhavet var målet. Men Danmark sad på Øsel, Gotland, Bornholm og begge sider af Øresund.

Lennart Torstensson fik i 1643 ordre til at marchere mod Danmark. Hertugdømmerne blev hurtigt erobret, og tidligt i 1644

førte han sin arme ind i Jylland. Samtidig havde Gustav Horn erobret store dele af Skåne og Blekinge. Nu skulle Danmarks magtposition brydes. Under Brømsebroforhandlingerne måtte Sverige dog give køb på enkelte punkter, men fik Jämtland, Herjedalen, Gotland og Øsel for altid, mens Halland blev stillet i pant som sikkerhed i 30 år for toldfriheden for svenske skibe – også fra de øvrige østersøprovinser.

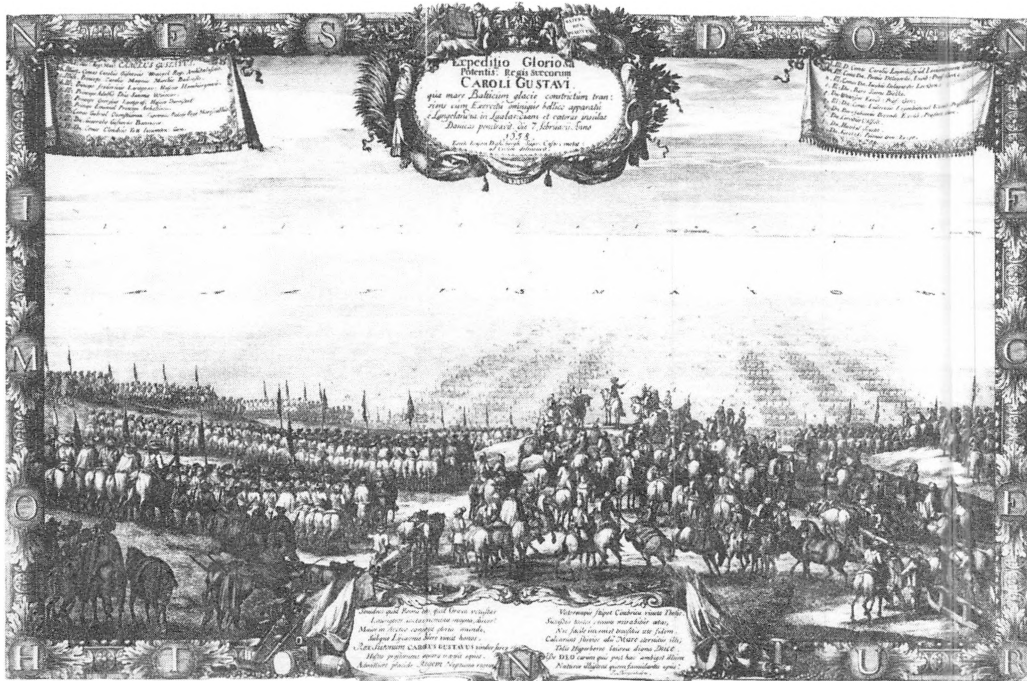
Et af målene var nået: danskernes magt i Østersøen var brudt. Til gengæld følte Danmark sig omklamret og til stadighed truet af den svenske krigsmaskine både nord, øst og syd fra. Svenskernes drømme

Den unge feltherre Christian IV leder stormen på fæstningsbyen Kalmar i 1611. Kalmarkrigen 1611-1613 udsprang af kongens urealistiske drøm om at erobre Sverige og genoprette Kalmarunionen. Tegning af F. C. Lund efter Karel van Manders tapet, der gik tabt ved Frederiksborg Slots brand i 1859.

Karl X Gustav overvåger den svenske hær særd over isen på Store Bælt den 7. februar 1658 fra Langeland til Lolland. Tegnet af øjenvidnet, den svenske ingeniørofficer Erik Dahlberg, udgivet i Samuel Pufendorfs pragt- værk »De rebus a Carolo Gustavo gestis» fra 1696.

havde fået ny næring. Man ønskede fortsat »att kasta Danmark helt och hållet omkull«. Norden skulle atter forenes, men under svensk overherredømme.

Udviklingen under Kristinas formynderregering 1632-44 havde været kendetegnet af vigtige indenrigske foranstaltninger og indbyrdes magtkampe mellem regeringens stormænd. Kristina blev erklæret myndig i 1644 og tiltrådte straks regeringsmagten, der varede indtil 1654. Hun kæmpede sig efterhånden fri af Axel Oxenstierna og hans rigsrådsgruppe. Men hendes modvilje mod at indgå ægteskab tvang hende til at prøve at redde arveriget ved at få sin fætter Karl Gustav udråbt til arvefyrste. I 1652 besluttede hun sig definitivt for at konvertere til katolicismen, og i 1654 nedlagde hun sit embede til fordel for fætteren, der nu blev Karl X Gustav (1654-60).

Brømsebrofreden blev aldrig betragtet som en endelig fred, men som et provisorium. Sverige ønskede fortsat at erhverve danske områder, ligesom Danmark ønskede at generobre det tabte. Det danske

hof og Frederik III (1648-70) var ydermere utilfreds med Sveriges erhvervelse af Bremen-Verden i 1648, mens folket som helhed fandt tabet af Halland smerteligt. Den i Danmark i unåde faldne rigshofmester Corfitz Ulfeldt og hans hustru havde kronede dage i Stockholm, hvor Ulfeldt benyttede lejligheden til at agitere for en ny krig mod Danmark. Karl X Gustav havde yderligere befæstet sin stilling ved sit ægteskab med Hedvig Eleonora af Holstein-Gottorp, der var datter af den ikke særlig danskvenlige hertug Frederik af Gottorp.

I 1657 besluttede Danmark sig for at søge revanche for Brømsebrofreden ved at trænge ind i Sverige fra Bohuslen og Skåne i håb om at generobre Halland samtidig med at Jämtland blev besat. Den danske konge havde dog forinden opfyldt alle formalia i henseende til udveksling af noter og en sluttelig krigserklæring. Det var ikke et overrumpningsangreb, ligesom svenskerne i øvrigt selv havde været langt fremme i krigsplanlægning.

I august drog Karl Gustav ind i Jylland,

hvor tropperne blev til vinterens komme. I januar og februar drog han med hærene over Lille Bælt via øerne til Sjælland. Hans drøm var at udradere Danmark som selvstændig nation og at vinde herredømmet over hele Danmark-Norge, ligesom han drømte om at erobre hele Polen for at nå sit endelige mål »dominium maris baltici«.

De europæiske stormagter blev urolige over udviklingen, og fredstraktaten i Roskilde gav ham kun Skåne, Halland og Blekinge, samt Bornholm, Bohuslen og Trondhjems len. Skuffet over resultatet besluttede kongen i 1658 at genoptage krigen mod Danmark for at opnå dettes fuldstændige underkastelse. Danmark skulle opdeles i gouvernementer under Sveriges krone, og universitetet flyttes til Göteborg. Den obsternasige del af adelen skulle deporteres til Ingermanland, som nu udgør en del af Sovjetunionen vest for Leningrad.

København blev belejret og forsøgt stormet uden held. Københavnernes modstandsvilje var stærk og Frederik III ville hellere dø i sin rede end flygte, hvad der yderligere skærpede kampmoralen. Danmark fik undsætning fra Nederlandene ved en flåde, der nåede uskadt forbi Kronborg og frem til København. Frankrig og England udstak nu sammen med Nederlandene de vilkår, hvorpå freden skulle forhandles. Det stod fast, at Trondhjems len skulle tilbage til Danmark-Norge. Sverige måtte også give afkald på Bornholm imod en vis erstatning.

Fredsforhandlingerne blev afbrudt ved Karl X Gustavs død i februar 1660. Det svenske rigsråd var nu ivrigt efter at føre fredsforhandlingerne til ende. Fra 1660-72 styredes Sverige atter af en formynderregering. Karl XI kom først på tronen i 1672 og frem til 1697.

Det gamle nid og nag levede imidlertid videre. Først forsøgte Karl XI at gå i land på Sjælland i 1675. Derefter gik den danske hær ind i Skåne i 1676 efter en sejr over den

svenske flåde ved Øland. I 1677 blev den svenske flåde atter slået i Køge bugt. Også på andre fronter gik det Sverige mindre godt. Stralsund og Greifswald gik tabt og Wismar kapitulerede i 1675. Fra Norge skete der en indmarch i Bohuslen.

Alt dette til trods havde Christian V (1670-99) ikke stor krigslykke. Efter slaget ved Lund 4. december 1676 fik Sverige mere og mere overtaget, selv om danskerne længe blev hjulpet af snaphanebevægelsen eller gøngerne, som den skånske modstandsbevægelse kaldtes. Den viste, at forsvenskningen i Skåne, Halland og Blekinge ikke var lykkedes så meget, som det svenske styre havde troet.

Gøngerne skræmte Karl XI, som med nogen ret begyndte at nære stærk mistro til alt dansk i provinserne. Han nægtede at efterkomme den såkaldte Malmø-reces fra 1662, der havde fastslået en vis ligevægt mellem anvendelse af dansk og svensk ret, dog således at dansk ret normalt skulle anses som principal retskilde. Nu skulle de dansk-norske provinser effektivt gøres svenske.¹

Hovedgenstanden for nærværende undersøgelse er fredstraktaternes bestemmelser om den fortsatte anvendelse af dansk-norsk ret samt om arkivafleveringer og disse bestemmelsers efterlevelse eller tilsidesættelse i praksis efter fredsafslutningerne i Brømsebro 1645, Roskilde 1658 og København 1660. Ordning af arkivforhold i forbindelse med landafståelser var noget forholdsvis nyt og ikke før brugt imellem Sverige og Danmark. Som baggrund for denne analyse skal nogle vigtige statsretlige og retskildemæssige begreber tillige drøftes. Herunder indgår begreber som majestætsrettigheder, fundamentallove, retsenheds- eller uniformitetsbestræbelser samt spørgsmålet om, hvilken betydning et ændret statsligt forvaltnings- og jurisdiktionssystem fik for arkivafleveringer og retsenhedsbestræbelser.

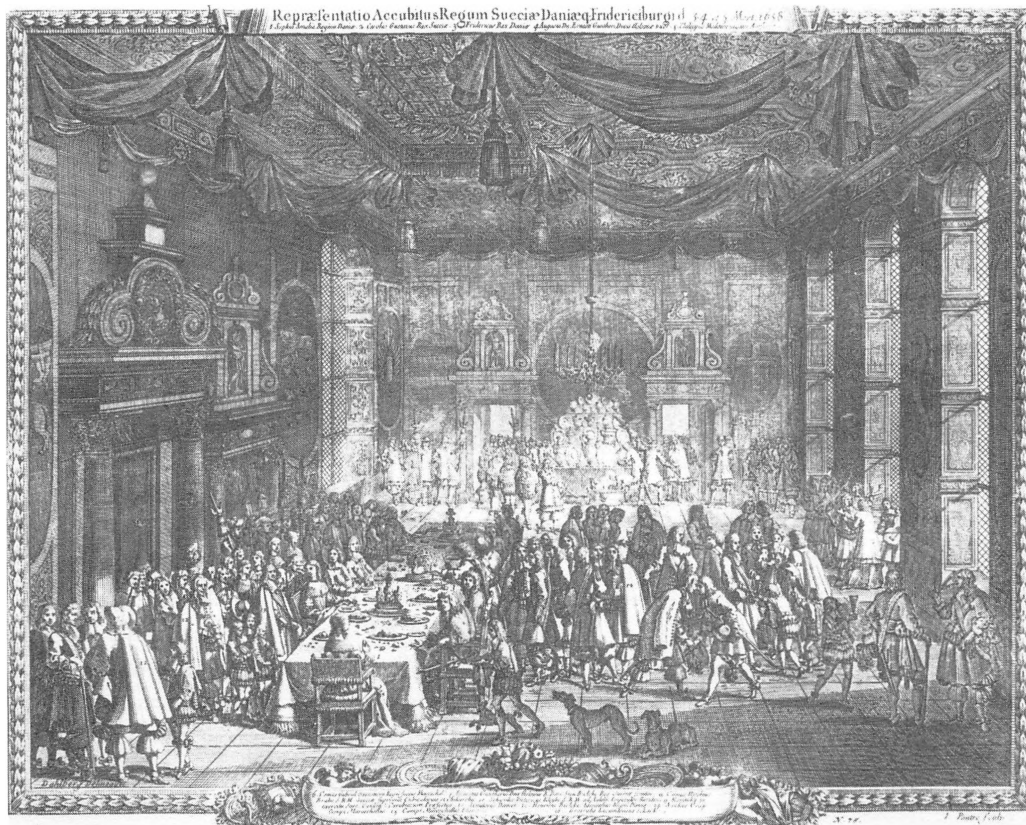
Skandinavien, Nordtyskland og Østersølandene i tiden 1630-1660. De mørktonede landområder viser de dansk-norske afståelser efter henholdsvis Brömsebrofreden 1645 (Jämtland, Herjedalen, Gotland og Øsel) og Roskildefreden 1658 (Skåne, Halland, Blekinge, Bohus og Trondhjem len). Efter freden i København 1660 genvandt Danmark Bornholm og Trondhjem len. Gengivet efter Schultz' Danmarkshistorie III.

Efter almindelig folkeretlig opfattelse er en statssuccession alene at betragte som en overtagelse af offentlige suverænitetsrettigheder, herunder f.eks. lovgivningsmagt og jurisdiktion, hvorimod befolkningens vel erhvervede private rettigheder ofte typisk er

blevet respekteret. Man kan i dag ikke formelt sige, at den nye stat succederer i forhold til den overtagne befolkning, men befolkningen er efter successionen undergivet efterfølgerstatens højhedsret.² Historisk måtte befolkningen sværge troskab over for

Det store fredstaffel på Frederiksborg Slot den 4. marts 1658. For bordenden sidder dronning Sophie Amalie med Karl Gustav på sin højre hånd, derefter følger Frederik III. Forhandlingerne om bordplanen foregik på alderhøjeste plan, men blev trods mange forviklinger klaret på omkring en halv time. Tegning af Erik Dahlberg i Samuel Pufendorfs store værk om Karl X Gustavs bedrifter.

den nye kongemagt eller vælge at forlade territoriet. Traktatmæssigt kunne befolkningen tilsikres visse særrettigheder, således som tilfældet var i forbindelse med afståelsen af Skåne, Halland og Blekinge m.v., men folkeretligt set opnåede befolkningen udover disse garantier ingen beskyttelse over for de nye magthavere.

Ved Brømsebrotraktaten af 1645 bestemtes, at den svenske kongemagt skulle overtage de omhandlede områder med tilliggende land og folk, højhed, herlighed, jurisdiktion, skat, told, renter og rettighed til lands og vands. Udtrykket »land og folk« synes nærmest at antyde, at også folket opfattedes som underlagt successionen. Men befolkningen i det på 30 år pantsatte Halland skulle efter art. 25 udtrykkelig afgive troskabsed til den svenske konge. I art. 27 understregedes, at de af adelen, som

kun havde godser i Halland og ikke i Danmark tillige, skulle forpligte sig til troskab og lydighed over for den svenske konge, d.v.s. nærmest som forudsætning for en tjenestepligt til forskel fra de andre stænders almindelige undersåttelige troskabspligt, der under valgkongedømmer opfattedes som en forudsætning for kongernes forpligtelser over for folket.³

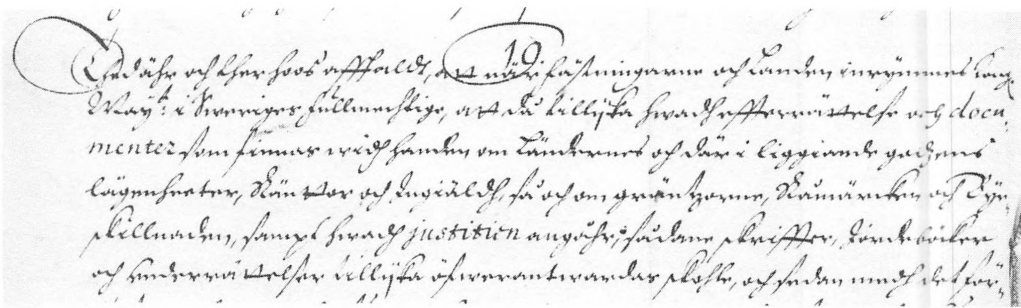
Roskildetraktaten af 1658 taler i art. 5 ikke om overdragelse af »land og folk«, men kun om territorierne og højhedsrettighederne for så vidt angår Halland, Skåne, Blekinge og Bornholm, mens der i art. 6 om Bohus len og Trondhjems len tales om »incorporering« i Sveriges krone til evindeligt ejendom.

I art. 8 pålægges det adelen i de afståede områder at aflægge troskabsed til den svenske konge omfattende lydighedspligt og

Begyndelsen af Roskilde-fredens § 10 fra 1658 lyder på moderniseret dansk: »Det er og derhos aftalt, at når fæstningerne og lande indrømmes Kongelig Majestet i Sveriges fuldmægtige, at da tillige hvad efterretning og dokumenter, som findes for hånden om landenes og deri liggende godsers beliggenheder, renter og indgåeld, så og om grænserne, råmærker og byskel, samt hvad justitien angår – sådanne skrifter, jordebøger og meddelelser skulle overdrages.»

Rigsarkivet

tjenestepligt. Mens alle andre befolkningsgrupper, åndelige som verdslige, »efter denne dag Kon[gelig] Ma[yestät]t ... och Kronan Sverige allena och evärdeligen för-obligerade«. De synes ikke direkte at skulle aflægge ed, men ansås som troskabsforpligtede.

Københavnstraktaten følger i art. 4 modellen fra Roskildetraktatens art. 5 om overdragelse af territorium og højhedsrettigheder og har følgelig i art. 11 en tilsvarende bestemmelse om troskabspligt.

De efter fredstraktaterne udstedte cessions- eller overdragelsesbreve indeholdt typisk en korresponderende fritagelse fra den hidtidige troskabspligt over for den danske konge og krone.

Alle fredstraktaterne indeholdt bestemmelser om, at den svenske kongemagt skulle succedere i den danske kongemagts ret til fæstninger, slotte og krongods og sideordnet hermed i de statslige eller offentlige arkivalier, der var opbevaret på de nævnte slotte eller fæstninger. Det er derfor logisk, at bestemmelser om fæstninger og arkivalier er henført til samme artikler, der også opstiller regler om grænsedragning både udadtil og indadtil, jf. Brømsebro art. 29, Roskilde art. 10 og København art. 14.

Regler om aflevering eller udveksling af arkivalier i forbindelse med statssuccessioner kan følges tilbage til middelalderlige traktater. Formålet var at bevare og sikre fyrsternes territoriale og jurisdiktionelle rettigheder. Det samme gjorde sig gældende ved landerhvervelser i forbindelse med fyr-

stelige ægteskaber eller ved arv. De skriftlige beviser på retserhvervelser bevaredes i fyrsternes arkiver eller brevkister. Udviklingen i Frankrig fra Philippe August 1194 og frem til det 17. århundrede er nærmere beskrevet af Robert-Henri Bautier, der dog også belyser forholdene i Polen og flere baltiske områder.

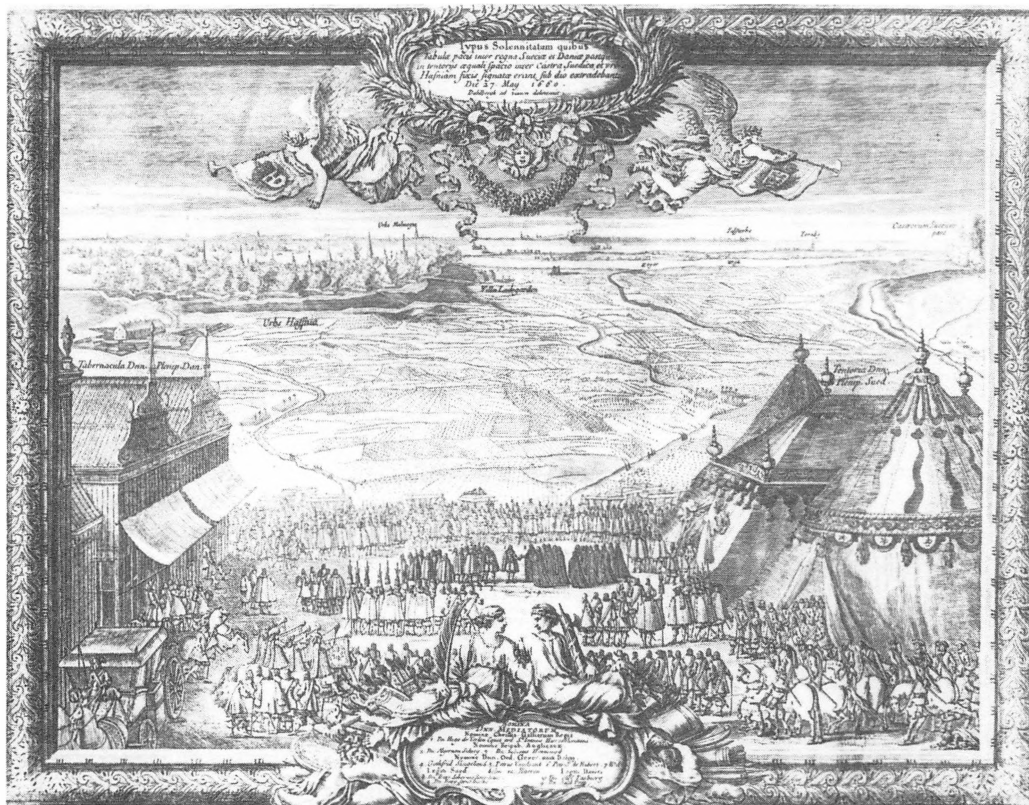
Selv om man begyndte at forstå også den juridiske betydning af klare arkivaftaler i traktatform, skete det meget ofte, at arkiver blev stjålet og bortført som krigsbytte eller blev ødelagt, eller at man slet ikke gjorde brug af bevarede arkiver.

Men forståelsen af, at bevarede arkivalier udgjorde et »arsenal d'armes juridiques à la disposition du souverain«, voksede i løbet af det 15. og 16. århundrede. Man begyndte også at forstå betydningen af arkivers udelighed.⁴

Den form for arkivaflevering, der pålagdes Danmark til fordel for Sverige i 1645 og 1658/1660, og som var båret af hensynet til den fortsatte lokaladministration af de overdragne områder, var ikke almindelig i det 17. århundrede. De fleste eksempler på arkivafleveringer synes at have drejet sig om aflevering eller tilbageføring af centralarkiver.⁵

Forestillinger om statens ejendomsret til ethvert offentligt dokument opstod i Frankrig omkring Richelieus tid. Det blev også i Frankrig almindeligt, når kongerne annekterede eller genforenede en provins med det nationale territorium, at man tillod de således incorporerede områder at be-

Den højtidelige underskrivelse af fredstraktaterne den 27. maj 1660 fandt sted ved telte, som var rejst midtvejs mellem Københavns volde og den svenske lejr. Til venstre ses de danske telte, til højre de svenske. Mæglere fra Frankrig, Storbritannien og Belgien står i midten. Tegning af Erik Dahlberg, gengivet i Samuel Pufendorfs »De rebus a Carolo Gustavo gestis« fra 1696.

holde deres egne hidtidige institutioner og myndigheder, ligesom de normalt fik lov at beholde gamle skikke og sædvaner; og vigtigt i denne sammenhæng var, at man almindeligt respekterede befolkningens ret og privilegier.⁶

Måske er ideerne om at aflevere administrations- og jurisdiktionsarkivalier vedrørende de afståede provinser i 1645, 1658 og 1660 af fransk oprindelse. I hvert fald må man tro, at de franske diplomater Caspar Coignet de la Thuillier og Hugues de Terlon begge fra fransk praksis kendte til arkivovervejelser i forbindelse med landafståelser og derfor har kunnet billige denne del af traktaten.

Overleveringen af arkivalier kan opfattes som en vigtig forudsætning for den reelle gennemførelse af territoriernes ret til at blive administreret efter den hidtidige ret, en forudsætning der også lå som et klart

punkt i fredsftalerne. Afleveringer tjente således befolkningens interesser i det afståede område i det omfang, de selv ønskede at fastholde deres gamle ret og gamle privilegier.

Forgængerstaten har færre interesser i de omdisputerede arkiver end efterfølgerstaten. Men hvis successorstaten stræber imod større centralisering og retsenhed i hele riget, kan aftaler om bibeholdelse af hævdvunden ret og lokale særrettigheder virke som en hæmsko. En følge heraf vil da kunne være, at successorstaten meget hurtigt taber interessen for de lokaladministrative arkivalier, hvilket synes at have været tilfældet i Sverige.⁷

Fredsforhandlingerne, fredsafslutningerne i Brømsebro 1645, Roskilde 1658 og København 1660 har sammen med forsvenskningen af de dansk-norske provinser været genstand for mange undersøgelser både i

svensk, norsk og dansk historie. Ofte har angrebsvinklen været politisk og militærhistorisk, men også adelens godsforhold og kirkens stilling har interesseret. Enkelte

forfattere har inddraget retshistoriske aspekter og søgt at belyse spørgsmålet om, hvorledes anvendelsen af dansk ret skete i praksis.⁸

NOTER

1. Fremstillingen af den politiske situation er i alt væsentligt bygget på Sten Carlsson/Jerker Rosén: *Svensk Historia I*, 1972. Supplerende oplysninger er hentet i *Politikens Danmarkshistorie* bd. 7 ved Svend Ellehøj (1964) og bd. 8 ved Gunnar Olsen (1964).
2. *Alf Ross*, *Lærebog i Folkeret*, s. 142-151.
3. *Poul Johs. Jørgensen*, *Dansk Retshistorie*, s. 310ff.
4. *Robert-Henri Bautier*, *Les archives dans la vie internationale*, s. 12-15.
5. *Robert-Henri Bautier*, a.st., s. 15ff.
6. *Louis Jacob*, *La clause de livraison des archives publiques dans les traités d'annexion*, s. 22-23.
7. *Inger Dübeck*, *Arkivaflevering eller sabotage?*, i: *Studier i ældre historia tillägnade Herman Schück*, s. 244-245.
8. *L. M. B. Aubert*, *Om svensk rätts insteg i Bohuslän, Jemtland och Herjedalen*, i: *Nytt Juridiskt Arkiv 1876*; *Knud Fabricius*, *Skånes övergang fra Danmark til Sverige I-IV, 1906/1972*; *Jan Eric Almquist*, *Svensk rätts införande i de under 1600-talet med Sverige inkorporerade danska och norska provinserna*, *Svensk Juristtidning 1937*; *Jerker Rosén*, *Skånska privilegie- och reduktionsfrågor 1658-1686*, 1944; *Alf Åberg*, *När Skåne blev svenskt*, 1958; *C. G. Weibull*, *Freden i Roskilde*, 1958; *Alf Erlandsson*, *Skånska generalguvernementet 1658-1693 och dess arkiv*, 1967; *Alf Erlandsson*, *Tingsfogder och tingssskrivare i skånska generalguvernementet 1658-1683*, i: *Arkivvetenskapliga studier IV*, s. 74-105; *Birgit Bjerre Jensen*, *Det skånske generalguvernement 1658-93 og dets arkiv*, i: *Arkiv*, 2. bd. nr. 3, s. 151-158, 1969; *Thelma Jexlev*, *Varberg len i Frederik den andens og Christian den fjerdes tid*, i: *Ale* nr. 2, 1971; *Paul G. Ørberg*, *Gamle danske retsbøger fra de skånske provinser*, i: *Arkiv*, 5. bd., 1974-75.

II. Svensk retsenhed som mål

1. Uniformitetsbestræbelser

Ønsker om at skabe retsenhed i et rige, uniformitetsbestræbelser, var ikke et svensk fænomen og ikke noget, der først opstod efter overtagelsen af de gamle danske områder. Overalt i Europa viser retsudviklingen en tendens i retning af skabelse af egentlig og skreven rigslovgivning på grundlag af eller som afløsning for de middelalderlige love, der ofte begrænsedes til lande (landskaber) eller byer.¹ Sådanne retsenhedsbestræbelser, der skal fremme centralmagten og effektiviteten i statsstyret, må ikke forveksles med uniformitetsbestræbelser i mere bred forstand, der i øvrigt kan omfatte enhedsbestræbelser på såvel retsvæsenets som lovgivningens område. Uniformitet, »uniformitas«, henførte Knud Fabricius til den senlatinske forfatter Macrobius, men anførte at det først efter ca. 1400 i Frankrig i sprogformen »uniformité« kommer til at få betydning om militærdragten, mens det i England forbindes med det kirkelige område (uniformitetsakten 1662).

Sin betydning som det at ville sammensmelte nyerehvervede landområder med hovedlandet opstår ligeledes i 1500-tallet ifølge Fabricius. Uniformitet i denne forstand søgtes gennemført i Sverige over for Estland og Livland.

Fra Frankrig kendes kun spage forsøg på uniformitetsbestræbelser i forhold til incorporerede områder med hensyn til forvaltnings- og retssprog. Heller ikke Østrig synes at kunne have dannet forbillede for den svenske uniformitet, der af Knud Fabricius betegnes som et »nationalt« svensk produkt.

Karl XI (1660-97) havde den opfattelse, at et af de vigtigste midler til at sikre besiddelsen af erobrede områder, var at skabe en sådan lighed mellem det oprindelige Sverige og de nye lande, at indbyggerne måtte vendes fra de danske sæder og skikke og dermed miste kærligheden til Danmark. Derfor var det hans tanke, at skoleundervisning, ABC-er, katekismer, salmebøger etc. skulle fremkomme på svensk.²

Kirke- og undervisningsområdet blev også i den senere udvikling i 1680'erne to meget vigtige komponenter i uniformitetsbestræbelserne. I denne sammenhæng interesserer dog først og fremmest retsvæsenets uniformitet.

Det var Karl XI's tanke, at retsvæsenets forsvenskning skulle ske varsomt. Folk skulle lidt efter lidt selv ytre lyst dertil, så at det ikke havde udseende af tvang.³ Det ville jo stride imod fredstraktaterne.

Uniformitetsideologien havde sammenhæng med suverænitættanken, at den svenske kongemagt anså sig for at besidde alle jura majestatis og regalia i alle de territorier, der var underlagt suverænitættet. Allerede Erik XIV (1560-68) havde fastslået dette i Arbogaartiklerne fra 1561. I landshøvdinginstruktionen med tilhørende akter vedrørende Livland fra 1635 og 1636 nævnes spørgsmålet om »vilke Maiora iura Ma^{tis}«, landshøvdingen skal forfægte på kongens vegne. I selve instruksen havde stået, at landshøvdingen skulle varetage »Jura Majestatis majora« samt holde hånden over samtlige kongens undersåtters privilegier.⁴

Kristoffers allmänna landslag af 1442 og Magnus Erikssons stadslag (ca. 1355-60) som udtryk for de fremvoksende retsen-

Karl XI (1655-1697), malet af A. Karlsteen i 1675. Efter den lidet ærefulde Skånske Krig 1675-1679, der bundede i Danmarks ønske om revanche og generobring af de skånske landområder, fik Ludvig XIV de to kamphænder Christian V og Karl XI til at gå ind på en fredstraktat, som opretholdt status quo fra Københavnerfreden 1660. Som forsoningshandling giftede Karl XI sig i 1680 med Christian Vs søster Ulrikke Eleonora. Det svenske Nationalmuseum.

hedsbestræbelser fik almen betydning på hver sit område, især efter deres publicering i trykt form (Kristoffers Landslag i 1608 og Magnus Erikssons Stadslag i 1618). Senere kom en række enkeltlove, der ligeledes tillagdes generel betydning.

Som udtryk for de tilsvarende bestræbelser på domstolsområdet må nævnes oprettelsen af Svea Hovrätt i 1614 og de andre hovrätter, som fulgte efter, Åbo 1623, Dorpat 1630 og Jönköping 1634. Svea Hovrätt tog selv fat på problemet om retsenhed på strafferettens område (1615), og bestræbelserne fortsatte i de nye hovrätters retsansvendelse. Også det tilsyn, hovrätterne udøvede i forhold til herredsretterne, tjente retsenhedsbestræbelserne, ligesom der via hovrätternes tolkning af Lands- og Stads-lagen skete en udjævning. Endelig bidrog den fremvoksende retsvidenskab til denne

udvikling.⁵ Det var her især naturretten, romerretten og Guds Lov, der inddroges som subsidiære, til tider principale retskilder. Hovrätten byggede i alt væsentligt på samme retskildelære som retsvidensskaben.⁶

Med Sveriges indtræden på det europæiske fastland som stormagt ved erhvervelsen af de baltiske provinser med en befolkning, som talte andre sprog og havde et andet retsgrundlag end det svenske, måtte man overveje, om disse provinser skulle styres efter deres egen hidtidige ret, eller om man ligesom i Finland kunne gennemtrumfe svensk retsansvendelse og svensk administration.

Allerede under Johan III (1568-92) gjordes forsøg på at indføre svensk ret og en svensk domstolsorganisation i Estland, dog uden synderligt held. Modstanden fra adelen og andre privilegerede stænder var for stor. Efter Livlands erobring øgedes forsøgene på at få indflydelse i områderne. Det er af bl.a. Jerker Rosén blevet påpeget, at adelens forhold og position i de erobrede områder viste sig afgørende for forsvenskningens succes. En stærk lokal adel betød bibeholdelse af den gode, gamle lokale ret og af velerhvervede privilegier, mens en svag eller fåtallig adel betød, at forsvenskningen kunne fremmes med større held og hast. Det har typisk altid, også i dansk ret, været opfattet som et adelsprivilegium at fastholde og forblive under gammel lov og ret. Et godt forhold mellem Sverige og de erhvervede territoriers befolkning måtte i nogen grad bero på, om de magtfulde kredse blandt denne befolkning fik lov at fastholde deres hidtidige ret. I Ingermanland gik det lettere for den svenske regering at indføre svenske retsforhold, fordi området ikke havde en stærk adel.

Med Johan Skyttes (1577-1645) udnævnelse til generalguvernør for de baltiske områder skærpedes forsøgene på forsvenskning af retsvæsenet, bl.a. med oprettelsen af hovrätten i Dorpat. Han fulgte mottoet

»unus rex, una lex et grex unus« (en konge, en lov og et samfund). Men han havde ikke ganske held med sine forsvenskingsforsøg. Kongen, Gustaf II Adolf (1611-32) ønskede et godt forhold til befolkningen og ville bl.a. ikke tvinge den til i alle tilfælde at være henvist til hovrätten i Dorpat som appelinstans. Efter Sveriges indtræden i 30-års krigen mindskedes tilbøjeligheden til yderligere at irritere de erobrede baltiske områder. Endelig havde medlemmer af den svenske højadel erhvervet godser og jord i de baltiske områder. De ønskede at indtræde i den baltiske adels særprivilegier, mens de på den anden side ikke var interesseret i, at den baltiske adel skulle få sæde og stemmer i Riksdagen.⁷

I Livland medførte forsvenskingsforsøgene ikke, at man i underinstanserne fulgte svensk lov og ret, bl.a. fordi de lokale embedsmænd ikke forstod svensk. På det civil- og strafferetlige område fulgtes den lokale ret, dette var især udtalt i byerne, som kunne henvise til særlige stadsprivilegier. Fra den svenske regerings side gjordes i perioden frem til ca. 1680 heller ingen alvorlige forsøg på at tvinge domstolene til at følge svensk ret. Herefter indledte den svenske regering på Karl XI's (1660-97) initiativ et mere bevidst arbejde mod retsenhed eller uniformitet. Det er næppe nogen tilfældighed, at man efter den vellykkede forsvenskning i 1683 i de tidligere danske territorier allerede i 1686 nedsatte den store lovkommission, der netop havde som sigte at modernisere svensk ret og at skabe retsenhed i alle rigets områder.⁸

Da Øsel afstodes til Sverige i 1645, blev den indlemmet i Livland under generalguvernementet. Allerede i 1646 havde dronning Kristina (1632-54) konfirmeret det øselske ridderskabs privilegier, men havde samtidig fastslået, at Svea Hovrätt skulle være appelinstans. Det øselske ridderskab søgte at få garantier for, at domstolsafgørelser skulle ske på grundlag af gammel ret,

recesser og sædvaner samt den almene kejserlige ret. Under den danske konge Frederik II (1559-88) havde Øsel haft det appelprivilegium, at appelsager skulle gå til kongens retterting i Danmark. Enkelte ønskede nu i lighed hermed at få en svensk hovrätt som højeste instans og vel at mærke hovrätten i Dorpat, og ikke Svea Hovrätt, fordi man i Dorpat behandlede sagerne på tysk. Resultatet blev dog, at undersåtterne kunne vælge mellem de to hovrätter.⁹

Uden i denne sammenhæng at kunne gå ind på en nærmere undersøgelse af forholdene på Øsel, mens øen var under dansk herredømme, »den gode danske tid«, som perioden er blevet kaldt, tyder det her fremhævede på, at danskerne, således som det var praksis, havde ladet den lokale befolkning leve under dens hidtidige ret. Det skal tilføjes, at det heller ikke lykkedes svenskerne at gennemtrumfe brugen af svensk ret i Estland.¹⁰

Med Brømsebro-, Roskilde- og Københavntraktaterne fik incorporerings- og forsvenskingsproblematikken fornyet aktualitet. De afståede områders befolkning stod (bortset fra Øsel) såvel sprogligt som retligt Sverige nærmere end de baltiske. Chansen for en heldigt gennemført forsvenskning var større.

Gotland, Jämtland og Herjedalen stod dog i disse forhold Sverige endnu nærmere end de øvrige territorier. Når det af nogle antages, at man her straks indførte svensk lov, ville det ideologisk-politisk være i overensstemmelse med de ældre forestillinger om fuld incorporering og fuld uniformitet, som blandt andre Johan Skytte repræsenterede. Det skal hertil bemærkes, at adelens stilling ikke udgjorde noget problem, fordi der ikke fandtes nogen adel i disse områder. Det skal yderligere erindres, at Danmark ikke ved fredsforhandlingerne havde taget forbehold for disse områder i retning af bevaring af dansk-norsk ret. Det havde man heller ikke vedrørende Øsel,

Den kloge statsmand Axel Oxenstierna (1583-1654) var i en årække Sveriges rigskansler. Desuden var han den kulturelle og politiske hovedperson, mens Kristina var dronning, indtil hun tabte interessen for ham og i stedet omgav sig med mænd som hendes særlige yndling rigsskatmester Magnus de la Gardie og den franske filosof René Descartes. Stik af J. Falck fra 1652.

men der medførte de særlige baltiske forhold, at Øsel indtil videre fik lov til at bevare sin ret. Det skal senere drøftes, om det med føje kan hævdes, at svensk ret straks indførtes i de nævnte områder.

Halland, Bohuslen og de skånske provinser samt Øsel kan derfor hævdes politisk-ideologisk at være blevet behandlet efter de moderate forsvenskingsideer, som især Axel Oxenstierna (1583-1654) repræsenterede, hvorefter erobrede territorier skulle behandles som provinser med egne love og privilegier. Men de gamle danske områder på det svenske fastland var samtidig sikret denne fortrinsstilling i traktaterne. De moderate ideologier må således have virket både under forhandlingerne i Roskilde og i København, ligesom de synes at have be-

hersket politikken over for de erhvervede områder frem til den skånske krig.¹¹

2. Fredstraktaterne om forbliven ved dansk-norsk ret

Brømsebrotraktaten af 13. august 1645 bestemte i den meget omfattende art. 25 om de gensidige afståelser, at dronning Kristina og hendes successorer, konger og krone skulle overtage Jämtland, Herjedalen, Gotland og Øsel »med tilliggende land og folk, højhed, herlighed, *jurisdiktion*, åndelig og verdslig, *skat*, indgæld, ordinarie og ekstraordinarie, *told*, renter og rettighed til lands og vands« på samme måde, som Danmarks og Norges konger hidtil har nydt disse rettigheder. Vedrørende det for 30 år pantsatte Halland gjaldt dog efter art. 27, at visse omfattende rettigheder skulle bevares. Regler svarende til art. 25 genfindes i Roskildetraktaten af 26. februar 1658 art. 5 vedrørende afståelsen af Skåne, Halland, Blekinge og Bornholm og i Københavnertraktaten af 27. maj 1660 art. 4 vedrørende Bohuslen.¹²

De rettigheder, som den svenske kongemagt og kronen succederede i, svarede til de efter tidens opfattelse almindelige kongelige eller regale højhedsrettigheder i henseende til forvaltning og jurisdiktion, opkrævning af skat og told samt rettigheder over såvel land- som søterritoriet. Derimod udtaltes der ikke noget udtrykkeligt om lovgivningsmagten. Den tilkom heller ikke kongemagtens indehaver alene; egentlige forfatningslove hørte under Riksdagen, mens økonomiske love sorterede under konge og rigsråd, men med Riksdagens tilslutning. Vedrørende almindelig lovgivning var tilstanden mere uklar, dog at kongen efter landsloven normalt havde beføjelsen sammen med stændernes lokale repræsentanter. Efterhånden fik Riksdagen større indflydelse.¹³

Karl X Gustav og Frederik III med følge mødes den 3. marts 1658 og skilles to dage senere uden for Frederiksborg Slot i Nordsjælland. Mødet var kommet i stand på den danske konges initiativ, men fik ingen politisk betydning. Stik efter tegning af Erik Dahlberg i Samuel Pufendorfs »De rebus a Carolo Gustavo gestis« fra 1696.

Brømsebrotraktatens art. 27 om Halland bestemte nærmere, at så længe Halland udgør sikkerhed for den frie passage igennem Øresund, så længe vil den svenske dronning lade »alle dem, som i Halland boende er, adel og uadel, åndelige og verdslige, borgere og bønder, blive, regeres og forsvares ved deres gamle privilegier, friheder, dansk lov, ret og kirkeordinans, uturberet og hver ved sit eget, og lade herefter så mægtig være sit at besidde, beholde, sælge eller afhænde som tilforn, såsom og at flytte eller forblive som hver lyster og behager«.

Der var god mening i en bestemmelse som art. 27, når det formelt var aftalt, at Halland under visse betingelser principielt skulle tilbagegives den danske konge. Det ville skabe retssikkerhed, hvis befolkningen skulle tvinges skiftevis ind under svensk og tilbage under dansk ret.

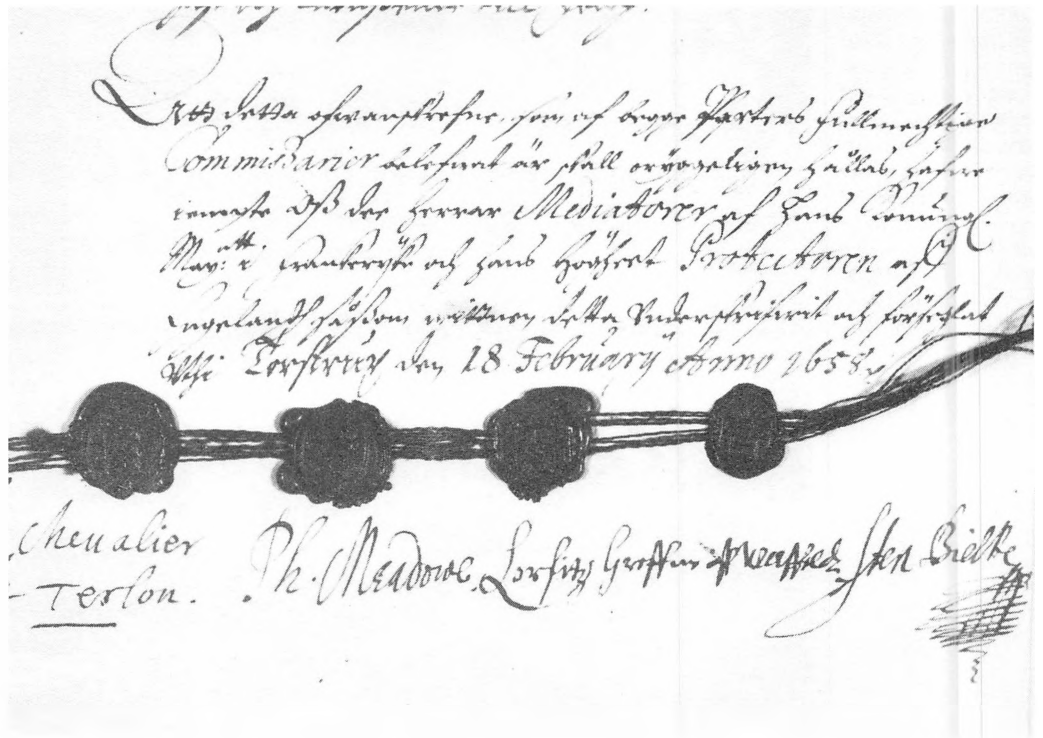
Det er på forhånd mindre konsekvent, at befolkningen i de provinser, som blev af-

stået i 1658, ikke blot fik lov at beholde deres gods og ejendom, at besidde, bruge eller afhænde dem som hidtil, men også, efter Roskildetraktatens art. 9, fik lov til at »blive ved deres vanlige ret, lov og gamle privilegier og friheder, uturberede og uhindrede, så vidt de ikke ... stride contra leges fundamentales af Sveriges crono«. Situationen var en helt anden i 1658, hvor incorporeringen forudsattes at skulle være evindelig modsat den tidligere tidsbegrænsede. Man tog som anført forbehold for disse friheders omfang ved en henvisning til fundamentallovene, men samtidig tilføjedes, at kongemagten ønskede at forbedre befolkningens hidtidige vilkår snarere end at forringe dem. Derfor havde kongen lovet, at alle såvel adelige som ikke-adelige, der ønskede at give sig under svensk kongens og kronens jurisdiktion, skulle få lov til at få samme beneficier m.v. som indfødte svenske.

Tonen blev lidt mere overtalende i Københavnstraktatens art. 12. Først løfterne

Preliminærfreden mellem Danmark og Sverige blev indgået i Tåstrup mellem København og Roskilde den 18. februar 1658. Be-seglere og underskrivere på dette danske eksemplar af traktaten var dels mæg-lerne chevalier Hugues de Terlon (Frankrigs udsen-ding hos Karl X Gustav) og Sir Philip Meadowe (Englands envoyé hos Frederik III), dels de svenske forhandlere Cor-fitz Ulfeldt og Sten Bielke. På det eksemplar, svenskerne fik, under-skrev Terlon og Meadowe samt de danske forhand-lere Joachim Gersdorff og Christen Skeel. Rigsarkivet.

om, at alle måtte blive ved deres gods og rettigheder, »deres vanlige ret, lov og deres gods og sædegårder havende gamle rettigheder, privilegier og friheder, såsom birke-, hals- og håndsret, så og jura patronatus efter landets bestemmelser og konstitutioner, uturberede og ubehindrede, dog så vidt de ikke strider mod Sveriges kronens fundamentallov og bestemmelser, eftersom de jo skal forenes med og incorporeres i Sverige for evigt«. Man lover at respektere alle retlige afgørelser truffet i de overdragne lande og tilføjer, ligesom i 1658, at den svenske konge hellere vil forbedre end forringe befolkningens stilling. Hvis den følgende underkaster sig svensk jurisdiktion, skal den få samme friheder som svenske undersåtter. Især skal de adelige optages i ridderhusordningen, mens folk fra andre stænder skulle indtræde i de øvrige stænders friheder og privilegier.

Fredsforhandlingerne forud for og fredsafslutningen i Roskilde er indgående beskrevet af C. G. Weibull i Historisk Tid-

skrift for Skåneland.¹⁴ En række af de vigtigste aktstykker er gengivet og kommenteret. Spredt forekommer oplysninger om forhistorien til den endelige art. 9. Måske har Frederik III haft en vis interesse i sikringen af befolkningens rettigheder i de områder, som skulle afstås. I hvert fald anmodede han den 17. februar rigsrådet om en betænkning vedrørende hver af de foreløbigt drøftede poster. Svaret indløb som forlangt allerede den 18. februar om morgenen. Rigsrådet mente heri, at det »endnu kunde erindres og forsøges, om det står til at erlange«, at det »i dend siuffende oc ottende post, som melder om nogle pro-wintzers oc lehnis affstaaelse til de swenske, maate betinges, at indbyggerne aff alle stands personer skulle mainteneris oc erholdes weed lowe, privilegier och frijheder, som de nydt haffue dend stund de under crone Danmark haffue werit«. Der er dog næppe tvivl om, at rigsrådet især havde bevarelsen af de adelige standsfællers privilegier for øje. Det har altid været adelens

rettighed at bevare sine gamle love, privilegier og friheder.¹⁵

Kongen fulgte rådets anbefaling i sin ordre af 18. februar til forhandlerne. Punktet blev optaget som det første ud af syv. Kongen havde krævet, at såvel adelen som købstæderne i Skåne, Halland, Blekinge samt Bornholm og Trondhjem og Bohuslen skulle blive ved deres privilegier og hidtil brugte lov og ret. Bestemmelsen kom herefter ind i præliminæraftalen fra Tåstrup af samme dato under punkt 13 med den tilføjelse, »så vidt de ikke kunne stride imod de fundamentale konstitutioner for Sveriges krone, men at den svenske konge ellers ville love snarere at formere end formindske deres privilegier«.

Præliminæraftalen var underskrevet af Corfitz Ulfeldt og Sten Bielke for Sverige og af Joakim Gersdorff og Christen Skeel for Danmark samt af den franske diplomat Hugues de Terlon og den engelske Philippe Meadowe. Det er den almindelige opfattelse, at de to udlændinge havde en vis indflydelse på fredstraktaternes bestemmelser. Men de ovenfor omtalte danske baggrundsdrøftelser viser, at de danske myndigheder selv var klart interesseret i art. 9's indførelse i traktaten. De svenske myndigheder må imidlertid også have været interesseret i indflydelse på dens nærmere udformning.

Under slutforhandlingerne om den endelige formulering af art. 9, mødte der de danske forhandlere nye problemer. Svenskerne ville have et yderligere forbehold i tilslutning til udsagnet om hensynet til den svenske kronas »leges fundamentales«, nemlig hensynet til Sveriges kronas »interesse, stat och andre undersåtares gagn och välfärd«. Hermed troede man, at man om ikke kunne eliminere så dog begrænse retten for befolkningerne til at blive ved dansk lov og ret og de hidtidige friheder og privilegier.

Frederik III henvendte sig straks til rigs-

Rigshofmester Joachim Gersdorff (1611-1661) deltog i fredsforhandlingerne forud for afslutningen af traktaten i Roskilde. Den underskrev han, mumlende ordene »Vellens me nescire litteras« – Gid jeg ikke kunne skrive. Han var af indvandret tysk adelsslægt og en velstuderet mand, som havde besøgt universiteterne i Oxford, Leipzig og Leiden samt Paris. Maleri af Hans Hansen på Frederiksborgmuseet.

rådet og de danske forhandlere Gersdorff og Skeel om bl.a. dette problem. Rigsrådets følgende svar er dateret den 27. februar og har muligvis næppe nået at få indflydelse på den endelige traktatformulering, der forelå underskrevet den 26. februar, men hvor tilføjelsen i øvrigt atter var strøget.¹⁶

Det er uklart, hvad der i 1658 tænkes på med ordene »interesse« og »stat«. Ordet interesse kunne dengang betyde renteindtægt. Stat kunne muligvis betyde statens budget eller husholdning, men også embedssystemet som sådant. Om der var tænkt på kronens fiskale interesser med dette indskud, ville man derved have fremhævet det fiskale regale, mens man med undersåtternes »gavn og velfærd« kunne have tænkt på almenvellet og dermed for så vidt på alle andre majestætsrettigheder, eftersom kongerne havde pligt til at varetage

Efter at fredstraktaterne var underskrevet i Roskilde den 26. februar 1658, blev de ratificeret fra dansk side den 29. marts. Karl X Gustav og det svenske rigsråd ratificerede det her gengivne eksemplar i Göteborg den 24. marts. Traktaten er skrevet på pergament og underskrevet og beseglet af svenskekongen og 18 rigsråder, hvis segl ses sammen med det store rigssegl. Udvekslingen af ratifikationerne fandt sted den 2. april 1658.
Rigsarkivet.

disse interesser og selv ofte påkaldte sig almenvellet som begrundelse for retlige indgreb og reguleringer.

Rigsrådet havde hertil bemærket, at når de, som har magten i hånden, ved provinsernes overgivelse ikke har tænkt sig at tolke bestemmelsen anderledes end i Tåstrupaftalen, da skulle kongen anmode forhandlerne om at få specificeret traktaten således, at 1) adelen skulle bibeholde deres hals- og håndsret, 2) dens ugedagsbønder skulle slippe for udskrivning, og endelig 3) at den ikke skulle besværes med told, skat og accise videre end samtlige svenske stænder kan enes om. Svaret peger i samme retning som her foreslået, at der især var tænkt på kronens fiskale interesser, ligesom rigsrådet atter først og fremmest taler adelens sag.

Når svenskerne alligevel straks opgav tilføjelsen, kan det skyldes, at man mente at kunne sikre de samme hensyn uden traktatfæstelse.

Selv om man slettede en tilføjelse, der muligvis bl.a. omhandlede kronens skatte- og toldindtægter, kunne den svenske krone fortsat kræve, at den tidligere dansk-norske befolkning måtte affinde sig med at blive underlagt svensk beskatning, bortset fra de stænder, der måtte nyde særlig skattefrihed i følge hidtidige privilegier. Brømsebro art. 25, Roskilde art. 6 og København art. 4, udtalte som tidligere nævnt, at den svenske kongemagt med territorierne overtog al »højhed, herlighed, jurisdiktion, ... skat, indgæld, ... told, renter og rettigheder til lands og vands«: kort sagt alle suverænitets- eller majestætsrettigheder.

Traktaterne tilsagde kun befolkningen ret til at nyde den vanlige ret og lov samt de særlige standsprivilegier, men selvfølgelig ikke ret til at forblive under et dansk skattesystem, som ikke harmonerede med det svenske. Både ved artiklernes direkte udformning (der tales slet ikke om rettigheder i henseende til beskatningsgrundlag) og ved

tilføjelsen om fundamentallove samt ved de artikler, der lod den svenske kongemagt overtage alle højhedsrettigheder over de afståede områder, tilsikredes den svenske krone ret til straks at gennemføre det svenske skatte- og finanssystem efter overtagelsen.

Vi har således grund til at tro, at der lige til det sidste har været drøftelser om art. 9's indhold. Men det lykkedes ikke for svenskerne at indflette den påtænkte tilføjelse, og heller ikke at fjerne løftet om, at svenskekongen snarere ville formere end formindske de tidligere danskes privilegier. En begrænsning fik den dog derved, at kun de, som ville underkaste sig svensk jurisdiktion, skulle opnå lige adgang med indfødte svenske til beneficia og honores. Det var snævrere end et løfte om, at de skulle opnå

Christen Skeel (1603-1659). Efter studier i Tyskland, England, Nederlandene, Frankrig og Italien blev han medlem af rigsrådet. Her repræsenterede han den gamle konservative adel. Skeel deltog sammen med Joachim Gersdorff i både de indledende og afsluttende forhandlinger med svenskerne i 1658. Han var en af sin tids største godsbesiddere og ejede blandt andet Vallø. Maleri fra omkring 1640 af Johan Thim. Frederiksborgmuseet.

Statsmanden Sten Bielke (1624-1684) var admiral og blev i 1657 medlem af det svenske rigsråd. Han underskrev Tåstrup-aftalen og Roskildefreden i 1658. Efter Karl X Gustavs fredsbrud blev Bielke erklæret for dansk statsfange, men udveksledes kort efter og deltog derpå som svensk repræsentant i forhandlingerne op til freden i 1660. Maleri af David Klöcker Ehrenstrahl. Det svenske Nationalmuseum.

alle de for svenske indbyggere mulige privilegier.¹⁷

Københavnfreden er desværre ikke nær så vel belyst af udgivelser og fremstillinger, som tilfældet er vedrørende Roskildefreden.¹⁸ Men det står dog fast, at Danmark i 1660 havde større chancer end i 1658 for at trænge igennem med særønsker, da Sverige nu på grund af kongens død og Nederlændenes politiske holdning ikke stod helt så stærkt.

Således kan vi konstatere, at art. 12, der ligesom Roskildetraktatens art. 9 stadfæstede de danske indbyggers ret til forbliven ved dansk lov og ret m.v. i de afståede provinser, fremtræder noget udvidet i forhold til art. 9. Enkelte af udvidelserne afspejler muligvis, at de danske forhandlere Oluf Parsberg og Peder Reedtz har bygget på den netop omtalte betænkning fra rigs-

rådet af 27. februar 1658, hvor de selv som medlemmer af rigsrådet flere gange var med til at drøfte spørgsmålet om retten til at bibeholde dansk ret. Art. 12 har således fået en tilføjelse til udtrykket om, at »adelen på deres gods og sædegårde skal bevare gamle retter, privilegier og friheder, såsom er birke-, hals- og håndsret, så og jura patronatus efter landets lovgivning og konstitutioner«. Som anført ovenfor, havde rigsrådet netop stillet forslag om bl.a. bevarelsen af hals- og håndsret.¹⁹

Af betydning for de svenske forhandlere kan også den tidligere omtalte moderate forsvenskingsideologi have været; den gik som nævnt ud på, at erobrede territorier skulle bevare egne love og privilegier.

3. Fredstraktaterne om »leges fundamentales«

Såvel Roskildetraktatens art. 9 som Københavnertraktatens art. 12 gav de afståede provinser tilladelse til at fastholde deres gamle ret og privilegier, forudsat, at disse ikke stred imod svenske fundamentallove. Man har næppe fra svensk side forestillet sig, at den del af dansk-norsk lov og ret, som forekom i landskabslovene, recesserne, stadsretterne m.v., normalt ville stride imod svenske fundamentallove. Svenskerne har nok snarere tænkt på de regler, som gav adelen fordele eller beføjelser af forfatningsretlig art. Såfremt medlemmer af den danske adel ejede godser i de afståede provinser, og såfremt de måtte foretrække at forblive på deres godser, kunne de ikke forvente at bibeholde alle gamle rettigheder i forhold til den svenske kongemagt.

3.1. *Hvad forstås ved fundamentallove i denne epoke?*

En række rettigheder blev i statsretsteorien opfattet som konge- eller fyrsterettigheder. Omfanget af disse udgjorde grundlaget for

fyrsternes selvstændige forfatningsretlige stilling, uanset om kronens indehaver besad *majestas* som følge af et valg eller som følge af arveret. Såfremt denne fyrstemagt havde karakter af absolut suverænitet, forudsattes det ideelt, at kun Gud stod over suverænen, og at han udover Guds lov kun var bundet af visse *fundamentale love*, der typisk fastslog arveret til tronen, førstefødselsret, mandlig arvefølge og domænegodsets udelighed.

I Frankrig havde der i løbet af det 15. og 16. århundrede udviklet sig en forestilling om, at den franske konges magt hvilede på en sædvaneretlig forfatning, der havde højere gyldighed end almindelige love, og som kongen ikke kunne ændre på egen hånd. Indholdet af de franske fundamentallove vedrørte netop spørgsmålene om arvemonarki, primogenitur i tronfølgen og mandlig arvefølge samt reglerne om domænegodsets uafhængighed.²⁰ De franske forestillinger om visse forfatningsretlige principper af højere gyldighed end almindelige love blev efterhånden annekteret i andre europæiske lande, også i Sverige og Danmark.

3.2. *Fundamentallovsopfattelsen i Sverige og Danmark*

I Sverige udvikledes forestillingen om »rikens fundamentallag« på grundlag af visse privilegier og rigsdagsbeslutninger. Det først regulerede forhold blev spørgsmålet om, hvorledes regeringen skulle føres under kongens fravær eller mindreårighed, men også regler om rigsdagsordningen regnedes tidligt med blandt fundamentallovene. Efterhånden medregnedes valgakterne, standsprivilegierne samt ridderhusordningen, men den egentlige »fundamentallag« var regeringsformen.

Regeringsformen af 1634 omhandlede ud over regler om centralforvaltningen, retsplejen, krigsmagten, embedsmændenes an-

svar m.v. og stændernes sammenkomster også regler om regeringens førelse under kongens fravær, sygdom, umyndighed eller kongehusets uddøen.²¹

Fabricius henleder i en note opmærksomheden på, at den svenske jurist og historiker Johan Loccenius i samtiden definerede begrebet fundamentallove, som de love, hvorpå kongemagten og staten var grundlagt, d.v.s. de betingelser, hvortil kongen og stænderne havde forpligtet sig indbyrdes. Dette lovgrundlag skulle søges bl.a. i Uppsalamødets beslutning om religionen 1593, »arfföreningar« 1544, kongeden, kongens og stændernes indbyrdes forestillinger ved tronbestigelsen, regeringsformen 1634 og stænderrecesserne. Førstefødselsret og kvindelig arvefølge blev indført i Sverige omkring 1500-tallets slutning.²²

I det danske valgkongerige havde de europæiske ideer om den fyrstelige arveret og primogenitur naturligvis ikke megen indflydelse. Dog trængte forestillingen om primogenitur ind i hertugdømmerne, først i den gottorpske del (1608) og senere i den kongelige del (1650).²³

Begrebet fundamentallov blev en forfatningsretlig realitet i Sverige, før det efter enevældens indførelse og via Kongeloven af 1665 fik udtrykkelig hjemmel i dansk statsforfatningsret. Der var i Danmark i 1500-tallet kun spredte regler om formynderstyre. Men ved den kun 11 årige Christian IV's tronbestigelse i 1588 indsattes et regeringsråd, bestående af nogle rigsebedsmænd og rigsrådet. En tilsvarende ordning hjemledes ved en forordning af 1651 vedrørende den udvalgte prins Christian (den senere Christian V), hvis Frederik III skulle dø, inden prinsen blev myndig. En helt fast ordning om, hvorledes riget skulle styres, hvis kongen rejste ud af landet, fandtes ikke. Snart overdroges regeringen til den udvalgte prins, snart til dronningen, snart til rigsrådet eller et udvalg af dette.²⁴

Frederik III (1609-1670) med sine rådgivere. Den knælende er professor Simon Paulli, der var læge og botaniker, og som udgav »Flora Danica« i 1648 om planters betydning for legekunsten. Stående fra venstre ses: Christoffer Gabel, statholder i København, havde tjent Frederik allerede fra tiden som ærkebiskop i Bremen, vedblev at være kongens fortrolige; dernæst vistnok Erik Krag, oversekretær i Danske Kancelli; Hans Schack, militærchef i de urolige krigsår omkring 1660 og hovedmand bag forsvarsplaner og hærudvidelse; yderst til højre Peder Reedtz, kansler og øverste rentemester, deltog i forhandlingerne med Sverige efter Roskildefreden. Kobberstik af Albert Haelwegh i Simon Paullis »Quadrupartitum botanicum« fra 1667.

J. A. Fridericia oplyser om det såkaldte stænderudvalgs forhandlinger, hvori bl.a. kansleren Peder Reedtz deltog, og som fandt sted i oktober 1660, at man der havde fremført to propositioner, der formentlig var udarbejdet af rigsrådet på kongens

vegne. Den ene af disse propositioner vedrørte håndfæstningens skæbne og foreslog, at kongen skulle løses fra sin ed på håndfæstningen og sine forpligtelser over for de hidtil gældende *fundamentallove*, for så vidt som både eden og fundamentallovene

stred imod den ny regeringsform og de af arvekongedømmet følgende majestætsrettigheder.²⁵

Herefter skulle man mene, at begrebet fundamentallove om håndfæstninger og andre akter vedrørende regeringsførelse allerede var et kendt begreb i dansk statsforfatningsret. Vi må gå ud fra, at fredshandlerne i 1658 og 1660 har forstået rækkevidden af forbeholdet om svenske fundamentallove. Måske har tilmed netop drøftelserne med Sverige på dette punkt betydet en inspiration til en mere direkte anvendelse af fundamentallovsterminologien for de danske forfatningsdrøftelser i 1660.

4. Majestætsrettigheder eller regaler

Fundamentallove opfattedes i Sverige som i Europa i øvrigt som grundlaget for statsstyret, hvad enten de retskildemæssigt havde hjemmel i egentlig lovgivning, i rigsdagsbeslutninger, privilegier eller forfatningsretlige sædvaner. Når regeringsformen af 1634 opfattedes som den vigtigste fundamentallov, og når den bl.a. regulerede centralforvaltningen, retsplejen, krigsmagten og embedsmændenes ansvar, kan den samtidig siges at have fastslået de vigtigste majestæts- eller højhedsrettigheder. Hvis dansk-norsk ret ikke måtte stride imod svenske fundamentallove, måtte den følgelig heller ikke stride imod de i disse love anerkendte højhedsrettigheder.²⁶

Både ved successionsartiklernes direkte udformning og indirekte via tilføjelsen om Sveriges fundamentallove sikredes den svenske kronens ret til straks efter overtagelsen at gennemføre det svenske skatte- og finanssystem i de erhvervede områder, jf. Brømsebrotraktaten art. 25, Roskildetraktaten art. 5 og Københavnertraktaten art. 4.

Bestemmelserne om den svenske kongemagts succession blev ikke blot bestemmelser på papiret, men førtes snart efter fredsaftalningerne ud i livet, selv om man var til

sinds indtil videre at respektere forbeholdet om befolkningens ret til at blive ved den gamle lov og ret. Retligt set var situationen ved overgangen udtryk for en vis indre modstrid: forfatningsretligt hævdede kongemagten sine højhedsrettigheder f.eks. i henseende til organisering og regulering af domstolsvæsenet på den ene side, mens den på den anden side respekterede, at det samme domstolsvæsen – også i appelinstanten – skulle lægge befolkningens danske eller norske ret til grund ved afgørelserne.

Retten til at organisere såvel domstolsvæsenet som forvaltningen synes allerede tidligt at være fastslået som majestæts- eller højhedsrettigheder i Sverige. Efter Kerstin Malcus' undersøgelser over »jura regalia« i Arboga artiklar fra juni 1561²⁷ kunne Erik XIV selv frit bestemme over en række jura regalia, bl.a. retten til at træffe endelig beslutning over skatte-, kirke- og kronods, uddeling af privilegier, beskikkelse af retsbetjente og ordningen af appelsystemet, ligesom han besad den øverste myndighed i domstolsforvaltningen. Kongen havde også ret til at indsætte embedsmænd til at overvåge slotte og fæstninger.²⁸ På områder, hvor kongen havde ret til at oppebære indtægter for kronen, forudsattes han også at kunne udstede forordninger og andre retlige forskrifter. Gustav Vasa (1523-60) havde ved donationsbrev og testamente tildelt sine sønner forleninger i riget. Arbogaartiklerne, som udstedtes ved Erik XIV's tronbestigelse, skulle regulere forvaltningen i de fyrstelige len. Med artiklerne afgrænses hvilke dele af administrationen, der skulle sortere under kronen, og hvilke under fyrsterne. Arbogaartiklerne fik aldrig betydning i praksis, men er interessante, fordi de viser noget om Erik XIV's kongeteorier og disses forhold til europæiske statsretsteorier. Især er det oplysende at se, hvordan begrebet »jura regalia« opfattedes.

Vigtigt for udviklingen af suverænitetsbegrebet i Europa blev Jean Bodins store

arbejde »Les six livres de la république« fra 1576. En anden statsretstænkter, der også fik betydning for 1600-tallets statsfilosofi, var Christian IV's livlæge Henning Arnisæus, der udgav værket »De jure majestatis« i 1610. Bodin udviklede sit suverænitetsbegreb (majestas) ikke blot som en ydre uafhængighed, men også som grundlag for det indre magtforhold. Majestas var »potestas summa«, »individua« og »legibus soluta«. Denne højeste ubundne magt medførte en række majestætsrettigheder eller regaler, som de kaldtes blandt tyske tænkere. Efter Arnisæus var der forskel på den personlige hersker og herskerstillingen, ligesom majestætsrettighederne kunne hvile på forskellige hænder.²⁹

Efter Bodin omfattede suverænitetsrettighederne den lovgivende magt, ret over krig og fred, ret til at udnævne embedsmænd, ret til at være øverste dommer og benådningsretten, møntretten, beskatningsretten og retten til undersåtternes lydighed. Arnisæus opererede med de store og de mindre regaler, hvoraf den lovgivende magt, valg af embedsmænd, domsret i øverste instans, ret over religion og kirkevæsen samt møntret og våbenmagt hørte blandt de store, mens beskatningsretten sammen med de øvrige rettigheder især af fiskal betydning hørte blandt de mindre regaler.

I Danmark dyrkedes disse nyere statsretlige teorier af fremtrædende folk som Henrik Ernst i Sorø, Jesper Brochmand og Rasmus Vinding.

Som omtalt tidligere kan man på grundlag af Brømsebrotraktatens art. 25, Roskildetraktatens art. 5 og Københavnertraktatens art. 4 slutte, at de kongerettigheder, som den svenske kongemagt succederede i, var de almindelige højhedsrettigheder i henseende til forvaltning og jurisdiktion samt retten til at kræve skat og told m.v., altså netop de forhold, der reguleredes i regeringsformen af 1634.

Det måtte derfor blive væsentligt for den

svenske kongemagt, hvorledes disse majestæts- eller højhedsrettigheder opfattedes, eller hvilke kompetencer de udstyrede kongemagten med. Traktaterne brugte begreber som »højhed«, »jurisdiktion«, »skat, told, renter og rettighed«. I det følgende skal de majestætsrettigheder, der netop vedrører de nævnte begreber nærmere analyseres, d.v.s. justitien og politien eller den højhedsretlige lovgivningskompetence inden for de reguleringsretlige områder. Formålet med denne analyse er at vurdere, hvorledes disse majestæts- eller højhedsrettigheder kunne støtte og faktisk blev brugt i forsvenknings- eller retsenhedsbestræbelserne.

4.1. »Ius politiae« som højhedsret

For den teoretiske begrundelse af højhedsrettighederne betød antagelsen af en øvrigheden tilkommende »ius politiae« en vigtig bestanddel. Først og fremmest udledte man fra denne ret den højhedsretlige lovgivningskompetence, der adskilte sig fra den retsdannelse via sædvaneretspraksis, som middelalderens retsbøger og landskabslove var udtryk for. »Ius politiae« udgjorde det teoretiske grundlag for »statsliggørelsen« af territorierne.

Den stænderne oprindeligt tilkommende ret til deltagelse i lovgivningen, måtte med fyrstemagtens styrkelse vige. Politibegrebet ændredes fra at udtrykke en retsbevarende orden i samfundet til at omfatte de offentligretlige opgaver, der var bestemt af hensynet til almenvellet, og hvorover fyrsten kunne bestemme ved udstedelse af generelle og specielle lovgivningsakter. »Politien« kan herefter nærmest forstås som indbegrebet af højhedsretlige beføjelser.³⁰

Mens begrebet politien oprindeligt betød indretninger og midler til skabelse og opretholdelse af en tilstand af god orden i samfundet, blev genstanden for »god politi« i

slutningen af 1500-tallet alt, hvad indehaveren af højhedsrettighederne anså for egnet til regulering. Oprindeligt var det ikke muligt at sondre mellem privat og offentlig ret på dette område. Under god politi hørte også, hvad der krævedes for at opretholde freden mellem undersåtterne i henseende til retshandler, i person- og familieforhold og med hensyn til deres ejendom. Når regler om klædedragter og luksus også hørte til politiretten, havde det sin begrundelse i hensynet til opretholdelse af fred og orden mellem de enkelte stænder.³¹ »Policea« som udtryk for en ordinans eller politiordning til forskel fra »politia« forstået som »kunsten at regere en stat« blev en typisk sondring. Den i teorien udviklede »ius politiae« blev i praksis gennemført som påbud, hvis tilsidesættelse medførte straf, der ikke var underlagt sædvanlig domstolsbehandling, men afgjordes af øvrigheden i særlige »politiretter«.

Indtil midten af 1600-tallet er det ikke muligt at adskille begrebet »politia« fra begrebet »justitia«.³² En bestemmelse i den westphalske fred 1648 skulle have handlet om »reformatione justitiae et politiae«. I praksis begyndte i slutningen af 1600-tallet en adskillelse af politi- og justitsfunktionerne, men teorien havde endnu ikke nået en afklaring. Den praktiske adskillelse fandt netop sted i henseende til de retlige afgørelsesorganer, idet politiretligt forhold afgjordes ved særlige politiretter, mens almindelige sager afgjordes ved ordinære domstole. Det særlige for politiretter var, at de havde den endelige afgørelse uden appel til højere instans.

Omfanget af pligten til at sikre almenvellet synes af fyrsterne selv relateret til omfanget af deres anerkendte regalebeføjelser. Så snart kongerne havde sikret sig den regale højhedsret inden for et samfundsområde, følte de sig forpligtede til at udnytte og regulere dette område til gavn for almenheden og staten.³³

Fyrsternes krav på at besidde en »ius politiae« kan opfattes som et led i fyrsternes suverænitetstilegnelse. Ius politiae omfattede i denne sammenhæng enhver form for judiciel eller administrativ magtudøvelse. De stærke fyrstestater begynder at antage moderne statsformer netop via oprettelsen af nye forvaltningsorganer med almennyttige samfundsopgaver. Disse opgaver blev identiske med indholdet af politibegrebet, og de var samtidig typisk identiske med de kongelige regaleområder.³⁴

»Politiregalet« som beføjelse til normfastsættelse antages dog ikke at give sin indehaver en skrankeløs magt, fordi undersåtternes velerhvervede rettigheder satte grænser for denne magt. Nye politiordninger kunne derfor primært udfylde »retstomme« rum. Selv om den tidligere dansk-norske befolkning havde ret til at bevare sin gamle retsorden, kunne den svenske konge og regering ikke blot lovgive på »retstomme« områder, men også på områder, hvor hyppig regulering var nødvendig, f.eks. inden for næringsliv og handel eller hvor der var akcepteret kompetence til at ændre ældre reguleringsretlige bestemmelser på grund af ændrede samfundsforhold. Endvidere antoges kongen som nævnt at kunne lovgive på områder, hvor fundamentallovene krævede det.

Politiregalet eller politien kunne udnyttes som et værktøj til fremme af retsenheden og dermed uniformiteten i riget. I hvilket omfang dette faktisk skete, skal drøftes nedenfor.

4.2. »Iurisdictio« som højhedsret

4.2.1. Fremmed forfatningsretsteori³⁵

Opfattelsen af begrebet jurisdiktion og begrebet »øverste dømmende myndighed« byggede i det 16. århundredes teori på de senmiddelalderlige italienske postglossators grundlæggende udsagn om enheden mellem »iurisdictio« og »territorium«, lige-

som man fortolkede jurisdiktionsbegrebet som »merum imperium« (det fulde, uindskrænkede herredømme) i betydningen »jus gladii« (»gladii jus et potestas«), d.v.s. sværdets magt. Problemet drøftedes især i forbindelse med overdragelse af territorier, idet spørgsmålet var, om modtageren af et territorium også overtog jurisdiktionsretten, herunder især retten som øverste dømmende magt. Ved overdragelser (forleninger, gaver, salg) rummede dokumenterne typisk pertinensformler (appertinentier eller hvad der hører til grundejendomme) vedrørende domsmagten.³⁶

Ved receptionen af jurisdiktionslæren skete den forskydning i opfattelsen, at besidderen af den øverste dømmende magt opfattedes som den sande territorialherre, som andre rettighedsindehavere var underkastet. I videnskab og praksis sondredes nu klart mellem den øverste dømmende territorialmagt og den dømmende magt i lavere instanser, som kunne tilkomme adelige jordegodsejere. Disse sidste rettigheder henvises i teorien til den private ejendomsretsfære, mens kun den øverste domstolsmagt henførtes til den offentlige ret.³⁷

I slutningen af 1500-tallet kom teorien ind på at regne højhedsretlige opgaver som lovgivningsmagt, lovfortolkning, udnævnelse af embedsmænd, krigserklæringer o.s.v. blandt »regalia maiora«. Alle udtryk for den fyrstelige magtudøvelse, som ikke umiddelbart lod sig aflede af den dømmende magt, blev anset som regaler. Der kunne dog ikke opnås overensstemmelse mellem systemtænkerne og den forfatningsretlige virkelighed, om den dømmende magt i betydningen »iurisdictio« skulle optages i kredsen af regaler.

Enkelte forfattere forfægtede den opfattelse, at »iurisdictio« hørte til regalerne, »quis omnis iurisdictio ab imperatore, tanquam perenni fonte fluit« (thi enhver jurisdiktion flyder fra imperatoren, ligesom en bestandig kilde). Derimod benægtede man,

Aksel Urup (1601-1671) var general og ekspert i fæstningsbyggeri. Han fik overtilsyn med fæstningsarbejder landet over og blev blandt andet arkitekt på den nye københavnske vold fra Nørreport til Kastellet. Han deltog i fredsforhandlingerne både i Roskilde 1658 og København 1660. Efter freden i 1660 nægtede Urup som skånsk adelsmand at aflægge ed til svenskekongen. Stik af Albert Hæwelwegh.

at »iurisdictio« selv skulle være udtryk for regalitet i den forstand, at en forlening med feudale regaler skulle omfatte »iurisdictio« efter den klassiske jurisdiktionslære.³⁸ Iurisdictio kan herefter ikke delegeres til andre.

I løbet af 1600-tallet trådte regaleteorien noget tilbage i forhold til andre former for forfatningsretlig systemtænken. Den blev dog ved med at have betydning for erkendelsen af de forskellige aspekter ved højhedsretlige kompetencer. Men den forestilling, at den magt, en fyrste udøver, først og fremmest er en jurisdiktionsmagt, var fortsat fremherskende. Man sidestillede fortsat »superioritas« og »iurisdictio«, ligesom begrebet »iurisdictio« af nogle opfattedes som synonymt med »summa potestas principis«.³⁹

Publicistikken eller den offentligretlige tysk-romerske teori i 17. og 18. århundrede

opfattedes som den højeste »domstolsherlighed«, som fyrsten besad i kraft af at være herre over hele et riges territorium, uanset om lokal domsmagt kunne være lagt i andres hænder.⁴⁰ Fyrstens jurisdiktionsmagt over et territorium eller rige manifesterede sig netop i, at han som øverste dømmende magt ikke blot havde magt til at træffe endelig afgørelse vedrørende undersåtternes appellationer, men også kunne udstede en række andre højhedsakter inden for »politien« og »justitien«, d.v.s. lovgivning.

Det er vanskeligt at afklare begreberne »justitien« og »politien« i forhold til hinanden. Fyrstens »iurisdictio« synes opfattet som noget mere overordnet med nær tilknytning til territoriet som helhed og ofte på linie med »summa potestas principis«, d.v.s. den højeste magt eller suveræniteten. I tilknytningen mellem iurisdictio og territoriet lå en begrebsmæssig forudsætning om *retsenhed for territoriet*, selv om lovgiveren altid kunne gøre undtagelser. Politien opfattedes som et udtryk for fyrstens beføjelser i alle reguleringsretlige forhold, herunder også retten til at udnævne embedsmænd, oprette domstole og udstede procesordninger som et udslag af den lovgivende magt. Men også »justitien« er blevet opfattet som et udtryk for fyrstens beføjelser vedrørende domstolsforvaltningens organisering og lovgivning på domstolsområdet. De to begreber overlapper således i nogen grad hinanden.

I det følgende vil »politien« blive anvendt som betegnelse for kongens lovgivningsmæssige og reguleringsretlige beføjelser vedrørende politi- og næringsretten, mens »justitien« foretrækkes til beskrivelse af de tilsvarende lovgivningsmæssige og reguleringsretlige beføjelser inden for justitsvæsenet. Både »politien« og »justitien« kan herefter opfattes som udslag af majestætens lovgivende magt, der i sidste instans udgik fra hans »summa potestas« eller »iurisdictio«.

Frederik III (1609-1670) blev konge i 1648. Han var den sidste konge, der måtte underskrive en håndfæstning, og blev i 1660 den første enevældige konge, der nød den triumf at håndfæstningen blev gjort død og magtesløs. Frederik III var den mest lærde af de danske enevældskonger. Han var i 1634 blevet ærkebiskop i Bremen Stift, selv om han ikke havde en egentlig teologisk baggrund. Malet i fuld rustning og med elegant kraveroset i 1656 af Abraham Wuchters. Gripsholm.

4.2.2. Dansk og svensk forfatningsretlig opfattelse

Majestætens dømmende magt har almindeligvis været opfattet som bestående deri, at han selv besad den øverste domsmagt og havde den endelige afgørelse i appelsager. En anden opfattelse synes at have været, at kongen havde magten over justitien i det hele taget, d.v.s. retten til at organisere domstolsvæsenet, herunder instansfølgen, og til at oprette nye domstole eller organer med dømmende magt. For nogle synes disse beføjelser sammenfaldende og sammenfattes under majestætsrettigheden til den dømmende magt. Det synes ikke almindeligt i dansk teori at opfatte »politien« og »justitien« som udtryk for den lovgi-

vende magt til reguleringsretlige foranstaltninger inden for henholdsvis politiens område og justitiens område. Spørgsmålet er i det følgende, om man på grundlag af kilde-materiale fra enevældens begyndelse kan se denne opfattelse afspejlet i dansk forfatningsret.

Forordningen af 14. februar 1661 om den højeste rets administration i Danmark siger: »at eftersom justitien er nest den sande religionsøvelse det fornemste og rette fundament, hvorpå al regering bør at grundfests. Da hafver vi .. straks udi begyndelsen paa denne vores regerings forandring derhen vores kgl. omhu villet rette, hvorledes den højeste ret, hvorfra ingen appellation bør ske ... stiftes oc indrettes kunde ...«.

Her synes især at være tænkt på »dømmende magt« som udtryk for retten til at organisere domstolsvæsenet og især til at indrette den øverste appelinstant. Man kan også se initiativet til Danske Lov, som oprindeligt gik ud på en ændring af procesreglerne, i lyset af begrebet »justitien«.

Allerede ved enevoldsarveregeringsakten af 10. januar 1661 udtryktes det, at den enevældige konge skulle have »*alle jura majestatis*«, absolut regering og »*alle regalia*«. I sin betænkning af 12. januar 1661 om rettergang og instansfølgen indstillede Statskollegiet til kongen, at det med lands-ting, gårdsret, konsistorier, herredsting, byting, birketing og søret burde forblive ved den hidtidige ordning, men at kongen kunne nedsætte en særlig retsplejekommission til revision af rettergangsprocessen, fordi det er nødvendigt at instituere »en ordentlig och vel funderet rettergangsproces och form til Justitiens verk«, for at »en vished och gaffnlig *uniformitet* deri offuer det hele rige kunde haffves ...«. Allerede 26. januar 1661 afgav kongen et missive, der indledtes med ordene: »Eftersom vi for got oc nødigt hafver eragtet at ved denne vor regerings forandring intet høiere eller førre burde i act hafves, end hvorledes *Justitien*

Peder Schumacher Griffenfeld (1635-1699) var greve, rigskansler og rigsarkivar. Han kom i skole som 4-årig og blev student allerede i 12-årsalderen. Griffenfeld studerede blandt andet statsvidenskab i Oxford, og han ferdigskrev det af andre påbegyndte udkast til en Kongelov og gav denne sin endelige udformning. På Abraham Wuchters' maleri fra 1672 bærer han en stor brun paryk, elegant hvidt halsbind, gullig trøje og derover en mørk rød kjole med brunspættet pelsværk. Frederiksborgmuseet.

kunde, som det sig bør, her i Vores riger oc lande beskickes ...«. ⁴¹

Det bør også erindres, at Schumacher i sit latinske udkast til Kongeloven i art. II havde ønsket en formulering, hvorefter kongen var øverste dommer i såvel gejstlige som verdslige sager. I den endelige udformning af Kongelovens art. II ændredes teksten til, at kongen skal være det »ypperste og højeste hoved her på jorden over alle menneskelige love, og der ingen anden hoved og dommer kende over sig enten i gejstlige eller verdslige sager uden Gud alene«. Forskellen mellem de to formuleringer må nok siges at ligge i, at den første »kun« gør kongen til øverste dommer, mens den anden giver ham en over lovene

Karl X Gustav (1622-1660) blev konge i 1654 ved kusinen dronning Kristinas tronfravigelse. Han blev en af de store svenske soldaterkonger. Karl Gustav påtvang Danmark freden i Roskilde i 1658, men brød allerede samme år selv freden i håb om en fuldstændig erobring af Danmark. Kongen døde, inden det kom til en ny fredsaftale. Det svenske Nationalmuseum.

og domstolene svævende øverste magt. Han kan ikke blot overstemme de øvrige dommere i Højesteret, som han kunne i Rettertinget, han kan træffe en helt selvstændig afgørelse uden hensyn til lovenes bestemmelser i modsætning til Højesteret, der skal følge landets love. Dommerne måtte ikke formilde straffene eller fortolke loven. Endelig var dommerne beskikkede af kongen og afledte deres domsmagt fra ham.⁴² Schumachers forslag ville reducere kongens »iurisdictio« til et blot regale eller en majestætsrettighed, efter den beskrevne tysk-romerske teori. Både de retlige dokumenter fra 1661 og Kongelovens art. II bygger på begrebet justitien som udtryk for organiseringen af domstolsvæsenet og processystemet. Kongens beslutninger har typisk form af lovgivning eller betydning som lovgivning.

Kongen kunne, i hvert fald i enevældens start, ved særlig ordre kræve en hvilken som helst sag forelagt til resolution. Senere blev de sager, som forelagdes kongen, fastlagt ved højesteretsinstrukserne og anden lovgivning.

Allerede før 1614 havde de svenske konger klart gjort brug af deres magtbeføjelser inden for domstolsvæsenets organisation og udøvet selvstændig dømmende magt ved siden af de øvrige domstole. Også efter Svea Hovrätts oprettelse fastholdt kongen sin benådningsret, mens hovrätten havde »supremum iudicium«. Men den, der følte sig besværet af domstolens afgørelse, kunne opnå »beneficium revisionis« til kongen. Justitierevisionen blev i Sverige en yderligere overdomsmagt, på samme måde som man i det enevældige Danmark kunne forelægge højesteretsdomme til kongens endelige resolution. Revisionsinstitutionen blev dog et andet i Sverige via sin institutionalisering. Ved siden af dette kunne kongen eller regeringen fra tid til anden gribe ind i en sags behandling eller omgøre en allerede retskraftig dom.⁴³

Set på baggrund af europæisk forfatningsretlig doktrin er der ikke nogen modsætning imellem den svenske konges jurisdiktionsmagt over hele det svenske rige og den ret, befolkningen i de tidligere dansk-norske provinser fik til at lade sig dømme efter deres gamle ret. Der er heller ingen modstrid mellem kongens jurisdiktionsmagt og tilladelsen i Københavnertraktaten for adelige jordegodsejere til at bibeholde deres gamle birkeretter samt hals- og håndsret.

5. Sammenfatning

Den svenske kongemagt hvilede siden slutningen af 1500-tallet på visse forfatningsretlige principper, der sikrede magtens indehaver en række beføjelser i statsstyret, især i henseende til regulering af forvaltningssy-

stemet, retsplejen, udpegning af embedsmænd, udskrivning af skat, pålæggelse af told m.v. Kongemagten antoges – normalt dog sammen med Riksdagen – at kunne udstede love, forordninger og andre retsfrskrifter på de pågældende områder.

Den opfattelse af begreberne »politien« og »justitien«, der er lagt til grund i det foregående, og som går ud på, at begge antages at være et udslag af majestæten lovgivende myndighed, vil blive lagt til grund i de følgende afsnit. Forstået på denne måde vil de udgøre et hensigtsmæssigt analyseredskab til vurdering af retsenhedsbestræbelserne, deres omfang og suc-

ces på de forskellige retlige områder.

Det synes vigtigt for en realistisk forståelse af datidens forfatnings-, lovgivnings- og domstolsmæssige forhold, at man hverken forfatningsretligt eller ved den faktiske udøvelse af lovgivende og dømmende funktioner sondrede imellem retsfastsættelse ved lov eller ved dom. Kongemagtens og andre rigsmyndigheders funktioner kunne have form af såvel generel retsfastsættelse som konkrete afgørelser; ændringer af love, ændringer af domme, benådninger, privilegering etc., alt anskuedes som udtryk for den magt, som tilkom majestæten eller det organ, der besad den højeste magt i riget.

NOTER

1. *Wolfgang Wagner*, Danske Lov og dansk lovgivning i europæisk ramme, i: Danske og Norske Lov i 300 år, s. 216ff.
2. *Knud Fabricius*, a.st., IV, s. 16-24.
3. *Knud Fabricius*, a.st., IV, s. 57.
4. *Kerstin Malcus*, Erik XIV och 1500-talets statsvetenskapliga forskning, s. 66; *Kjell Åke Modéer*, Gerichtsbarkeit der schwedischen Krone im deutschen Rechtsterritorium, s. 14ff; *Anna Christina Meurling*, Svensk domstolsförvaltning i Livland 1634-1700, s. 23.
5. *K. G. Westman*, Från landskapslagor til rikslag, Minnesskrift ägnad 1734-års lag I, s. 9-53.
6. *Stig Jägerskiöld*, Hovrätten under den karolinska tiden och till 1734-års lag, i: Svea Hovrätt. Studier till 350-års minnet, s. 265f.
7. *Kjell Åke Modéer*, a.st., s. 22-23.
8. *Anna Christina Meurling*, a.st., s. 53.
9. *Anna Christina Meurling*, a.st., s. 53.
10. *Jerker Rosén*, Hallands Försvenskning, s. 3-7; *Vello Hele*, Øsel under dansk styre – historiske og arkivske problemer. Arkiv 10. bd., 1985, s. 261 og note 21.
11. *Jerker Rosén*, Statsledning och provinspolitik under Sveriges stormaktstid, Scandia 1946, s. 249ff; *Sten Carlsson/Jerker Rosén*, Svensk Historia I, s. 606.
12. *L. Laurson*, Danmark-Norges Traktater 1523-1750, IV og V.
13. *Emil Hildebrand*, Svenska Statsförfatningens historiska Utveckling, s. 386f; vedrørende rettighe- dernes karakter nævner *C. G. Weibull* i »Freden i Roskilde«, Historisk Tidskrift för Skåneland, III, s. 165 note 1, en memorialprotokol af Hoghusen, hvori Bielke skal have udtalt følgende ord, at der var ingen grund til udskydelse til en senere aftale »al den stund medh landet K. M. all regalia bör cederas«.
14. Bind III, s. 1-170.
15. *J. A. Fridericia*, Adelsvældens sidste dage, s. 317.
16. *C. G. Weibull*, Freden i Roskilde. Aktstycken och Framställning, s. 126-128. Det fremgår af de Coyetske Papirer, at bestemmelsen om de danske stænders fremtidige rettigheder under svensk krone »ähr åtskillige gångar förändradt uthi Rohschildh« (se s. 126 note 2).
17. *C. G. Weibull*, a.st., s. 146; *samme*, Freden i Roskilde, 1958, s. 166f.
18. Se dog *J. A. Fridericia*, a.st., s. 476-486; *samme* i: Historisk Tidsskrift, 5.R.III, s. 235-262 og 6.R.I, s. 713-722.
19. *C. G. Weibull*, Freden i Roskilde. Aktstycken och Framställning, s. 127f.
20. *Ernst Andersen*, Træk af juraens udvikling, II, s. 659-664; *Cardin Le Bret*, De la souveraineté du roy, de sa domaine et de sa couronne, 1632.
21. *Emil Hildebrand*, Svenska Statsförfatningens historiska Utveckling, s. 201, 237, 275, 283 og 432; *Sten Carlsson/Jerker Rosén*, Svensk Historia I, s. 540-551.
22. *Knud Fabricius*, a.st., I, s. 50.
23. *Knud Fabricius*, Kongeloven, s. 117-152. Se også *C. O. Bøggild-Andersen*, Statsomvæltningen i 1660.

24. *Poul J. Jørgensen*, Dansk retshistorie, s. 303-308.
25. *J. A. Fridericia*, a.st., s. 534f; se *Knud Fabricius*, Kongeloven, s. 162 og bilag A: »At Hans Mayt. eximeris fra de fundamental lowe som hand videre har verit obligerit ved end en arvekonge comperterer« (Bilag A: Pouch's optegnelser under udvalgs møde 14/10-1660).
26. *Jerker Rosén* citerer *Althusius* for i sin *Politica* at have talt om »legibus fundamentalibus regni et iuribus majestatis« i forbindelse netop med kongemagtens grundlag i: Statsledning og provinspolitik under Sveriges stormagtstid, *Scandia* 1946, s. 255.
27. *Kerstin Malcus*, Erik XIV og 1500-talets statsvetenskapliga forskning, s. 58-92.
28. *Kerstin Malcus*, a.st., s. 73 og 78f.
29. *Knud Fabricius*, Kongeloven, s. 21-71 og 72-116.
30. I det følgende bygges især på *Georg-Christoph von Unruh*, Polizei, Polizeiwissenschaft und Kameralistik, s. 388ff.
31. *Georg-Christoph von Unruh*, a.st., s. 399. Se også *Inger Dübeck*, Købekoner og konkurrence, s. 452ff.
32. *Georg-Christoph von Unruh*, a.st., s. 403.
33. *Inger Dübeck*, Europæisk privilegieret, i: Industri og Bjergværksdrift. Privilegering i Norden i det 18. århundrede, Centralmakt och lokalsamhälle – beslutsproces på 1700-talet, s. 15f.
34. *Inger Dübeck*, a.st., s. 25f.
35. Det følgende bygger især på *Dietmar Willoweit*: Rechtsgrundlagen der Territorialgewalt.
36. *Dietmar Willoweit*, a.st., s. 34-35.
37. *Dietmar Willoweit*, a.st., s. 36-40.
38. *Dietmar Willoweit*, a.st., s. 56-58, der citerer Heinrich Rosenthal.
39. *Dietmar Willoweit*, a.st., s. 187 med note 264.
40. *Dietmar Willoweit*, a.st., s. 188.
41. Forarbejderne til Kong Christian V's Danske Lov, s. 67.
42. Se om praksis i Højesterets første år: *Svend Ellebøj*, Rettens forhold til regeringen, Tiden indtil 1746, i: Højesteret 1661-1961, bd. I, s. 218ff og 265f og 275ff.
43. *Emil Hildebrand*, a.st., s. 290-292. Der kan i denne henseende også henvises til den opfattelse, som Kerstin Malcus er nået frem til vedrørende Erik XIV's jura regalia, som omfattede retten til at beskikke retsbetjente, ordningen af appelsystemet og den øverste myndighed i jurisdiktionsforvaltningen, se ovenfor II.4. Om den svenske konges domsmagt, se *K. G. Westman*, Från landskabslager til rikslag, i *Minnesskrift ägnad 1734-års-lagen*, s. 43.

III. Retsenhed via forvaltnings- og domstolssystemet

I det følgende undersøges det svenske forvaltnings- og domstolssystem, som overtog de retlige funktioner efter danske myndigheder. Formålet med undersøgelsen er på baggrund af det tidligere danske system at vurdere, hvorvidt det svenske system, de i systemet fungerende embedsmænd og deres retsakter kunne bruges eller synes brugt som led i den retlige forsvenskning af de erhvervede områder, og om der var særlige forhold, som kunne virke hæmmende på retsenhedsbestræbelserne.

1. Myndigheder og embedsmænd

1.1. *Dansk embedssystem*

Det vigtigste centrale embedsorgan i Danmark i tiden før enevælden var Kancelliet, der lededes af kansleren, en af de tre rigsembedsmænd. Det var det eneste egentlige ekspeditionskontor og fik derfor efterhånden henlagt en omfattende forvaltning under sit virke. Under kansleren hørte den almindelige indre forvaltning som styrelsen af lenene og købstæderne samt kirke- og skolevæsen, hvortil kom Rentekammeret, der også administreredes via Kancelliet. Kansleren havde tillige del i udenrigsstyret. Dog varetog kongens tyske rådgivere i Tyske Kancelli de udenrigske sager, som førtes på tysk og latin, hvorimod f.eks. forholdet til Sverige hørte under Danske Kancelli. Den tyske kansler havde en meget selvstændig position, men var dog ikke rigseembedsmand, hvilket gav kongen en

øget selvstændig indflydelse på udenrigspolitikken.

Den danske centralforvaltning trængte i tiden før enevælden til en reform, der kunne afklare de enkelte embeders afgrænsning indbyrdes, men også effektivisere ekspeditionerne og styrke personalet fagligt og ansættelsesmæssigt. I udlandet var det blevet almindeligt at indføre kollegiestyre. Kongen og flere medlemmer af rigsrådet ønskede reformer efter det mønster, som kendtes fra udlandet med indførelse af kollegier. Men det var ikke muligt at presse hele rigsrådet og rigseembedsmændene i en sådan retning, bortset fra nogle spredte tilløb, der vel især skyldtes de urolige forhold til Sverige. Således oprettedes et admiralitetsråd i 1655 og et krigsråd i 1658, ligesom rigsrådet i 1659 erkendte ønskeligheden af et kollegialsystems indførelse.¹

På lokaladministrationens område besad lensmændene de vigtigste embeder; de udgjorde mellemeledet mellem de enkelte lokale forvaltnings- og jurisdiktionsenheder og centralforvaltningen. Lensmændene var kongelige embedsmænd, der handlede i kongens navn og efter hans ordre. De udøvede kun den myndighed, kongen til hver tid overdrog dem. De udøvede almindelig øvrighedsmyndighed, beskikkede herredsfogder m.v., var offentlig anklagemyndighed og sørgede for fuldbyrdelse af straffe og oppebørsel af bøder. Hertil kom den militære myndighed, derved at de førte kommando på det enkelte kongelige slot. De fik aldrig dømmende funktioner. Den admini-

Landsting (til venstre) og herredsting (til højre), afbildet i Christen Ostersens Weiles »Glossarium Juridico-Danicum« fra 1641.

Danmark var inddelt i retskredse, kaldet herreder, med herredstinget som den almindelige lokale domstol ved siden af birketing og byting. På landstingene dømte landsdommere alene siden det 16. århundrede. Herredsdommerne benævntes fogder. Disse var velstillede bønder, mens landsdommerne var adelige. På billedet af herredstinget ses fogden og tingskriveren siddende på den ene tingstok, mens der sidder stokkemænd og tinghørere på de andre tre stokke. Parterne står inden for kredsene, og almen lytter andegtigt bagest i sceneriet.

strative kontrol med lensmændenes embedsførelse var ret effektiv, især fra Rentekammerets side.

På retsplejens område var såvel de underordnede dommere som dommerne i højere instanser normalt kongeligt udnævnte i 1600-tallet. Det gjaldt herredsfogderne på landet, der vel var beskikket af lensmanden, men opfattedes som dommere på kongens vegne. Landsdommerne beskikkedes af kongen blandt adelen. Også på krongodset sad kongeligt beskikkede birkefogder. Birkefogder på adelens godser beskikkedes af sædegårdsejeren eller den, der havde birkeretten. I købstæderne fungerede den kongeligt udnævnte byfoged, der førte forsædet på bytinget.

Landstingene, der normalt beklædtes af en landsdommer, udvidedes i antal i 1600-tallet. Således sad der landsdommere i Halland, Blekinge og Skåne.

En af kongen uafhængig domstol var opstået i form af rådstueretten, der beklædtes af borgmester og rådmænd. Den konkurrerede mange steder på lige fod med bytinget, men overtog ofte de større sager.

Visse byer tilkæmpede sig landstingsret for deres rådstueret, hvorefter rådstueretten kom til at fungere som landsting. En sådan ret tilkom Malmø. Det skal om alle de nævnte dømmende myndigheder og embedsmænd tilføjes, at de havde såvel øvrighedsmyndighed som dømmende myndighed i modsætning til lensmanden, der kun havde øvrighedsmyndighed. Efter reforma-

tionen udviklede Kongens Retterting sig til at blive rigets egentlige øverste domstol, rigets højesteret. Som sådan beklædtes den af kongen og rigsrådet. Kongen førte normalt forsædet, men behøvede ikke at være til stede.²

Det var dette system – i de gamle norske områder, dog med visse andre embedsbetegnelse – befolkningen i de afståede områder nu skulle forlade. Som påvist kunne den svenske konge og regering med hjemmel i såvel fundamentallovene som højhedsrettighederne tvinge befolkningen ind under det svenske forvaltnings- og jurisdiktionssystem. Dog beholdt man endnu i godt og vel tyve år danske embedsmænd i underretterne. Uniformiteten begrænsedes således til forvaltningssystemet og de højere retsinstanser. De svenske systemer, som den dansk-norske befolkning enten straks eller efterhånden blev underlagt, skal her gives en kort omtale.

1.2. Svensk embedssystem

På centralforvaltningens område havde Sverige ved regeringsformen af 1634 fået lagt grunden til et mere moderne kollegiesystem. Blandt de vigtigste centralorganer var rigsrådet, der bestod af repræsentanter fra adelen, hvoriblandt de fornemste var indehavere af rigsembeder. Rigsembesmændene forestod hver sit kollegium, således stod riksskattmästern i spidsen for kammarkollegiet og rikskanslern for kancelli-

kollegiet, mens riksdrotsen forestod Svea Hovrätt.

Efter 1634 var Sverige opdelt i 11 len, der hver forestodes af en landshøvding. De skulle varetage den kongelige myndighed i de forskellige landsdele og have tilsyn med de underordnede myndigheder. Stockholm sattes under en överståthållare. I grænseområder kunne indsættes generalguvernører med civil og militær myndighed. I byerne skulle en stadsfoged præsidere. Han afløstes dog efterhånden af kongeligt udnævnte borgmestre. I herredet varetog nämnden de kommunale opgaver, i øvrigt fungerede kronofogden som underøvrighed. Under kronofogden sorterede länsmanden, der nærmest svarede til danske og norske sognefogder. De lavere domstole, herredsretterne, beklædtes på landet af herredshøvdinge, mens byerne havde kämnerätten som jurisdiktion.³ Retten til at udnævne alle disse embedsmænd inklusive justitsvæsenets embedsmænd, betragtedes omkring tiden for regeringsformen af 1634 som et kongeligt regale.

1.3. Det særlige generalguvernørembede

Som noget særegent for Sverige i erobring- og stormagtstiden må man nok betragte anvendelsen af det særlige generalguvernørembede, som i øvrigt næppe kan forstås uden at sammenholde med det gamle hertugembede. Generalguvernøren blev den vigtigste embedsmand i de nyerhvervede dansk-norske provinser.

Halland havde siden Valdemar Atterdag været et dansk hertugdømme. Hertugembedet blev med tiden reduceret til en titel, kongerne besmykkede sig med uden specifikke forvaltningsretlige konsekvenser. Når den svenske Karl X Gustav (1654-60) til rækken af titler »Sveriges, Goters, Venders, Finners, etc. konge, storfyrste i Finland,

Lennart Torstensson (1603-1651) var svensk feltherre fra Trediveårskrigen med mange sejre bag sig. Han blev øverstkommanderende i krigen mod Danmark 1643-1645, som han lagde navn til.

hertug i Estland etc.« tilføjede hertug til Skåne og Livland, var det sandsynligvis først og fremmest af forfængelighed,⁴ men måske også for at understrege grænseregionens betydning. De, som i Norden havde båret titlen jarl, senere hertug, havde typisk været rigernes hærførere, ligesom de romerske »duces« langs romerrigets grænser.

I Sverige havde man på samme måde anvendt hertugtitlen vedrørende grænseområder (Estland, Livland, Ingermanland, Karelen, Pommern etc. og altså Skåne). Man må nok se en forbindelse imellem disse hertugembeder og oprettelsen af generalguvernementer eller guvernementer, hvis særpræg var, at de ikke blot var forvaltningsenheder, men også havde militær betydning.⁵

Da man i Sverige afskaffede muligheden for, at tronfølgere kunne opnå en selvstændig hertugmagt over deres hertugdømmer, blev de pågældende ofte til erstatning udnævnt til generalguvernører. Eksempelvis

blev Adolf Johan generalguvernør over Halland i 1651. Han var bror til tronfølgeren, den senere Karl X Gustaf. Embedet er i øvrigt typisk blevet beklædt af tidligere hærførere. Adolf Johan efterfulgte feltmarskal Lennart Torstensson. Efter Roskildefreden blev feltmarskal G. O. Stenbock generalguvernør over Skåne, Halland og Blekinge; han efterfulgtes af feltmarskal G. P. Banér. Også Rutger von Ascheberg havde været feltmarskal.

Begrebet »hertugdømmet Skåne« (omfattende Halland og Blekinge) optræder i øvrigt i årene efter 1660 ikke så sjældent i indledningen til svenske love i forbindelse med opregningen af kongens titler.

1.4. Embedsstaben og dens rekruttering i de erobrede områder

Allerede straks efter Brømsebrofreden i 1645 havde man i Sverige besluttet, at danske fogder i Halland skulle afskediges og erstattes med svenske. På samme måde ønskede man efter Roskildefreden og forstærket efter Københavnerfreden at indsætte svenske embedsmænd i de tidligere dansk-norske forvaltningsembeder. I løbet af 1658-59 blev de fleste danske ridefogder udskiftet med svenske befalingsmænd.

Det var imidlertid ikke således, at de afskedigede danske ridefogder blev helt udelukket fra offentlige funktioner. Alf Erlandsson har for det skånske generalguvernements vedkommende foretaget en undersøgelse over 75 tidligere ridefogders avanceringer i årene efter afståelsen. To blev borgmestre, to byfogder, én toldinspektør, to rådmænd, to tingsfogder, én gårdsfoged, enkelte døde i perioden, og fire blev afskediget. Man ser, at flere gik over i retsvæsenet. Erlandsson mener, at det skal ses i sammenhæng med anvendelse af dansk ret, og at det havde været vanskeligt at indsætte svenske i de pågældende embeder, f.eks.

rådmand, justitieborgmester, by- eller tingsskriverembeder.

På samme måde måtte man i 1658 udnævne en række danske ridefogder til befalingsmænd i fogedkredsene i Skåne og Blekinge, 16 i alt, men de blev udskiftet med svenske i løbet af 1659.⁶

Disse omskiftninger af embedsstaben må opfattes som et klart led i bruddet med det danske forvaltningssystem og et utvetydigt led i forsvenskningen af Skånelandene.

Ikke blot Danmark, men også det sejrstolte svenske rige havde store statsfinansielle problemer, fremkaldt af krigene. Alle omlægninger og reformer af forvaltningssystemerne var i tiden efter 1658/1660 tydeligt dikteret af fiskale og besparelsmæssige hensyn. Ikke blot befolkningen i de nyligt erobrede områder fik pålagt større byrder, også den svenske befolkning i den oprindelige del af riget og i de ældre provinser i Finland og Balticum. Men problemerne var størst i de nyerobrede og ret forarmede provinser, hvor der skulle ske en overgang fra et dansk til et svensk system. De overordnede nye embedsmænd i generalguvernementerne fik pålagt en række opgaver til dette formåls opfyldelse, ligesom der udpegedes forskellige kommissioner til varetagelse af principielle spørgsmål (f.eks. den skånske kommission af 1662, hvis vigtigste opgave var at forbedre generalguvernementets finanser og at klare økonomien uden støtte fra den øvrige del af riget).

De første aktiviteter til fastlæggelse af beskatningsgrundlaget bestod i, at generalguvernementskammeren, Johan Forsman, allerede i sommeren og efteråret 1658 rejste omkring og sammenkaldte almuen herredsvise, for at finde ud af, hvad de hver især skyldte kongen. Dels var det vanskeligt at indføre nye skatter, dels mente Forsman, at de danske fogder saboterede svenskernes virksomhed på dette felt ved at ophidse almuen over de øgede byrder og ved at undlade at indkræve de øgede skatter.⁷

Det var også statsfinansielle grunde, der førte til den nye omlægning af systemet i 1661/1662. Kongen havde klart udtalt om provinserne, at eftersom staten har så mange andre alvorlige udgifter, »att detta Riket icke är mäktigt till (att) underhålla provinserna, utan de måste av deres egna medel bestå och subsistera ...«. Provinserne måtte klare sig selv. Dette var i overensstemmelse med tidens sparekrav (riksskattmästare Gustaf Bondes spareprogram 1660-61), som bl.a. gik ud på en kraftig reduktion af embedslønninger over hele Sverige.⁸

På domstolsforvaltningens område var forholdene anderledes. Danske embedsmænd skulle ikke straks afløses af svenske. Af 91 tingsfogder i generalguvernementet 1658-1683 var kun 4 svenske, og blandt 61 tingsskrivere fandtes slet ingen svensk.⁹ Ved indførelsen af svensk ret i 1683 udpegedes svenske herredshøvdinge ved herredstingene. De danske tingsfogde, tingskrivere og byfogde måtte forlade deres embeder. Byfogderne erstattedes af stads-kæmnerne og landsdommerne med lagmän. De fleste danske landsdommere var imidlertid forlængst udskiftet med svenske.

Udskiftning af embedsmænd af både overordnet og lavere charge blev en del af den retlige forsvenskning. Således var generalguvernementets embedsmænd svenske, næsten alle landsdommerne og dommerne i Hovrätten var svenske. Hertil kom toldembedsmænd, der arbejdede for indførelse af svensk told. Endelig betød ændringerne i bymagistraternes sammensætning med overvejende svenske medlemmer, at også byernes forvaltning kom under svensk dominans. Disse ændringer betød samtidig en forandring af rådstueretternes sammensætning, der var en væsentlig forudsætning for forsvenskningen af retslivet.¹⁰

1.5. Domstolssystemet

Inden for justitsvæsenet synes især instans-

følgen og appelsystemet at være det område, hvor kræfterne primært sattes ind som led i uniformitetsbestræbelserne. At den svenske kongemagt anså sig i besiddelse af øverste domsmagt og retten til at organisere domstolsvæsenet, herunder oprettelsen af nye domstole og ordningen af instansfølgen, er tidligere fastslået.

I 1648 bevilgede dronning Kristina rådstueretten i Halmstad direkte appel til Göta Hovrätt i stedet for til landstinget, således som det hidtil havde været praksis. Men andre underretter, byting, birketing, herredsting, samt rådstueretter i byer uden landstingsprivilegium, skulle efter overgangen til Sverige indanke deres sager til landstinget i Halland.¹¹

Efter Roskilde- og Københavnerfreden tildeltes Malmø, som også under dansk jurisdiktion havde haft landstingsret for sin rådstueret, ret til direkte appel til hovrätten i Jönköping. Samme ret fik Helsingborg og Landskrona.¹²

Efterhånden fik de fleste byer direkte appel fra rådstueretten til hovrätten, mens bytingenes afgørelser måtte appelleres til rådstueretten. En undtagelse synes at være den gamle landstingsby Lund. Her ønskede borgerne tilsyneladende at fastholde landstinget som appelinstans, bl.a. fordi en appel til hovrätten var omkostningstyngende. Også andre byer begyndte at kritisere den nye appelordning. Således ønskede borgmesteren i Halmstad i 1669, at byen skulle vende tilbage til det gamle danske appelsystem: byting-rådstueret-landsdommer. Også adelen ønskede det gamle system tilbage eller også oprettelse af en ny hovrätt for Skåne.¹³

En konsekvens af indførelsen af svenske procesordninger blev i løbet af 1682, at bytingene afløstes af kæmnersretter i de fleste større byer. Hvor der, som f.eks. i Skanør og Simrishamn, kun var behov for én domstol, afskaffedes bytinget, mens man bibeholdt rådstueretten.¹⁴

1.6. Dansk og svensk skatteretspraksis¹⁵

Elementer af dansk skatteretspraksis må antages at have haft betydning for de nye svenske skattemyndigheder. Den svenske kritik af danske embedsmænd og danske jordebøger m.v. må blandt andet ses i lyset af den hidtidige danske skatteretspraksis.

Opfattelsen af, hvad der burde danne grundlaget for beskatning af den jordejede eller jordbrugende landbefolkning, ændredes omkring 1628 i Danmark. Fra da af begynder man at møde krav om, at den skat, den enkelte skulle betale, skulle stå i et rimeligt forhold til de økonomiske muligheder, bedriften frembød.

Haakon Bennike Madsen støtter denne opfattelse på en analyse af tingsvidner, det vil sige retlige dokumenter udfærdiget i forbindelse med ansøgninger om skattenedsættelse. Tingsvidnerne skulle indeholde konkrete begrundelser for skattenedsættelsen, typisk at man ellers ikke kunne blive på gården, med den følge at husbonden ikke kunne få landgilde og kongen ikke skat. Man kunne have haft dårlig høst, man kunne have en ringe ager og eng, boniteten kunne være dårlig etc. (s. 135ff). Skatten kunne også blive for høj eller forkert, hvis en person var fejlplaceret i skattekategori-erne, eller hvis man beskattede personer, som ellers var skattefrie (s. 159ff).

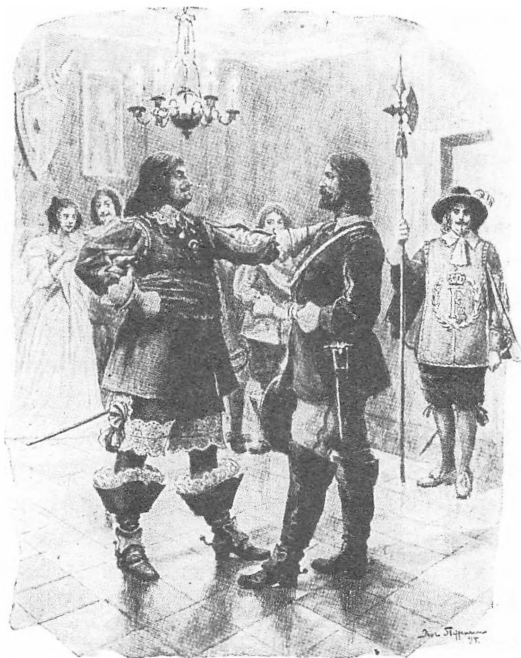
Skattenedsættelser kunne opnås ved kgl. bevilling, der baseredes på de nævnte tingsvidner eller på husbondsedler (udstedt af adelspersoner eller disses fogder om adelsfæsteres beskatningsforhold). Men også en regulær dom kunne danne grundlag. Tingsvidner som bilag til skattemandtallene findes bevarede i stor mængde, især fra tiden efter 1640-50. På Sjælland og i de skånske landskaber havde man den praksis, at skriveren eller ridefogden stævnedes nogle repræsentanter fra hvert sogn, der skulle udtale sig om sognets skatteegnethed, eller

man udnævnte nogle personer, der skulle rejse rundt i lenet for at spørge sognefogderne om, hvilke bønder, der var forarmede. Efterhånden kom lensadministrationerne ind på at udnævne synsforretninger til at fastslå skatteuegnethed. Synsmændene blev udpeget af herreds- eller birketinget.

Landskaberne Halland og Blekinge betalte i hele perioden frem til overgangen til Sverige »halvskat«. Denne halvskattepraksis antager Bennike Madsen hjemlet ved alderstidshævd; han bygger sin opfattelse på de ofte forekommende udtryk i de særlige skattemissiver, der udtalte, at befolkningen »plejer ikke at give mere end halvskat« eller »menige almue i Halland har haft bevilling til at give halvskat mod andre undersætter her i riget«. Om Blekinge sagdes det i et åbent brev fra 1575, at bønderne dér kun skulle skrives for halvskat, »fordi det hidtil har været sædvanligt«. Citaterne synes at vise, at sædvanen antoges at være en hjemmel til nedsat påligning af skatter, d.v.s. at henvisningen til sædvanen som hjemmel for nedsættelser var indeholdt i kgl. befalinger til myndighederne (lensmænd og skattemyndigheder), men ikke i retskilder, der henvendte sig direkte til befolkningen.

Skattenedsættelser synes med tiden at have fået den form, at områderne først fik pålagt helskat med hjemmel i et forkyndelsesbrev, hvorefter bønderne begærede nedsættelse til halvskat via tingsvidner. På grundlag af tingsvidnet konstateredes det, hvorvidt den enkelte skatteyder kunne siges at være forarmet. Hvis man alligevel tilstod en bloc-nedsættelse fra statens side, havde den ofte formen »for denne ene gang« eller »indtil videre«.

Det er et spørgsmål, om man kan give Bennike Madsen ret i, at den hallandsk-blekingske halvskatteret virkelig kunne opfattes som hjemlet i sædvaneret, når normalskattebrevene pålignede helskat, og når opnåelse af halvskat forudsatte individuelle

»Kongens ansigt antog atter sit godmodige smil: »Siden det var dig, så hørte du jo til gøngefolkene i Småland ... Et tappert folkeførd! Vi har ladet os flere af deres bedrifter fortælle. De havde sig også en anfører, der passede for dem, en modig og forvoven hals, om hvem man vidste tusind snilde historier at sige.« »Ja!» svarede Svend, »det er mig«. »Nu, i sandhed!» udbrød Frederik overrasket, idet han trådte hen og lagde sin hånd på hans skulder«. Sådan lyder teksten i Carit Etlars (1816-1900) bog »Gøngehøvdingen«, som udkom første gang i 1853. En vigtig årsag til dennes uhyre popularitet har været Poul Steffensens (1866-1923) tegninger. Bogen har præget mange generationer af danskeres opfattelse af svenskekrigene.

bevisførelser vedrørende den enkeltes grad af »forarmelse«.

Spørgsmålet er derfor, om man kan sige, at befolkningen i Halland og Blekinge havde erhvervet en privilegeret retsstilling baseret på en retssædvane, som en dommer måtte tage hensyn til i en eventuel retssag mellem skatteyderne og øvrigheden. Endvidere om befolkningen kunne påberåbe sig denne retssædvane over for den svenske statsmagt med hjemmel i fredstraktaterne? Begge dele synes tvivlsomt.

Hvis befolkningens hjemmel til nedsættelse skyldtes skattebreve udgået fra den danske krone og ikke en retssædvane, der måtte opfattes som »vanlig lov og ret«,

kunne den næppe påberåbe sig retten til nedsættelse som et privilegium. Den svenske krone kunne tværtimod hævde, at den var succederet i den danske kronens beføjelser på skatteudskrivningens område. Hvis befolkningen havde erhvervet et skatteprivilegium med hjemmel i retssædvanen, kunne den muligvis komme igennem med synspunktet, at der var tale om »vanlig lov og ret samt hidtidige privilegier«. Der findes i øvrigt eksempler på, at man ved en retsforskrift (missive vedrørende Varberglen 1636) ophævede en gammel forventning om skatnedsættelse.

Bennike Madsen oplyser (s. 22f), at missiverne fra tiden efter 1650 blev mere omfattende og typisk indeholdt en bestemmelse om, at ingen skulle have nedsættelse uden de bønder alene, som fandtes at være så forarmede, at de ikke kunne klare deres landgilde eller skat, og at nedsættelsen skulle baseres på et nøjagtigt tingsvidne. Endvidere indeholdt missiverne normalt en henstilling til lensmanden om at være opmærksom på, at ingen gårde blev regnet for halve, uden de, der virkelig »af Arilds tid er blevet regnet derfor«. Kun i sidste situation kan man med rimelighed tale om retssædvane.

Når Bennike Madsen fremhæver (s. 206), at den danske stat over for Halland og Blekinge ikke stillede krav om ophør af den »generelle (kollektive) forskånsel« og ikke forlangte, at de, der trængte til forskånsel, skulle opnå dette ved tingsvidne, skulle det alene skyldes, at halvskat var »en ældgammel velerhvervet rettighed for befolkningen, ... et privilegium, statsmagten nolensvolens måtte respektere«. Her skulle altså være tale om en klar retssædvane, som befolkningen kunne gennemtrumfe som et retskrav.

Bennike Madsen omtaler imidlertid på s. 206 kun ældre missiver, alle fra tiden før 1650. Han synes at have overset, hvad han anførte s. 22f om den nye praksis, som ikke

fulgte en bloc-systemet, men var klart konkret begrundet. Yderligere har han s. 163-74 påpeget, at hvor man alligevel gik med til, at visse geografisk afgrænsede områder fik en såkaldt områdeforskansel, d.v.s. en bloc-nedsættelse, skulle det ikke opfattes som »socialbistand«, men som en udvej til at retablere områdets skatteevne. Bagved lå dog også frygten for, at mange gårde skulle komme til at ligge øde og dermed betyde en belastning af den samfundsøkonomiske indtjening m.v.

Når man således, til trods for f.eks. bestemmelserne i forordning 18/9-1628 § 3 om tingsvidnebreve og den ændrede praksis alligevel måtte have udstedt generelle, lokalt afgrænsede forskansler, kan det næppe alene begrundes med sædvanesynspunktet eller »arildstidskriteriet«. Forarmelseskriteriet spillede en afgørende rolle. Som forfatteren selv anfører (s. 205), var Halland og Blekinge »nogle af de økonomisk dårligst funderede dele af det daværende danske rige«. En generel skattenedsættelse kunne i en periode betyde en rationalisering inden for skatteadministrationen. Men bag det hele lå klare sociale og økonomiske overvejelser. Befolkningen skulle ikke forarmes og gårdene lægges øde. Af fiskale årsager var det vigtigt dog at få nedsat skatteindtægt fremfor slet ingen, nemlig hvis beskatningen blev for hård.

Selv om befolkningen måtte have ment, at den havde en velerhvervet rettighed på skattenedsættelse, og selv om dette synspunkt tillægges hovedvægt i Bennike Madsens argumentation, må han dog erkende (s. 206), at statsmagten selvfølgelig og til hver en tid kunne ophæve en sådan særbegunstigelse, som den jo selv via sin skattelovgivning havde bevilget.

Den danske statsmagt var ikke retligt forpligtet over for befolkningen i Halland og Blekinge til at opretholde en skattenedsættelse, individuel eller kollektiv. De almindelige skatteyderes retsposition kan

ikke lignedes ved den, som tilkom adelen med hjemmel i håndfæstningerne. Skattebegunstigelser med sædvaneretlig hjemmel, var ikke det samme som privilegier formelt hjemlet i håndfæstninger eller privilegiebreve. Heller ikke den succederende svenske statsmagt kunne være forpligtet over for befolkningen.

Bennike Madsen synes mindre opmærksom på forholdet mellem privatretlig retserhvervelse og offentlige myndigheders kompetence. Han synes at gå ud fra, at man kan *erhverve* offentligretlige rettigheder ved alderstidshævd. Retshistorisk forelå den omvendte situation: Myndigheder kunne *pålægge* offentligretlige forpligtelser (skat) med hjemmel i alderstid. Dette var ikke ensbetydende med en privatretlig retserhvervelse.

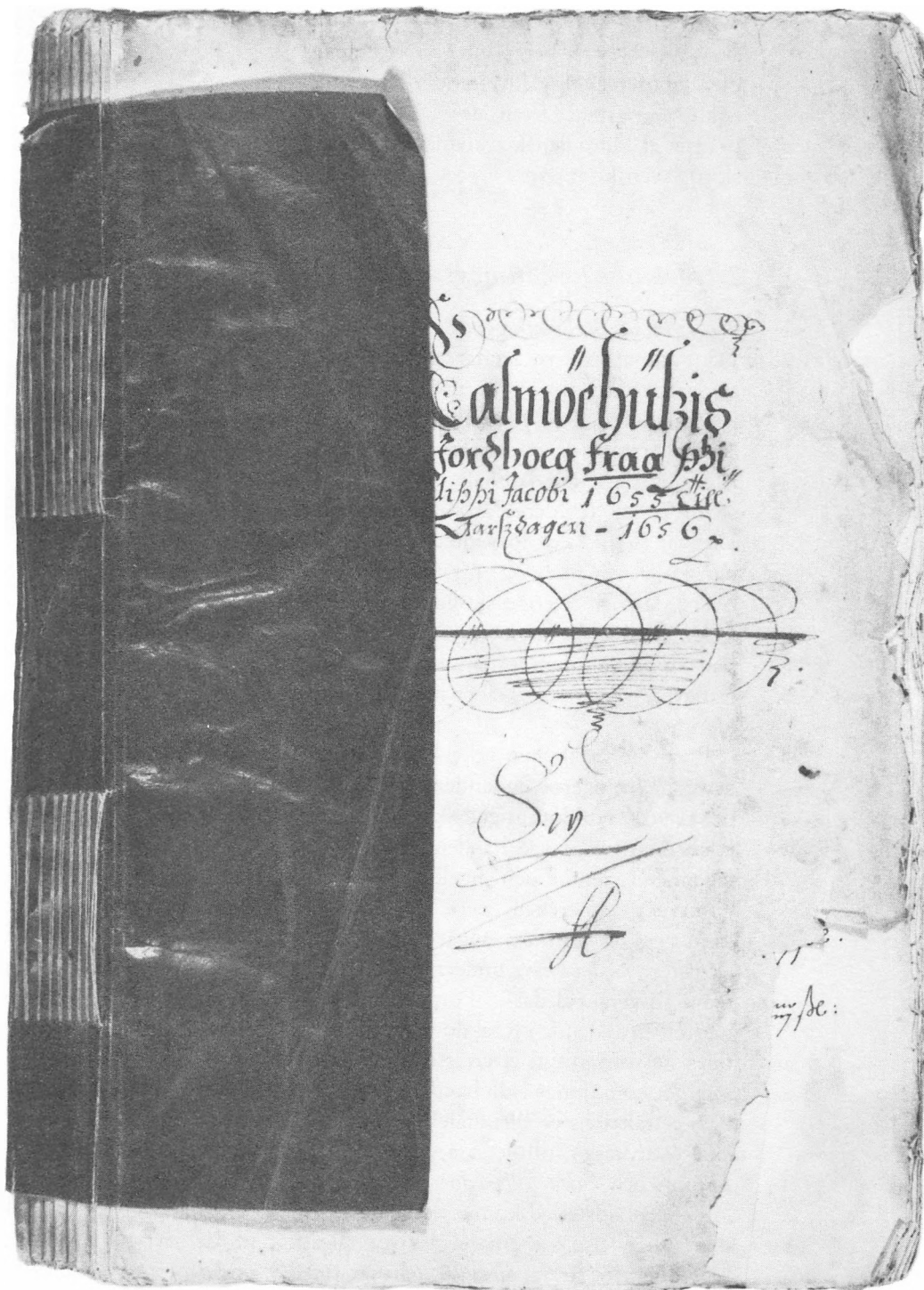
»Alderstid« kan formentlig anerkendes som grundlag for en offentligretlig regulering, d.v.s. at offentlige myndigheder tillægger lang tids uændret tilstand betydning ved regulering af fremtidige forhold.¹⁶

Den nedenfor i II. 1.3. omtalte sag fra Rønneberg herredsting viser i øvrigt dels, at man i Sverige efter 1660 fortsat søger at bevidne forhold, der taler for halvskat imod en pålignet helskat, dels at de svenske myndigheder forbeholder sig deres kompetence i skatteanligender.

2. Svenske myndigheders brug af dansk administrationsmateriale

Indsættelse af svenske embedsmænd i stedet for danske og udfærdigelse af svenske jordebøger m.v. kan opfattes som fremmende for retsenheden. Overlevering til svenske myndigheder af dansk administrativt materiale og fortsættelse af danske tingbøger og retsprotokoller m.v. kan derimod ansues som et led i bevarelsen af dansk praksis og retsanvendelse, og som sådan hæmmende for retsenhedsbestræbelserne.

Forsiden af Malmøbus
lens jordebog for regn-
skabsåret 1655-1656 med
den karakteristiske man-
gelfulde indbinding. Jor-
debøgerne indgik som en
slags bilag til selve lens-
regnskaberne.
Rigsarkivet.

Et centralt problem er derfor, om danske arkivalier blev afleveret, eller om ordningen blev saboteret. Nøje knyttet til dette, er det enkle spørgsmål, hvad der i det hele er bevaret af ældre dansk arkivmateriale i danske og svenske arkiver.

2.1. Danske forvaltningsarkiver

2.1.1. Hvad skulle afleveres?

Det administrative materiale, der efter fredsafslutningerne skulle afleveres, var det ikke-afsluttede, endnu levende grundlag for administration og oppebørsler og ikke det ældre, afsluttede materiale, som var indsendt til og revideret af Rentekammeret. Det var slet ikke at forvente, at der hos de danske lensmænd og myndigheder ved overgangen til Sverige skulle kunne findes f.eks. flere ældre årgange jordebøger. Det danske forvaltningssystem krævede årlige indleveringer af regnskaber m.v. til Rentekammeret.

Brømsebrotraktaten udtrykker i art. 29, at når fæstningerne og landene overgives til de svenske fuldmægtige, skal »hvad rättelse, som findes ved handen, om godzenz lägenheter, rentor och ingeldh, så och om grentzer, råmercken och byeskildnader samt hvad *justitien* angår, att sådanne skriffter, *jordböcker*, underrättelser tillijka måge öfverantwardas«. Formuleringen er næsten enslydende i Roskildetraktaten, dog tales her om »hvad efterrättelse och *documenter*, som finnas vidh handen«. I Københavnertraktaten er til udtalelsen om, at de skal overdrages, tilføjet »så vijda de *finnas kunne* och *icke allerede öfverlefrerade äro*«. Det sidste led kunne være udtryk for den erkendelse, at en del arkiver faktisk blev afleveret straks efter 26. februar 1658, mens det første led af bisætningen måske er udtryk for en erkendelse af, at nogle arkiver faktisk var gået tabt i forbindelse med krigshandlinger eller på anden måde, således at

Niel Krabbe (1603-1663) var land- og generalkrigskommissær i Skåne i dansketiden. Som lensmand var han forlenet med Laholm 1636-1637 og med Halland indtil Brømsebrofreden i 1645, derpå med Kristianopol og senere Sølvesborg indtil 1658. Han var broder til Iver Krabbe. Maleri af ubekendt. Ledreborg.

det ikke ville være muligt at gennemføre en aflevering.

Den 16. september 1645 overleveredes slotte og len i Halmstad og Varberg. Alle-rede den 18. og 29. august 1645 gav den danske regering Iver Krabbe på Varberg og Niels Krabbe i Halmstad ordre om at over-give slottene den 16. september. Jordebø-ger m.v. skulle udleveres. Iver Krabbe fik ved kgl. brev af 5. september 1645 ordre om at overlade jordebøger m.v. og at kræve skriftligt bevis for modtagelsen.¹⁷ Varberg blev modtaget af generalmajor Lars Kagg, mens feltmarskal Gustav Horn skulle mod-tage Halmstad. Kravet om skriftligt bevis for modtagelsen synes ikke stillet i forhold til de øvrige lensmænd. Måske var det underforstået i alle tilfælde og kun nedfæl-det udtrykkeligt i forhold til Iver Krabbe, der havde forsøgt at undslå sig og derfor fik en fornyet ordre. Men ingen af Christian IV's breve tyder på, at Iver Krabbe ville

sabotere bestemmelsen om aflevering fra regeringens side. Jerker Rosén giver ikke i sin beskrivelse af de svenske myndigheders overtagelse af Varberg og Halmstad udtryk for, at de skulle have observeret nogen form for uregelmæssighed eller sabotage med hensyn til arkivaliers aflevering. Om den første tid efter overtagelsen udtaler han, at tilstedeværende jordebøger bearbejdedes og nye begyndte at blive udarbejdet. Sperlings første embedshandling skulle have været at oprette en oversigt over »kongeskatten« d.v.s. ekstraskatter til Danmark for 1645. I det svenske Riksarkiv findes jordebøger fra 1645 og 1646 for Halland.¹⁸

Lensmanden på Øsel, Ebbe Ulfeldt, fik ligeledes brev fra Christian IV dateret 29. august om at overlevere Øsel samt fæstningen Arensborg med underliggende byer og stæder og i den forbindelse »hvis jordebøger, breffue och documenter justitien tilhører« den 31. oktober 1645. I hvilket omfang dette fandt sted synes mindre velbelyst i forskningen. I det danske Rigsarkiv findes lensregnskaber fra Øsel med jordebøger fra 1617-19 og 1622-30. I Riksarkivet i Stockholm findes en kopibog fra 1645 (Liv. II: 722) og i øvrigt mange andre oplysninger om Øsel i den danske periode.¹⁹

Lensmand Holger Rosenkrantz modtog kgl. brev dateret den 30. august om at overlevere Gotland med Visby slot og underliggende byer og stæder den 31. oktober. Samme dag skulle »jordebøger, breffue och documenter, der sammesteds findes, och samme lands leilighed, indkomst och justitien tilhører« overdrages.²⁰ Reglen om aflevering af lensarkiver m.v. gjaldt således både for de endelige afståelser, og for det på 30 år pantsatte Halland.

Allerede inden Roskildefredens formelle afslutning, nemlig den 24. februar 1658, udgik et enslydende missive til lensmændene i Skåne, Bohus og Trondhjem om lenenes overlevering til svenskerne. Det på-

Ebbe Ulfeldt (1616-1682) var dansk generalmajor. Var i spansk militærtjeneste og opholdt sig en tid ved pavehoffet og hos hertugen af Savoyen. Han blev lensmand på Øsel i 1644, men efter afståelsen af denne ø i 1645 måtte han overtage Bornholm i stedet. Ulfeldt var en hård og hensynsløs administrator, lidet afholdt blandt høj og lav. Han tog efter brud med kongen tjeneste hos dronning Kristina og blev svensk rigsråd. Han opnåede amnesti fra Danmark i forbindelse med Roskildefreden. Broder til Corfitz Ulfeldt. Maleri af Abraham Wuchters. Ovesholm.

lagdes lensmændene at aflevere på følgende datoer: Malmø 1. marts, Landskrona 28. februar, Helsingborg 27. februar, Kristiansstad 4. marts, Kristianopel 15. marts, Bohus 18. marts, Trondhjem og Jämtland 1. maj og Bornholm 15. marts. De pågældende skrivelser af 24. februar skulle forelægges i Roskilde 27. februar.

Den 9. marts sendtes et nyt missive til de samme lensmænd om at aflevere jordebøger, skattemandtallene, tingbøgerne og al anden underretning om lenenes beskaffenhed til de svenske myndigheder, som måtte afkræve dem, såfremt det ikke allerede var sket. Den 20. marts udgik en skrivelse til lensmanden på Bornholm om at overlevere de nævnte jordebøger og anden efterretning til svenskerne.

Borgen i Landskrona, tegnet af Erik Dahlberg den 7. marts 1658. Da foretog Karl X Gustav sit højtidelige indtog i byen, hvis honoratiore modtager majestæten i den fornemme slede i forgrunden. Fra volde og bastioner salutes på livet løs. Samuel Pufendorfs »De rebus a Carolo Gustavo gestis« fra 1696.

Det er interessant, at påmindelsen genfremstattes efter kort tid. Det kunne tyde på en vis iver efter at opfylde traktatens bestemmelser. Men ingen af skrivelserne indeholdt udsagn, der kunne tyde på en formodning om modvilje eller protest blandt de implicerede embedsmænd.

2.1.2. Blev det afleveret?

Om den faktiske overlevering efter Roskildefreden findes kun få kilder. En skrivelse af 1. marts 1658 fra Claes Tott til Karl X Gustav giver dog enkelte oplysninger. Det fremgår, at Tott samme dag modtog Helsingborg- og Landskrona-fæstningerne. Om overgivelsen i Landskrona skriver han: »Alle acter och documenter, iordeböcker medh hwadh mehra lemnas här kwar, fogdarna så wäl här som i Helsingborgh synas haffwa stor lust att bliffwa uthi E. K. M. tienst ... Styckerna lemnas her kwar«. ²¹

I nyere svensk historie er det blevet fremført, at bestemmelserne om arkivoverleveringer ikke blev efterlevet i praksis, eller i

hvert fald kun i meget begrænset omfang. Således hævder Alf Erlandsson, at til trods for Frederik III's ordrer fra februar og marts 1658 til lensmændene i de berørte provinser om at overlevere jordebøger, skattemandtalister og tingbøger samt al anden underrettelse om lenenes beskaffenhed, har arkivoverleveringer ikke fundet sted og »därmed ej heller jordeböckerne blivit överlämnade till svenskarna«. Kritik af danskerne skal efter Erlandsson også være fremført i forbindelse med Hallands pantsætning til Sverige i 1645.

Det faktum, at der ikke i *svenske arkiver* findes bevaret ret meget administrativt materiale vedrørende lenene, behøver ikke i sig selv at være udtryk for, at danske myndigheder havde saboteret traktatens bestemmelser om aflevering. Hvad skulle Danmark og regeringen opnå derved, andet end at tvinge de svenske myndigheder til omgående at indføre f.eks. jordebøger m.v. efter svensk model. Man kunne derfor lige så vel påstå, at svenske myndigheder havde sabo-

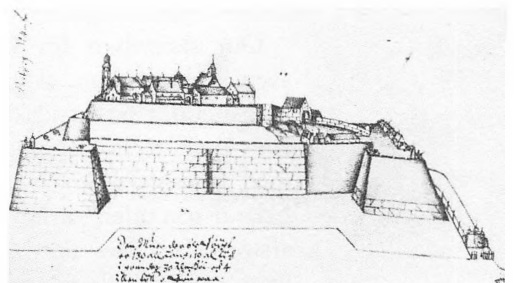

Efter studierejse til Orleans og Padova blev Iver Krabbe (1602-1666) lensmand i Halland, først på Laholm senere på Varberg. Efter Brömsebrofreden fik han Bohus len som erstatning. Han bar et stort nag til svenskerne og måtte i 1658 se hele sit len afstået. Efter enevældens indførelse fik han sæde i den første kommission vedrørende Danske Lov og blev derpå Norges statholder i 1661. Maleri af Abraham Wuchters. Frederiksborgmuseet.

teret traktaten. De havde i det mindste en indlysende interesse i enten at benægte eksistensen af det danske materiale eller at påstå, således som det faktisk skete, at det lidet, som var bevaret, var ulæseligt og uforståeligt og derved lette indførelsen af det svenske fiskale system. Man kunne måske også have forventet, at de svenske embedsmænd, der i forbindelse med fæstningernes og slottenes overlevering ikke samtidig fik overleveret de i fredstraktaterne lovede dokumenter og arkivalier, ville have gjort anskrig. De burde vel have indberettet til den svenske konge eller generalguvernørembedet, hvis man havde nægtet aflevering eller havde ødelagt eller brændt alt eller på samme måde vist en adfærd, der kunne betegnes som sabotage.

Den eneste danske embedsmand på hvem påstanden om sabotage muligvis kunne anvendes, var den svenskfjendtlige Iver Krabbe til Varberg.²² Da han forlod Varberg tog han selve slotsarkivet med til Danmark, hvor det opbevares på Rigsarkivet. Varberg lens arkiv indeholder bl.a. jordebøger fra 1600-1633, ekstraskatter fra 1612-1645, kvittanciarum-bilag m.v. 1610-1636 samt 4 tingbøger fra Himle omfattende 1573-74, 1578-81, 1590 og 1597-98 samt for Fjäre herred årgangen 1597-98. Endvidere 3 tingbøger fra Fjäre herred 1633-35 og fra Faurås herred 1629-31 og 1637-39.²³ Det ser således ikke ud til, at Iver Krabbe har medtaget i brug værende jordebøger og tingbøger fra de sidste år inden 1645. Måske kan Iver Krabbes handlinger heller ikke med rimelighed betegnes som sabotage, idet kun det ældre, ikke længere aktuelle, regnskabsmateriale m.v. synes at være medtaget, mens det aktuelle i brug værende administrative materiale frem til 1645 må antages afleveret. Det var i øvrigt almindeligt, at herredsfogder indleverede udskrevne tingbøger til opbevaring på slottet. Men det var ikke disse gamle tingbøger, fredstraktaternes bestemmelser om aflevering i første række sigtede til.

Forestillingen om den manglende aflevering synes især bygget på et aktstykke fra

Varberg på Hallands kyst var en vigtig fæstningsby. I midten af fæstningen ses middelalderborgen med det rektangulære stenhus bag beskyttelsesmuren. Tegningen, som sandsynligvis stammer fra 1635, giver desuden et fint indtryk af de omfattende og stejle stenmure med fremskudte bastioner, som anlagdes i 1590erne. Alligevel kunne svenskerne indtage og nedbrænde byen Varberg i 1612 under Kalmarkrigen. Rigsarkivet.

1662 udarbejdet af statskommissarien i Kammarkollegiet Gustaf Palmquist for det skånske generalguvernement. Alf Erlandsson påpeger, at det giver udtryk for, hvor svært det var for den svenske regering at skaffe kundskab om de forhold, der havde været rådende under dansk administration, især vedrørende regnskaber og oppebørsler, og at det lidet, man havde fået fat i, var så ukorrekt og ufuldkomment, at man ikke kunne rette sig derefter.

Sven A. Nilsson synes for øvrigt at have en anden opfattelse af danske myndigheders regnskabsførelse. I forbindelse med sin omtale af forholdene omkring Halmstads forsvenskning udtaler han om regnskaberne, at en bestemt begivenhed »afskrivas i redovisningen med all den noggrannhet, som präglar den danske räkenskapsförningen«. ²⁴

Gustaf Palmquist skulle have været af den opfattelse, at den manglende aflevering skyldtes sabotage fra de danske myndigheder, mens en langt senere opfattelse gik ud fra, at den ældste svenske jordebog i Skåne blev oprettet af nye svenske embedsmænd, der bevisligt var ude af stand til at benytte den foregående danske jordebog og derfor måtte fuldende arbejdet med omskrivningen nærmest på slump. Det synes derimod ikke påstået, at danske jordebøger ikke eksisterede, men snarere at de faktisk eksisterede, om end ulæselige eller ubrugelige for de svenske fogder. ²⁵

Om skrivelsen fra Claes Tott til den svenske konge om, at han havde modtaget Helsingborg og Landskrona slotte, og »at alle akter och dokumenter, jordeböcker med hvad mera lämnas kvar ...«, mener Alf Erlandsson uden særligt kildebelæg, at den afslører, at Claes Tott ikke havde kontrolleret, om arkivalierne var til stede ved afleveringen af slottene. ²⁶ Alf Erlandsson hæfter sig ikke ved Claes Tott's efterfølgende sætning, hvoraf fremgår, at »fogderna så väl här (i Landskrona) som i Helsingborgh synas haffwa stor lust at bliffwa uti E. K.

M.'tz tjenst ... Styckerna lemnas här kvar«. Måske blev dog arkivalierne afleveret, eller rettere, måske forblev de hos de fogder, som hidtil havde ført protokollerne m.v., i hvert fald så længe de danske fogder fik lov at fortsætte i embederne. ²⁷

Når det her antages, at det i 1645 og 1658 aktuelle administrative regnskabsmateriale (f.eks. jordebøger) sandsynligvis blev afleveret, kan antagelsen faktisk støttes på oplysninger fra Alf Erlandsson selv. Han nævner således, at landsbogholderen fra Halland i 1647 skulle have fortalt, at han måtte ansætte en ekstra skriver, fordi han havde »hele Landsens jordeböcker på händerna, som samme år *de novo* skulle upprättas och formeras efter den svenska formen ...«. Det kan i hvert fald læses som udtryk for, at de jordebøger, som forefandtes, skulle bruges som grundlag for udarbejdelsen af nye. ²⁸

I forbindelse med en polemik fremhæver Alf Erlandsson yderligere, at selv om der via de danske fogder på visse steder faktisk forekom danske forlæg fra 1658, »blev desas betydelse mycket snart eliminerad, genom att svenska befallningsmän insattes i så gott som samtliga fögderier redan 1658/59«. Udtalelsen fremsættes kun i en note (38) på side 219, og ses ikke relateret til hovedtesen om manglende aflevering. Han tilføjer videre, at disse forlægs betydning måtte mindskes gennem de foretagne jordregistreringer i 1662, som resulterede i »rent svenska jordeböcker«. Forfatteren overdriver efter Erlandssons mening forekomsten af kontinuitet bagud, fordi allerede de danske fogder i 1658 pålagdes at udarbejde jordebøger efter svensk model. Jeg må drage en anden konsekvens af dette end Alf Erlandsson, nemlig, at når danske jordebøger m.v. ikke findes bevaret i Sverige, kan det – ud over tidens tand – skyldes, at de allerede i 1658/59 efter omskrivningen ikke længere var brugbare og måske endda uønskværdige, og derfor kan være blevet kasseret af fogderne selv, af

Side fra Malmøhus lens
 jordebog for 1655-1656,
 her vedrørende Eversløv
 sogn og by i Tome, herred.

For hver eneste gård er
 opregnet, hvem der ejer
 eller sætter den, samt hvor
 mange tønder og skæpper
 korn, der skal erlægges.

Rigsarkivet.

Thorne Perrius.
 Anerløff Pøngn
 Liges Lige:

Alle gaarde:

3 1/2 ~~1/2~~ 4 ~~1/2~~ }
 Niels Misfelden.
 Mirel - frøjskæper:
 2 1/2 - 1/2 t.
 Bøngmug 1/2 t.

Adm. Løfften vob.
 Niels pøndrofen.
 3 1/2 ~~1/2~~ 4 ~~1/2~~ }
 Mirel - frøjskæper:
 2 1/2 - 1/2 t.
 Bøngmug 1/2 t.

2 1/2 ~~1/2~~ 4 ~~1/2~~ }
 Niels Misfelden.
 Mirel - frøjskæper:
 2 1/2 - 1/2 t.

2 1/2 ~~1/2~~ 4 ~~1/2~~ }
 Lunde Madtes:
 Mirel - frøjskæper:
 2 1/2 - 1/2 t.

3 1/2 ~~1/2~~ 4 ~~1/2~~ }
 Peter:
 Jølle Andersen.
 Langel - 1/2 t.
 Chæfsmønde.
 Morten Brøndsen.
 Langel - 1/2 t.

2 1/2 ~~1/2~~ 4 ~~1/2~~ }
 St. Løvie:
 Jølle Andersen.
 Mirel - frøjskæper:
 2 1/2 - 1/2 t.

16 1/2 ~~1/2~~ 2 1/2 ~~1/2~~ }
 om/

landshøvdinge eller generalguvernementets embedsmænd. Fredstraktaterne pålagde jo ikke svenske myndigheder en pligt til at bevare danske arkivalier ud i al evighed.

Fra Bornholm synes vi at have en oplysning, der tyder på, at aflevering skete enten samtidig med, at Prinzenskiöld overtog Hammershus eller i forbindelse med mødet med de bornholmske embedsmænd, men at han havde sendt størsteparten af materialet til generalguvernøren i Malmø.

I Prinzenskiölds skrivelse af 17. maj 1655 til den svenske konge vedrørende den ham pålagte og udførte ransagning over bornholmske forhold, anførte han, at han havde modtaget underretning fra bornholmske betjente. Han tilføjede: »*Documenterne som oss her ähre lefuerade, hafue wij störste parten skickat till General Gouvernementet i Malmö, allenast här hos bifogandes een specification på adelens och frimennes godz, samt Herr Gerdstorffz förläningz räntor pro Anno 1656 (emedan hanss räntor pro Anno 1657 icke ähre ännu alle opburne, uthan stå till een del hos allmogen inne) samt een förtäckning på de andre förnemsta afkortningar som här kunne wara*«. .

Han beder i samme forbindelse om at få en foged eller bogholder, som kunne vurdere skatterne nærmere, eftersom det forekommer ham, at man ikke tidligere har givet nogen synderlig agt på indtægternes størrelse og betaling. Han mener, der må skabes orden i bornholmske skatte- og afgiftsforhold. Vi ser, at han har modtaget dokumenter m.v., men sendt dem til Generalguvernementet. Der foreligger ingen klager over manglende arkiver. Det forekommer at være en interessant regnskabsoplysning, at kun Gersdorffs 1656-regnskab er afsluttet, mens 1657-regnskabet endnu ikke 17. maj 1658 var afsluttet. Den harmonerer med datidens regnskabspraksis. Regnskaber skulle først afsluttes til maj, men var her åbenbart blevet lidt forsinket.²⁹

Johan Prinzenskiöld (død 1658) tjente sig op gennem graderne under Trediveårskrigen og blev i april 1658 sendt til Bornholm som svensk kommandant. Hans hårde regimenter gjorde ham stærkt forhad i befolkningen, og under ledelse af Jens Kofoed dræbte en skare sammensvorne bornholmere ham med et pistolskud på åben gade i Rønne, da han forsøgte at flygte. Maleri af ubekendt. Svensk privateje.

Ransagnings- eller undersøgelsesordren havde Prinzenskiöld allerede fået i en memorial af 28. marts 1658 samtidig med, at han blev befuldægtiget til at modtage Bornholm og tiltræde som slots- og lenshøvding dér. I memorialens § 1 pålægges det ham at skaffe sig oplysninger om de såvel ordinære som ekstraordinære renter, som den danske konge har haft krav på, og som nu er overgået til den svenske konge, »så skal Prinzenskiöld medh forderligste sikh erkundiga och låta sig af dhem, som medh opbörden och förvaltningen af räntorna hafwe haftt till att beställa, informera, hwad och huru stor ränta och indkomster, så wäl af tuller som andre upbörder Kgl. M.t. der nu tilstår, och kan hafwe att tilgå...« og siden afgive indberetning til kongen derom.³⁰

Den 10. april 1658 fik Prinzenskiöld sammen med herredshøvding Johan Sylvius

Jens Kofoed (1628-1691) var købmand i Hasle på Bornholm samt landkaptajn. Han fangede i 1658 sammen med sognepræsten Poul Anker og andre hasleborgere øens svenske kommandant Johan Prinzenskiöld, som bagefter blev skudt. Derefter fik Kofoed og de andre bykaptajner det svenske mandskab på Hammershus til at overgive sig. Senere lokkede han 63 svenske ryttere i baghold og fik dem fanget. Maleri af ubekendt fra 1683. Frederiksborgmuseet.

fuldmagt til som kommission at foretage den nærmere ransagning. I memorialen for kommissionens udførelse af samme dato i § 1 pålægges det dem nøje at få informationer om det, som angår »Landzens iordebog, intrader och alle andre dess tillhörige lägenheter, som annan både civile och militære administration ...«. I § 2 pålægges de at skaffe sig oplysninger om justitien såvel i byerne som på landet, mens de efter § 6 skal undersøge toldmæssige forhold og efter § 8, hvem der har været i justitiens eller andre civile tjenester, hvad de havde tjent, og hvordan de havde håndteret deres hverv. De skal også afklare forholdet mellem oppebørslerne til Gersdorff og til den danske krone, og hvem der har haft »med de regalie räntor og rättigheter särskilt att beställa, låtandes sig uthur iordeböcker och andre

gode bewis underwisa ...«. De skal altså i forbindelse med ransagningen studere jordebøgerne og anden dokumentation.³¹

Prinzenskiöld fik sit ønske opfyldt, idet der i juni udnævntes en bogholder Johan Nilsson, som skulle varetage både Blekinge og Bornholm og især interessere sig for skatter og afgifter. Han ankom til Bornholm sammen med en svensk ridefoged omkring midten af juli. Måske har disse to udarbejdet »Bornholms Jordebog pro Anno 1658«, som findes i Svenska Kammararkivet.³²

Ransagningen byggede ikke først og fremmest på skriftligt materiale, således som i Skåne, hvor de netop manglende jordebøger skulle have dannet udgangspunkt for fastsættelse af skatter og afgifter. På Bornholm har Prinzenskiöld og Sylvius sammenkaldt alle betjente på Bornholm til et møde i Rønne den 11. maj. Man har hidkaldt landsdommeren, en ridefoged, 4 herredsfogder, 2 herredsskrivere, 15 sandemænd, 1 dyrevagt og 1 strandridder. Ransagningen er en omfattende redegørelse, 13-14 tættrykte sider, der måtte kunne danne et godt grundlag for videre foranstaltninger. Helt åbenbart er det, at de danske embedsmænd ikke har været uvillige eller forsøgt at sabotere undersøgelsen.³³

Den bornholmske jordebog er blevet omtalt i en artikel i Bornholmske Samlinger fra 1934. Den er efter det oplyste en smukt skrevet foliant på 425 sider og skrevet på svensk. Forfatteren mener, at den må være udarbejdet på grundlag af en dansk jordebog, som ikke eksisterer mere, men den følger den svenske jordebogsmodel. For Hammershus len har det danske Rigsarkiv ikke jordebøger længere frem end til 1619. Derimod findes regnskaber over indtægter og udgifter for året 1657-58 og for tiden 28/12 1658 til 1/5 1660. Den svenske jordebog og dens bilagsmateriale synes således at udfylde lakunen mellem maj 1658 og december 1658, da svenskerne måtte opgive

Bornholm og forlod øen medbringende jordebogen.³⁴

Efter Københavnerfreden blev Hannibal Sehested sendt til Stockholm for at forhandle de økonomiske afståelsesvilkår vedrørende Bornholm. Sverige skulle have skånsk adelsgoods som ækvivalent for Bornholm. L. Laursen oplyser, at Sehested på det første møde opfordrede de svenske kommissærer til at fremlægge den jordebog, som de havde modtaget ved overleveringen af Bornholm. De erklærede, at de ikke havde en sådan, men kun nogle ekstrakter og overslag, der befandt sig hos den afdøde konges kammerbetjente, som ikke var til stede. Derfor fremlagde Sehested den ældre jordebog, han havde fået med fra Rentekammeret, som viste, at Bornholm svarede til ca. 6.700 td. hartkorn samt 6 års regnskaber, nemlig for årene 1651-57 vedrørende landskyld, skatter, told og andet.³⁵

Måske var det en fordel for de svenske forhandlere at benægte besiddelsen af en jordebog, således at forhandlingerne kunne føres på grundlag af ældre materiale fra en fredeligere periode end krigsårene.

Danske ridefogder i Malmøhus len og i Landskrona og Helsingborg len er fortsat med at indføre jordebogsoptegnelser m.v. i året 1658 og blev først afløst af svenske fogder i 1659, hvor afleveringen rent faktisk først kan siges at ske.³⁶ Man kan også udtrykke det således, at den *formelle* aflevering skete ved slottenes og fæstningernes overlevering, mens den *reelle* aflevering skete, når svenske embedsmænd afløste de danske – altså mere successivt.

Alf Erlandsson slutter fra det faktum, at jordebøgerne nu ikke længere findes, til at de aldrig blev afleveret. Man kunne lige så vel slutte modsat, at regnskabsarkivalierne i hvert fald for årene 1645 og 1658 sandsynligvis blev afleveret, men hurtigst muligt erstattet med nyoprettede protokoller m.v. efter en svensk formular. Det bør også erindres, at det danske regnskabsystem,

der afveg en del fra det svenske, syntes vanskeligt at forstå for en svensk regnskabsfører.³⁷

Efter 1658 ser vi iværksat en omarbejdning af jordebøgerne efter svensk model, og efter 1662 en omfattende registrering af jorder og jordtilligender af hensyn til det svenske kamerale system. Der nedsættes kommissioner til omhyggelig registrering af befolkningen, dens tilstand og ejendomme. At almuen var imod denne registrering siger sig selv. Vel tilsigtedes en retfærdigere fordeling af skattebyrderne; men dette udtryk skjuler ofte en plan om hårdere beskatning. Alf Erlandsson citerer Forsman for i denne anledning at have udtalt, at skåningerne ikke ville oplyse om deres gårdes sande størrelse: »Om allmogen finge råda, skulla nästen icke över hundra gårdar blive hela i Skåne. Derfor vore illa att lantmätern skulle tro vad bonden i sitt intresse vittnar och säger ...«. ³⁸ De svenske myndigheder følte sig ikke forpligtet til at følge de fra den danske skatteadministration hyppigt forekommende skattnedsættelser, og opfattede ikke en tidligere almindeligt forekommende en bloc-nedsættelse som et privilegium for skattebefolkningen.

2.1.3. *Hvad er bevaret?*

Påstanden om »sabotage« er næppe en særlig frugtbar hypotese at arbejde ud fra. En anden hypotese kunne tage udgangspunkt i de energiske bestræbelser, som svenske centrale myndigheder faktisk udfoldede for at fremskynde omlægningen af det danske skattesystem til det svenske fiskale system.³⁹ Herefter måtte de svenske myndigheder forventes kun at have brug for de danske fogder og skatteretlige kilder i den meget korte periode, indtil man havde fået udarbejdet nye jordebøger m.v. efter svensk model. Dette iværksattes som anført i løbet af 1658-59. Herefter kunne de besværlige og ofte ikke særligt konsekvent førte danske jordebøger med bilagsmateri-

Højesterets dom over
 Corfitz Ulfeldt af 24. juli
 1663. Assesorenes navne
 og segl er anbragt efter
 rangfølge: Christian
 Rantzau, Hans Schack,
 P. Reedtz, H. Bjelke,
 Iver Krabbe Tagesen,
 Niels Trolle, J. C. von
 Körbitz, Ove Bjelke,
 Henrik Rantzau, Gunde
 Rosenkrantz, Otte
 Kragh, Aksel Urup, plads
 til Christoffer Urnes
 navn, Henning Pogwisch,
 Jørgen Bjelke, Ove
 Skade, Hans Svane,
 Theodor Lente, Hans
 Nansen, Peter Bülcke, C.
 Gabel, Henrik Ernst, Pe-
 der Lassen, Villum
 Lange, Rasmus Poulsen
 Vinding og endelig P. Sca-
 venius. Rigsarkivet.

Ven Jans Hofmeester, (der sinen summen viden er en
 uimidelig kundskab, vider fra sig til sig derved
 bringer. Det indledes og påbegynder sin forsynlighed
 naar en her sig vider vider hender af sig indtænke
 Actum Ut Supra.

Christoffer Rantzau
 Hans Schack
 P. Reedtz
 H. Bjelke
 Iver Krabbe Tagesen
 Niels Trolle
 J. C. von Körbitz
 Ove Bjelke
 Henrik Rantzau
 Gunde Rosenkrantz
 Otte Kragh
 Aksel Urup
 Christoffer Urnes
 Henning Pogwisch
 Jørgen Bjelke
 Ove Skade
 Hans Svane
 Theodor Lente
 Hans Nansen
 Peter Bülcke
 C. Gabel
 Henrik Ernst
 Peder Lassen
 Villum Lange
 Rasmus Poulsen Vinding
 P. Scavenius

ale uden skade for forvaltningen kasseres, ligesom de danske fogder udskiftedes med svenske. Min hypotese er, at en del af forklaringen på de manglende jordebøger i svenske arkiver skal søges i det faktum, at de nye svenske fogder selv kan have kasseret det spredt afleverede danske materiale efter oprettelse af nye svenske jordebøger. De havde næppe nogen grund til særlig veneration over for det nu ikke længere brugbare danske materiale.

Det område, hvor sabotageteorien i forhold til den danske befolkning i de afståede områder alligevel kunne have nogen styrke, er i forhold til de aktuelle regnskaber m.v., der som jordebøgerne opstillede beskatningsstørrelse for hver enkelt skatkyldig person. Såfremt almuente mente at kunne slippe billigere i skat ved at bortskaffe regnskabsmateriale, kunne fristelsen dertil være til stede. Men hvis folk måtte frygte at blive sat højere i skat af svenskerne end tidligere under dansk styre, ville der næppe være meget vundet ved at afskaffe beviserne på den lavere skat, således som de måtte fremgå af jordebøger m.v.

Hvis danske arkiver i dag skulle rumme nogle af de manglende arkivalier, kunne det indicere, at danske embedsmænd havde bragt dem med hjem til Danmark i stedet for at aflevere dem til svenske myndigheder. Hvis der modsat findes dansk materiale i svenske arkiver, kunne det indicere, at der rent faktisk skete en overlevering enten ved magtovertagelsen eller senere ved indsættelsen af svenske embedsmænd.

Der findes i *det danske Rigsarkiv* i dag et ganske omfattende administrativt materiale bevaret fra de her berørte landområder. Materialet – f.eks. byfoged-, ekstraskatte-, kærner- og lensregnskaber – bestod typisk af indtægts- og udgiftsregnskaber, jordebøger over de budgetterede landgildeindtægter, mandtalslister m.v.⁴⁰

Når så meget regnskabsmateriale er bevaret i Rigsarkivet, skyldes det bl.a., at de

færdigskrevne regnskaber, som flere gange nævnt, efter fast forvaltningspraksis årligt skulle indleveres til revision i Rentekammeret i København og åbenbart normalt også er blevet det. Regnskabsåret gik fra 1. maj til og med efterfølgende års 30. april.⁴¹

At der dog kunne opstå problemer med hensyn til indsendelsen af regnskaber, belyses af nogle domme omtalt i V. A. Sechers »Samling af Kongens Rettertings Domme 1595-1604« (København 1881-83). Det fremgår heraf, at Rettertinget som øverste instans har afgjort sager pådømt af eksempelvis rådstueretten i Visby, ligesom kongen ved en enkelt lejlighed i 1594 skulle have sendt to rigsråder til Gotland for at holde Retterting, jf. Kongens og Rigens Råds domme 9. oktober 1599.

Begge sager er i denne forbindelse interessante, fordi de vedrører spørgsmål om jordebøger eller landbøger. Regnskabsføreren på Visby Slot havde i den ene stævnet bønderne på Gotland for gæld, men blev selv dømt, fordi han havde brudt privilegiet for øen. I den anden sag havde han stævnet lensmanden på Visby, Hermann Juel, for uretmæssig frihedsberøvelse, der bl.a. gik ud på, at regnskabsføreren ikke måtte forlade Gotland, før han havde skaffet de jordebøger til veje, som han havde sendt ned til København, men endnu ikke afleveret til kongens sekretær. Lensmanden krævede, at jordebøgerne blev stillet i hans forvaring på Kongens vegne, og påstod, at de var tildømt ham tidligere, og før regnskabsføreren, Henrik Due, hemmeligt havde sendt dem afsted. Desværre tager Rettertingets dom ikke stilling til spørgsmålet om jordebøgerne, men kun til de indbyrdes beskyldninger i øvrigt. Måske tør man udlægge sagen således, at der har været en indbyrdes strid om regnskabernes førelse eller indhold (omfanget af bøndernes gæld), og at regnskabsføreren har villet hindre lensmanden i at kontrollere regnskaberne. Det kan i den forbindelse tilføjes, at

Forsiden af Malmøhus
 lens regnskab for året
 1657-1658. Her er nøje
 angivet anvendt mønt,
 mål og vægt. Lensregn-
 skabet afsluttet per 1.
 maj, som var den sædvan-
 lige termin for disse opgø-
 relser. Da det hovedsage-
 lig vedrører den danske
 periode, er Aksel Urups
 lensregnskab på normal
 vis indsendt til revision i
 Rentekammeret i Køben-
 havn. Her er det kvitteret
 den 8. juli 1662.
 Rigsarkivet.

Herr Axel Urups Regenskab

#:

Kongl. Maj. Regenskab af
 Malmøhus Lens. Beregnet fraa
 philippi jacobij - i 657 til aars.
 dages Anno - i 658.

Mønten her indvunden beregnet saa

1 Rdr	—	96 s.
1 Colong	—	2 1/2 s. og 1/2 t.
1/2 gaard	—	12 s. og 1/2 t.
Kaal og Regt er		
um. Solger		
1 G. 1/2 alen ring	—	40 s.
1/2 ring alen ring	—	20 s.
1/2 ring alen ring	—	16 s.
1/2 ring alen ring	—	8 s.
1/2 ring alen ring	—	14 s.
1/2 ring alen ring	—	3 s.
1/2 ring alen ring	—	4 1/2 s.
1/2 ring alen ring	—	16 s.
1/2 ring alen ring	—	16 s.

1/2 ring alen ring
 1/2 ring alen ring
 1/2 ring alen ring

Indkommet her indkommet
 den 18. Marts 1662

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

Indkommet den 8. Juli 1662

[Handwritten signature]

lensregnskaberne for Visby på Gotland i Rigsarkivet kun er bevaret for årene 1600-1644. Måske hjalp det på de regelrette og regelmæssige afleveringer til rette sted i København, at regnskabsføreren i Visby blev sat fra sit arbejde i 1599 og sendt til København?⁴²

Man kunne således ikke forvente, at ældre materiale blev afleveret til Sverige. Regnskaber m.v. fra henholdsvis 1644/45 og 1657/58 er det materiale, man kunne kalkulere med, og som efter traktaten skulle afleveres til svenske myndigheder. At slutte fra de nu manglende arkivalier i svenske arkiver til, at danske lokale embedsmænd var dårlige og forsømmelige i al almindelighed savner logik. Bestanden i det danske Rigsarkiv for de lange perioder før fredsafslutningerne synes tværtimod at vise, at danske embedsmænd normalt har ført deres regnskaber og opfyldt deres indsendelsesforpligtelse. Gotland synes på flere punkter at udgøre en undtagelse. Dels har embedsførelsen såvel i administrativ som i domstolmæssig henseende ofte ladet meget tilbage at ønske, jf. de udsendte kommissarier under Christian IV i 1595 og 1618, som skulle forbedre forholdene. Dels har embedsmændene tydeligvis ikke altid opfyldt forpligtelserne i henseende til at føre foreskrevne protokoller og registreringer. Intet tyder dog på, at de havde politiske hensigter, men at forsømmelserne var udtryk for en vis laden stå til i lange perioder, og ikke blot omkring Brømsebrofreden. I øvrigt findes i Riksarkivet i Stockholm jordebogen til Visby Slot for 1608 og den yngre oppebørselsbog over Gotland fra 1646.⁴³

Den almindelige opfattelse vedrørende det regnskabsmateriale m.v., der skulle afleveres ved afståelsen, er, at der næsten intet blev afleveret, og at det er forklaringen på, at *svenske arkiver* mangler danske og norske arkivalier. Men der kan findes andre årsager til den manglende bestand af arkivalier: Kassation, ødelæggelse, »arkivtab« etc.

Alf Erlandsson har ikke relateret spørgsmålet om de manglende jordebøger m.v. til det, som han kalder »arkivtab«. I sin omtale af Generalguvernementets arkiv siger han, at i et så gammelt arkiv har »givetvis meget arkivmateriale gået forlorat«. Han påpeger, at allerede landshøvding Adlerfelt i 1766 gav ordre til kassation i de ældste dele, som var indkommet før sekelskiftet, og som udgjordes af »inkomna lösa papper och privat acter«, fordi de optog så meget plads. »Lösa papper« kunne være en del af regnskabs- og jordebogsmaterialet. På samme måde anmodede Adlerfelt magistraten i Malmø om at foranstalte en auktion til salg af dels ældre forordninger, dels »odugeligt papper med mera ...«. Fra Gustaf Banérs tid som generalguvernør (1664-69) hidrører også en del kassationer.

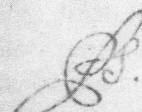
Erlandsson påpeger yderligere, at meget arkivmateriale fra Generalguvernementet har været anvendt til bogbindermateriale. Han påviser, at eksempelvis flere »Rusttjänst«-jordebøger er fundet i omslag til bogbind, og han rejser selv spørgsmålet, om ikke også de ældre omslag, som i 1878 skiftedes ud med nye, kan have indeholdt arkivdokumenter, der således blev kastet bort, ligesom han yderligere påpeger, at det ofte er *regnskabsmateriale*, man finder i arkiv- og bogomslag.⁴⁴ Også disse forhold bevirker, at man må stille sig tvivlende til sabotageteorien som *eneste* forklaringsmodel.

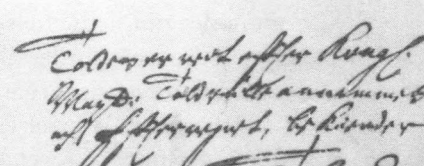
De eksisterende jordebøger for året 1658 omfattende Malmøhus, Landskrona og Helsingborg len var efter Alf Erlandsson for de flestes vedkommende forfattede af danske ridefogder eller *dog* underskrevet af danske. De blev imidlertid ikke skrevet i 1658, men i 1659. Johan Forsman, kammermesteren i Generalguvernementet, så meget kritisk på de danske fogder og udtrykte bl.a. følgende hjertesuk: »Gud vet, vad räkningar og rättigheter de danske fogdarne i år göra, Gud förbjude det, att de

Forsiden af den smukt
pergamentindbundne
»Malmø bys toldbog, be-
regnet fra nytårs dag anno
1658 til den 1. maj næst
efter i samme år«. Nor-
malt ville et toldregnskab
have omfattet et helt år;
men på grund af Skånes
afståelse er regnskabspe-
rioden afkortet til fem
måneder – fra nytår til 1.
maj, som var en hyppigt
anvendt skæringsdato i
økonomiske sammen-
hænge. Toldregnskabet er
indleveret til Rentekam-
meret i København den 4.
august 1658. Som påteg-
ningen viser, blev dette
regnskab først kvitteret
sammesteds så sent som
den 13. juli 1668. Netop
på denne tid havde Ren-
tekammeret ondt ved at
følge med, og kvittan-
cerne lod ofte vente på sig
i årevis. Rigsarkivet.

 Malmø Byes Toldbog
Beregnet fra Nytårs dag
Anno 1658. til den 1. Maj
næst efter i samme år.

Indleveret i Rentekammeret i de Kongelige Egter. den 4 Aug. 1658.
A. S. A. A. A.

Kvitteret d. 13 July 1668.

Toldregnskab
Malmø Byes Toldregnskab
af 1658
A. S. A. A. A.

längre skulle blive vid tjänsterna ...«. Hans ønske gik snart i opfyldelse. De fleste udskiftedes i 1658-59. Men de fik som nævnt lov til at blive, indtil de havde oprettet nye jordebøger efter svensk direktiv og efter en særlig svensk formular. Heller ikke dette arbejde tilfredsstillede de svenske myndigheder, og kritikken deraf var medvirkende til, at de resterende danske embedsmænd snarest blev afskediget.⁴⁵

Men udtalelsen kan ses som et indicium på, at man i hvert fald endnu i 1658 arbejdede på dansk regnskabsgrundlag eller danske regnskabsprincipper.

Alf Erlandsson har ikke interesseret sig meget for købstædernes regnskabsmateriale. Mærkeligt nok, fordi der af dette findes en del for 1596-1614, 1617, 1652-53, 1656-57, mens bl.a. 1658-60 mangler. På samme måde forefindes en del mandtalslister f.eks. for årene 1611-13, 1617, 1621, 1645 og 1658.⁴⁶

Et yderligere argument imod sabotageteorien kan måske udledes af en bevidnet udskrift af en tidligere syns- og granskingssag fra Rönneberg herredstingsprotokol af 16. december 1656. Sagen vedrørte nogle jorders manglende bonitet. Syns- og skønsforretningen fastslog, at de pågældende jorder ikke kunne belægges med hel kongeskat, men kun med halv. Det ses ikke, hvornår udskriften er foretaget. På udskriftsbrevet er påført nogle bevidnelser, hvoraf den første skyldes præsten Jens Pederssön. Den er dateret 27. december 1658. En senere påskrift dateret 13. marts 1662 er skrevet af enken Anne Beck, hvori hun anmoder om nedsættelse af fæsternes skat, for at godsets jorder ikke skal blive lagt øde, hvis fæsterne nu går fra gårdene.

Den sidste påførsel er dateret 25. marts 1662 og underskrevet af generalguvernementssekretær Gilius Giliussen og kamrerer Johan Forsman. Heri loves bønderne henstand, indtil de planlagte jordransagninger er overstået.⁴⁷

Forsman havde ellers ikke meget til overs for almuens forsikringer om deres jorders ringe værdi (jf. ovenfor). Men han skulle jo også sikre Generalguvernementets indtægter.

Hvis man antager, at udskriften er foretaget i december 1658 – måske i forbindelse med udarbejdelse af en ny jordebog – må man slutte, at tingbogen i hvert fald har eksisteret i december 1658. Men uanset om man tør slutte noget om tingbogens eksistens i december 1658, kan man dog fastslå, at såfremt udskriften ikke er foretaget i december 1658, men allerede i december 1656 til brug for bøndernes ansøgning om skattenedsættelse over for den danske øvrighedsmyndighed på Landskrona slot, så må udskriften være afleveret til de svenske myndigheder ved slottets aflevering i marts 1658, d.v.s. heller ikke her forekommer sabotageteorien særlig fristende.

2.2. Danske domstolsarkiver

2.2.1. Hvad skulle afleveres?

Fredstraktaterne opregnede ting, som skulle afleveres ved fæstningernes og landenes overgivelse, nemlig udover dokumentation for renter og skat, herunder jordebøger, også alt »hvad justitien angår«, jf. Brømsebrotraktaten art. 29, Roskildetraktaten art. 10 og Københavnertraktaten art. 14. Alt »hvad justitien angår« må have relation til domstolvæsenets arkiver.

2.2.2. Blev det afleveret?

Danske herredsfogders og andre retsbetjentes tingbøger og retsprotokoller fortsattes efter fredsslutningerne i overensstemmelse med løftet i fredstraktaterne om bevarelsen af dansk (norsk) ret. Denne fortsættelse kan opfattes som en hæmsko for forsvenskingsbestrebelse på retsområdet og en begunstiggelse af befolkningen i de afståede områder. Også i denne relation er »sabotageteorien« imidlertid fremført som argu-

Københavns Slot set fra Højbro. Maleriet stammer fra omkring 1700 og viser blandt andet Blåtårn (til venstre på slottet), hvor Corfitz Ulfeldts hustru Leonora Christina måtte tilbringe så mange sørgelige år på grund af ægtemandens gerninger. Der var tale om en slags varefængsling uden dom fra 1663 til 1685. Til højre ses riddersalsfløjen.

ment for de manglende retsarkivalier i svenske nuværende arkiver.

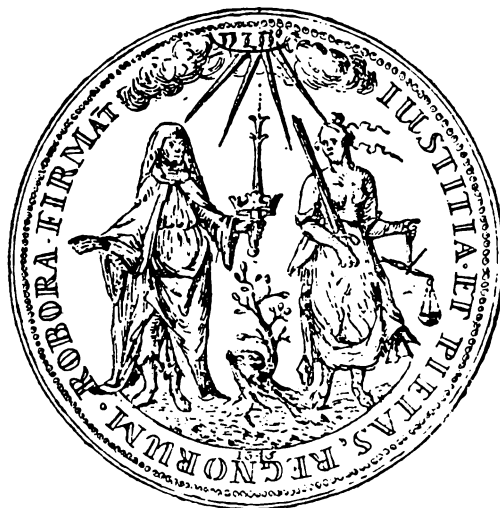
Vedrørende det *judicielle materiale* kan indledningsvis oplyses, at danske lensmænd siden 1578 havde haft pligt til at holde tilsyn med herredernes tingbøger m.v. Som følge heraf var det praksis, at udskrevne tingbøger blev afleveret til lensmanden samtidig med udlevering af en ny tingbog.⁴⁸ Tingbøger skulle ikke afleveres til de centrale myndigheder i København, derfor er forholdene anderledes omkring disse arkivalier end med hensyn til regnskabsarkivalierne. De skulle blive hos de lokale myndigheder og som nævnt kun afleveres til lensmanden, når de var udskrevne. Tingbøgerne skulle herefter normalt opbevares sammen med lenets arkiv.

Ved et missive af 9. juli 1593 til lensmæn-

dene i hele riget, d.v.s. også på Gotland og Øsel, påbødes det dem at holde orden i lenenes arkiver. De skulle lade registrere og nedskrive i en protokol alle åbne mandater, forordninger og breve. Endvidere pålagdes det dem at overdrage arkivet med registre og inventarier til efterfølgeren. Det er således tidligt fastslået, at arkiver skal overdrages til efterfølgeren i embedet. Af Christian IV's lille reces af 31. marts 1615 art. 40 fremgår imidlertid, at nogle lensmænd må være kommet ind på den praksis at medtage dele af eller hele lensarkivet, når de fra-trådte bestillingen. Det siges nemlig, at man har erfaret, at »vore lensmænd«, når de forlader lenet, »skulle met dennem bortføre voris mandater oc andre brefve, som udi deris tid enten af os ere gjort eller til tinge udgifvit, saa deres efterkommere ingen un-

Medalje slået til minde om freden i Brønsebro den 13. august 1643. På forsiden ses Christian IV, medens personifikationer af retfærd og fromhed pryder bagsiden. Endvidere ses en lige så symbolsk stub efter et træ, som skyder med fornyet kraft efter at være blevet skåret ned.

derretning kunde hafve«. Kongen pålagde derfor alle lensmænd at lade registrere og opbevare disse arkivalier hos lenet. Yderligere pålagdes det dem udtrykkeligt at overdrage »tingsvidner, domme oc andre brefve« til deres efterfølgere af hensyn til fremtidige konflikter eller til anden dokumentation, jf. Christian IV's store reces af 1643 II-1-4 og senere DL 3-1-1 og 5-2-90. Hvis lensmændene havde siddet dette påbud overhørigt, også efter 1615 og 1643, måtte man forvente at finde en del domsmateriale fra de afståede provinser i danske arkiver, især i Rigsarkivet. Men dette er ikke tilfældet.

En regel i fredstraktaterne om pligt til aflevering af arkiver til efterfølgeren kan ikke være følt som noget krænkende eller mærkværdigt, der absolut skulle saboteres. Den var jo i overensstemmelse med fast administrativ praksis.

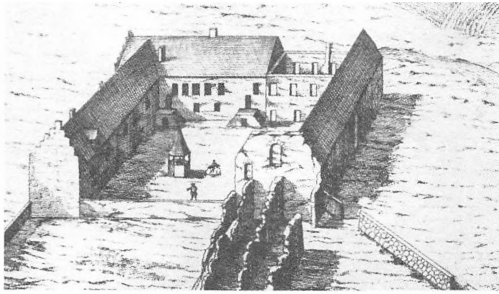
Hvis sabotage teorien skulle anvendes på det judicielle materiale, tingbøger og andre retsprotokoller, skulle der ikke i Sverige findes bevarede tingbøger fra tiden før henholdsvis 1645 og 1658, idet de måtte antages ikke at være afleveret ved slottenes aflevering, ligesom modsat alle tingbøger oprettet i tiden efter 1645 og 1658/60 forventeligt

skulle være bevaret, takket være svenske myndigheders omhu. Og omvendt måtte man forvente at finde domsmateriale i danske arkiver for perioden op til 1645 henholdsvis 1658/60. Men til forskel fra det administrative materiale, hvoraf der i danske arkiver findes mange rækker fra de afståede områder for tiden før fredsafslutningerne, findes der næsten intet judicielt materiale fra denne periode i Danmark. Det var efter min mening heller ikke at forvente, fordi det som flere gange nævnt ikke skulle sendes til København, men forblive på lenet.

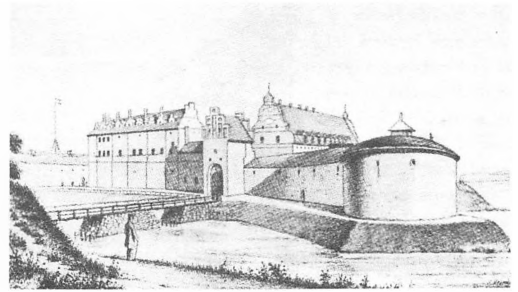
På retsplejens område gik man fra svensk side mere forsigtig til værks end på skatteforvaltningens område. Fredstraktaterne pålagde de svenske myndigheder at respektere dansk-norsk ret. Retsmændene havde brug for ældre og igangværende retsprotokoller.

2.2.3. Hvad er bevaret?

Alf Erlandsson, der især har interesseret sig for Generalguvernementets historie, nævner enkelte bevarede tingbøger, eksempelvis fra Bara herred 1650-54, Herrevads Klosterbirk 1656-60 og Ørtofte birk 1655-70.⁴⁹

Herrevads Kloster i Skåne var oprindelig et rigt og respekteret cistercienserkloster. I 1565 inddrog det imidlertid under kronens gods, og Sten Bille fik det i forlening. Da Gerhard Burman i 1680 lavede sin tegning af bygningsanlægget, lå en del i ruiner – blandt andet den treskibede klosterkirke, som var blevet skudt i grus under Skånske Krig. Efter Abraham Fischers »Prospecter af åtskillige mærkværdige byggnader, säterier och herregårdar uti Skåne« fra 1756.

Det nuværende Malmöhus blev opført i årene 1537-1542 under bibeholdelse af, hvad der var tilbage af den foregående borg, som var bygget under Erik af Pommern, men næsten ødelagt under Grevens Fejde. Det nye Malmöhus, her tegnet af Magnus Petersen i 1860, blev omgivet med et voldanlæg med fire lave runde hjørnetårne. Nationalmuseet.

I Malmø Stadsarkiv findes den nu udgivne Malmø rådstueprotokol 1503-1548, Malmø stadsborg 1549-59, Malmø tingbøger 1577-83 og 1588-90 samt Malmø skifter 1546-59. Desuden findes fra 1587 en ubrudt række af dombøger fra Rådstueretten, mens bytingets dombogsrække har visse huller (1638-40, 1645, 1648 m.fl. senere). Boopgørelser og arveskifter er næsten alle bevaret fra 1500-tallets midte og fremefter.⁵⁰

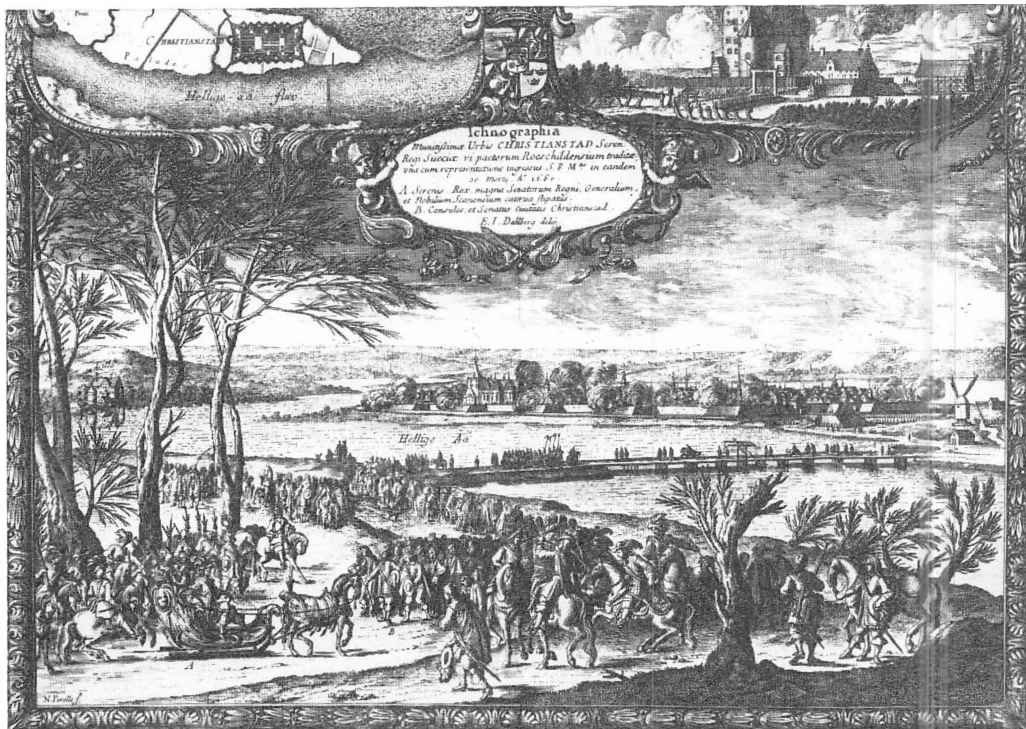
Paul G. Ørberg har udarbejdet en registratur over gamle danske retsbøger fra de skånske provinser. Den viser, at Landsarkivet i Lund rummer rækker af bytings- og herredstingsprotokoller samt rådstueretsprotokoller og enkelte birketingsbøger. Det oplyses, at hovedparten af disse tingbøger ligger i de respektive retsbetjent- og rådstuearkiver, mens en mindre del, nemlig 32 bind, ligger i generalguvernementskancelliets arkiv. Det oplyses endvidere, at der kun eksisterer et begrænset antal, som dækker den danske tid: *Byting*: Kristiansstad, Simrishamn, Laholm, Landskrona, Lund, Ystad; *Rådstueretten*: Kristiansstad, Simrishamn, Laholm, Ronneby og Varberg; *Herredsting*: Frosta, Gälds, Bara, Oxie, Färs; *Birketing*: Örtofte og Herrevad. Hvortil kommer rækkerne fra Malmø.⁵¹

Ørberg oplyser videre, at en række ældre danske tingbøger, hvis eksistens kan konstateres via reversaler i inventarielister, er gået tabt. Også han antager, at de mange tabte tingbøger ikke blev afleveret, og at der var tale om sabotage fra danskernes side. Man må spørge sig selv, hvad danske embedsmænd, især de danske retsbetjente, som meget længere end ridefogder og andre forvaltningsmyndigheder fortsatte med at holde ret og føre tingbøger, dog skulle opnå ved at sabotere fredstraktaten, når befolkningen ønskede at blive behandlet efter dansk ret?

Størstedelen af de manglende tingbøger er registreret i årene 1630-1650. En reversal af 1632 fra Malmøhus len nævner 11 gamle tingbøger, en reversal af 1610 fra Helsingborg len nævner 60 tingbøger, mens en reversal af 1629 nævner 104 gamle tingbøger. De fleste af disse sidste skulle være registreret i en reversal fra 1650. Ørberg opstiller dernæst en liste over registrerede tingbøger, der åbenbart senere er gået tabt. Når han blandt disse nævner Faurås 1629-35 og Fjäre før 1635, synes han at se bort fra Faurås 1629-31 og Fjäre 1597-98 og 1633-35, der findes på Rigsarkivet i København.

Ørberg synes ligeledes at overse nogle detaljer, når han på grundlag af sit eget

Efter Roskildefreden og mødet med Frederik III på Frederiksberg begav Karl X Gustav sig den 5. marts 1658 fra Helsingør til Helsingborg for at rejse rundt i sine erobrede provinser øst for Øresund. Her ankommer han med sin trekronerprydede slæde den 20. marts til Kristiansstad, hvis indbyggere modtager ham uden for byen. Samuel Pufendorfs »De rebus a Carolo Gustavo gestis« fra 1696.

materiale hævder, at der i svenske arkiver kun er bevaret 4 herredstingbøger (Himle, Frosta, Gärds og Bara), eftersom der – jf. hans egen registratur s. 128-30 – ikke findes nogen tingbog på landsarkivet i Lund fra Himle, men kun 4 små tingbøger fra dette herred i Rigsarkivet i København, og når der efter hans egen registratur s. 129 ud over Frosta, Gärds og Bara nævnes Oxie, Färs og Torna fra Skåne, samt Halmstad, Fjäre, Viske, Årstad og Höks fra Halland. Som et yderligere spørgsmål til oplysningen om de kun 4 bevarede tingbøger, kunne man fremføre, hvorfor Ørberg i sin konklusion undlader at fremhæve de mange bytings- og rådstueretsprotokoller, som fremgår af hans egen registratur?

Efter Ørberg havde Skåne 23 herreder, Halland 8 og Blekinge 4. Hvis man sammenstiller de forskellige oversigter og registraturer, findes der bevaret herredsretsprotokoller fra 6 skånske herreder fra tiden før 1658 og fra 6 hallandske herreder, hvortil

kommer tingbøgerne fra København, som også omfatter Himle, d.v.s. at 6 af 23 skånske herreder er repræsenteret og 7 hallandske af 8 herreder.

Uden yderligere dokumentation for sabotagepåstanden tør man næppe antage andet end, at de tabte tingbøger kan være ødelagt under krigshandlinger (jf. Kristiansstads länshövdingens arkiv) eller gået tabt på anden måde. Når det således i den nævnte reversal for Helsingborg len 1610 om 60 tingbøger siges, at »samme er *ubrugelige*, en part med gammel pergament og samme pergament med løs papir«,⁵² kan det heller ikke udelukkes, at visse tingbøger kan være kasseret af danske embedsmænd allerede længe før fredsslutningen i 1658 og derfor næppe i sabotagehensigt.

Senere administrative omlægninger i Generalguvernementet kan også have medført arkivtab. Ved Aschebergs tiltræden som generalguvernør over Skåne, Halland og Bohuslen skete således rokeringer imellem

de forskellige landshøvdingeembeder. Alf Erlandsson nævner Aschebergs ønsker om, at de respektive kancellier og arkiver ikke overflyttedes, før de var bragt i orden eller udskilt, ønsker der synes tiltrådt af kongen. Han oplyser videre, at Ascheberg i sin generalguvernørindberetning skulle have påstået, at der i arkivet ikke skulle have været »det ringeste från Gyllenstiernas tid«. Alf Erlandsson mener ikke, at det kan være korrekt, men hæfter sig ikke ved det faktum, at Ascheberg åbenbart fulgte en tradition blandt svenske administratorer, hvorefter efterfølgeren normalt påstod, at det overdragne arkiv efter forgængerens var mangelfuldt.

Beskrivelsen af arkivaliernes skæbne fra Kristiansstad efter 1679 – d.v.s. uden at

danskerne kan klandres noget – viser en ret tilfældig optræden fra svenske myndigheds side. Således fandt man i et skab »en hop kansliakter och tingprotokoller och mera sådant«, som skulle sendes til Malmø. De blev bundtet sammen og pakket i en kiste. Ingen ved om de kom frem.⁵³

Den norske jurist og retshistoriker L. M. B. Aubert har undersøgt ældre dansk-norske domsprotokoller fra Jämtland og Herjedalen fra perioden 1622 til 1643.⁵⁴ Her kan sabotage teorien næppe heller bruges. Det kan herudover tilføjes, at eksempelvis Kungälv's ældste dombog for årene 1615-48 findes på Landsarkivet i Göteborg.

Der findes således i Sverige bevarede retsarkivalier af dansk-norsk proveniens fra tiden før fredsslutningerne.

NOTER

1. *Poul Jobs. Jørgensen*, a.st., s. 336-347; *Frank Jørgensen og Morten Westrup*, Dansk centraladministration i tiden indtil 1848, s. 22ff.
2. *Poul Jobs. Jørgensen*, a.st., s. 505-524.
3. *Emil Hildebrand*, a.st., s. 279ff og 286ff; *Nils Herlitz*, Nordisk offentlig rätt I, s. 15-23; *Göran Inger*, Svensk Rättshistoria, s. 112ff.
4. *Emil Hildebrand*, a.st., s. 253ff.
5. *Alf Erlandsson*, Skånska Generalguvernementet 1658-1693 och dess arkiv, s. 11ff med note 1, hvor eksempler på generalguvernementer opregnes.
6. *Alf Erlandsson*, a.st., s. 156ff.
7. *Alf Erlandsson*, a.st., s. 42ff.
8. *Alf Erlandsson*, a.st., s. 46f.
9. *Alf Erlandsson*, a.st., s. 155 note 55; *samme*, Tingsfogdar och tingsskrivare i skånska generalguvernementet 1658-1683, s. 74-84.
10. *Knud Fabricius*, a.st. II, s. 222f kalder disse embedsmænd for »svenskhedens pionerer«.
11. David Svenssons Breviarium Juridicum Hallandicum s. 37.
12. *Kjell Åke Modéer*, Från dansk till svensk lag, s. 135-136.
13. *Kjell Åke Modéer*, a.st., s. 136-138.
14. *Kjell Åke Modéer*, a.st., s. 141f.
15. Se her og i det følgende ved sidehenvisninger i teksten: *Haakon Bennike Madsen*, Det danske skattevæsen. Kategorier og klasser. Skatter på landbefolkningen 1530-1660.
16. *Frederik Vinding Kruse*, Ejendomsretten I, s. 564f og 567. Se også Malmørecessens § 13 i Bilag 4.
17. *Gunnar Olsson*, Hallands politiska historia, i: Hallands Historia, I, s. 429-430; *Jerker Rosén*, Hallands försvenskning, s. 29.
18. Jf. Samlingar utgivna för de skånska landskapens historiska och arkeologiska förening V (1876), der rummer en oversigt over de jordebøger, som var tilgængelige ved Hallands overgang. Se iøvrigt *Jerker Rosén*, a.st., s. 30 og 34 med note 10; cfr. *Alf Erlandsson*, a.st. s. 209 note 4 smh. s. 22, hvoraf fremgår, at der slet ingen tilgængelige jordebøger var fra den danske tid, men at Laholms jordebog, som er bevaret i Landsarkivet i Lund nærmest var skrevet på grund af oplysninger indhentet fra forskellige embedsmænd (præster, fogder og sognemænd).
19. *Vello Helke*, Øsel under dansk styre – historiske og arkivalske problemer, i: Arkiv, 10. bd. 1985, s. 261 og note 29.
20. Skånske Tegnelse, Sverige No. 225, fol. 82-87, RA.
21. *C. G. Weibull*, Freden i Roskilde, Aktstycken och framställning, a.st., s. 158.
22. Skrivelse fra I. K. 5/9 1645. Skånske Tegnelse 7, fol. 87, RA. Se nærmere *Gunnar Olsson*, a.st., s. 429-430.
23. *Thelma Jexlev*, Varberg len i Frederik den Andens og Christian den Fjerdes tid, i: Ale, 2/1971, s. 22 og 28.

24. *Sven A. Nilsson*, Halmstads historia I, s. 355.
25. *Alf Erlandsson*, a.st., s. 209f med note 4 om O. J. Hultgren.
26. *Alf Erlandsson*, a.st., s. 209-212.
27. *C. G. Weibull*, a.st., s. 158.
28. *Alf Erlandsson*, a.st., s. 208-210 og 216-217.
29. *Ebbe Gert Rasmussen*, Kilder til begivenhederne på Bornholm under Sveriges besiddelse af øen 1658, Bornholmske Samlinger, II. Rk. 6. bind, 1972, s. 32.
30. *Ebbe Gert Rasmussen*, a.st., s. 17.
31. *Ebbe Gert Rasmussen*, a.st., s. 18-21.
32. *Ebbe Gert Rasmussen*, Begivenhederne på Bornholm under Sveriges besiddelse af øen 1658, i: Bornholmske Samlinger, II Rk, 3. bind, 1967, s. 77ff; *Alf Erlandsson*, a.st., s. 56 note 22.
33. *Ebbe Gert Rasmussen*, a.st., II. 6, 1972, s. 34-47.
34. *Gunnar Knudsen*, En jordebog fra Svensketiden, Bornholmske Samlinger, a.st., bd. 22, 1934, s. 52-56.
35. *L. Laurson*, Danmark-Norges Traktater, V, s. 380-381.
36. *Alf Erlandsson*, a.st., s. 216.
37. *Jerker Rosén*, Hallands försvenskning, s. 34.
38. *Alf Erlandsson*, a.st., s. 218 note 34.
39. *Alf Erlandsson*, a.st., s. 208-210 og 216-217.
40. En nærmere beskrivelse af regnskabsarkivalier m.v. findes i: Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse I, 2, 1983, s. 663ff. Her gives eksempelvis en oversigt over, hvad der findes bevaret fra lenene i Halland, Skåne, Blekinge, Øsel, Bohus og Gotland. For Halland, Gotland og Øsel findes ingen lensregnskaber fra tiden efter 1645, og fra de øvrige ingen fra tiden efter 1657. På samme måde findes toldregnskaber for købstæderne i Halland frem til 1643 og for Bohuslen, Skåne og Blekinge næppe længere frem end til 1657. Byfogedregnskaber var typisk regnskabsbilag til lensregnskaberne og indsendtes ofte sammen med disse til København, men kunne også være sendt direkte fra byerne. Særligt vedrørende Øsel, se *Vello Helk*, Øsel under dansk styre – historiske og arkivalske problemer, s. 261.
41. *Birgitte Dedenroth-Schou*, Koldinghus Lens Regnskab 1610-11, 1984, s. 7.
42. *Corpus Constitutionum Daniæ*, bd. I s. 254-258. Se f.eks. åbent brev af 29.3.1623 og missive af 17. maj 1637. Se også *Richard Steffen*, Gotlands administrativa, rättsliga och kyrkliga organisation till 1645, 1943. Endvidere *Frants Thygesen*, Gamle Danske Domme 1590-1608, i: TFR 1984, 4, s. 412-413.
43. *Richard Steffen*, a.st., s. 43 note 3, mener dog uden nærmere begrundelse at gotlænderne muligvis har ødelagt arkivmateriale bevidst. Se også s. 56 og 67.
44. *Alf Erlandsson*, a.st., s. 224-227, note 10 og 11.
45. *Alf Erlandsson*, a.st., s. 211-216.
46. *Leif Ljungberg*, Stadsarkivet i Malmø, i: Malmø Fornminnesforenings årsskrift, 1934, s. 68-69.
47. Generalguvernementskansliets arkiv, D III ea. LA i Lund.
48. Se bl.a. den koldingske reces 1558 art. 11 og missive af 17. april 1578.
49. *Alf Erlandsson*, a.st., s. 220-223.
50. *Leif Ljungberg*, a.st., s. 47-90.
51. *Paul G. Ørberg*, Gamle danske retsbøger fra de skånske provinser, i: Arkiv 5. bd. 1974-75, s. 128f.
52. *Paul G. Ørberg*, a.st., s. 133-136.
53. *Alf Erlandsson*, a.st., s. 121ff med note 18 og 22.
54. *L. M. B. Aubert*, Om svensk rätts insteg i Bohuslän, Jämtland och Herjedalen, Nytt Juridiskt Arkiv, s. 10; *samme*, De norske Retskilder og deres Anvendelse, s. 406ff. Jämtlands dombøger 1621-43 og landstingsprotokollen for samme periode er udgivet i 1933-34 i Skrifter utg. av Jämtlands läns forskriftsällskap nr. 3-5.

IV. Retsenhed via lovgivning

Retsenhedsbestræbelsernes succes kan alt andet lige siges at være ligefrem proportional med omfanget af den faktiske anvendelse af eller efterlevelse af svenske retskilder. Hvor danske retskilder lagdes til grund i retsudøvelsen, hæmmedes retsenheden, og hvor svenske retskilder anvendtes, fremmedes retsenheden. Men de konkrete enkeltafgørelser (de lege lata) i almindelige privatretlige sager er kun en del af retsenhedsproblemet. Også spørgsmålet om, hvilke rammer forvaltningen og domstolene skulle operere indenfor, det vil sige hvilken offentligtretlig særlovgivning, dansk eller svensk, statsmagten ønskede lagt til grund, det retspolitiske aspekt (de lege ferenda), hører med til retsenhedsspørgsmålet.

Undersøgelsen skal derfor især koncentreres om de praktiske livsområder, der efter datidens forfatningsretlige opfattelse var underlagt kongens majestæts- eller højhedsrettigheder, det vil sige de typiske reguleringsretlige områder, »justitien« og »politien«, i modsætning til den nedarvede ret hjemlet i landskabslove, andre love, praksis og sædvane. Som optakt til denne analyse skitseres nogle af de i 1600-tallet herskende forestillinger om lovgivningsmagten.

1. Lovgivning og retspolitik

Opfattelseme i ældre teori vedrørende forsvenskningen er ikke fri for at være et muntert indslag i studiet af de dansk-norske provinseres overgang til Sverige. Martin Weibull synes i ramme alvor at have ment,

at Sverige (ved Skånes overgang) hverken forbrød sig mod nogen statsorganisme, fordi Danmark endnu var en middelalderlig stat uden virkelig enhed og centralt styre, eller mod nogen folkeindividualitet, fordi landet var opsplittet i territorier. Knud Fabricius udtrykte nogen tilslutning til forestillingen om den manglende folkeindividualitet i de erobrede provinser, ligesom han fandt det rimeligt, at man i »uciviliserede landskaber som Estland og Livland« anså sig for berettiget til at forsøge at få svensk ret indført.¹

Tiden er løbet fra holdninger som de nævnte. Nye undersøgelser har dokumenteret andre sammenhænge. Historieforskningen i både Danmark og Sverige er blevet mere kritisk og mindre nationalistisk. Og hvad der især er vigtigt, man er blevet mere åben for europæisk forskning. Hverken Danmark eller Sverige fungerede som lukkede rum. Man lod sig påvirke af de tanker, som rørte sig i tiden, ikke mindst på statsstyrets og lovgivningsmagtens område.

Om Gotlands overgang skrev Jan Eric Almquist i 1937,² at gotlænderne indtil 1645 havde levet efter nogle helt forældede middelalderlove, og at de derfor var særlig motiveret for overgang til svensk ret. Når Øsel fik lov til at beholde sin hidtidige ret, med Dorpat som appelinstant, skyldtes det, at »Øsel låg för långt bort från det svenska fastlandet«. Det fremgik af Brömsebrotraktaten, at kun Halland fik ret til at bibeholde sin gamle ret, mens de øvrige områder, Gotland, Øsel, Jämtland og Herjedalen skulle ind under svensk jurisdiktion og ret. Man spurgte ikke fra den svenske

kongemagts side, om nogle af de nævnte territorier var mere motiveret for svensk retsopfattelse end andre. Noget andet er, at overgangen til det svenske retssystem kan være forløbet lettere nogle steder end f.eks. på Øsel, som trods sin nære administrative og kulturelle tilknytning til Danmark, dog ikke havde været underlagt dansk ret bortset fra kirkeordinansen, der var indført i 1562. I Arensborg gjaldt rigisk ret, men i øvrigt dominerede livlandsk og tysk-romersk ret, mens kejser Karl V's halsret gjaldt på strafferettens område.³

Som ved tidligere lejligheder sendte Christian IV to kommissarier til Gotland i 1618 for at sætte skik på de retlige forhold. Iver Juel, Holger Rosenkrantz og Axel Arnfeldt udstedte med hjemmel i deres instruks en forordning for Gotland af 30. august 1618, som i øvrigt blev fulgt op af senere missiver og åbne breve m.v.⁴

Anledningen til deres mission var nu som i 1595, at der herskede stor mangel på orden og lovmedholdelighed på Gotland. De hidtidige for Gotland udstedte særlige forordninger m.v. blev ikke efterlevet i praksis, ligesom befolkningen knapt kendte deres egne privilegier og rettigheder. Man genopfriskede derfor den for Gotland specielt gældende ret og den øvrige for riget gældende ret, der også gjaldt for Gotland. Vedrørende den første del erindrede man om kgl. mandat af 12. juli 1595, som pålagde gotlænderne at søge deres ret efter de kgl. recesser og forordninger, købstadretten og alle andre regler udgået fra den danske krone samt efter Skånske Lov. Man fastlagde forholdet mellem retsinstanserne og understregede deres funktioner og domernes forpligtelser. Ligeledes understregedes de enkelte domsmyndigheders kompetence og forpligtelsen til at føre tingbøger og retsprotokoller. På politirettens område pålagdes lensmanden og de øvrige myndigheder at overholde privilegier og forordninger, således at tyske købmænd ikke

skulle skade borgernes handel og håndværk. Man erindrede om de forpligtelser, der påhvilede myndighederne til at taksere varer og sørge for byernes indtægter, og til at sørge for at der brugtes rette mål og vægt og ikke fremmedes.

Embedsmændene, lensmænd, præster og fogder samt slotstjenere måtte ikke drive købmandsskab til skade for borgerne. Reglerne om håndværksudøvelse skulle overholdes, og omløbende folk skulle hindres og straffes. Også retsplejen på landet reguleredes, så ingen længere kunne lide under misbrug af retten.⁵

Man kan således ikke påstå, at Gotland kun levede under forældede middelalderlove. Ej heller at danske myndigheder ikke forsøgte at styrke såvel retsvæsenet som lovgivningens overholdelse. Men måske må man erkende, at gotlændernes lovydighed lod en del tilbage at ønske.

1.1. Europæiske lovgivningsideer

Den tyske retshistoriker, Michael Stolleis, har sammenfattet den europæiske suverænitets- og lovgivningsideologi i 1600-tallet i et foredrag holdt i København i anledning af Danske Lovs 300 års jubilæum.⁶

Han understreger, at alle samtidige statsretstænkere var enige om, at lovgivningsmagten hørte til de vigtigste majestætsrettigheder eller regaler. Endvidere var det uden for strid, at lovgivningsmagten var en del af det almene begreb om den højeste magt (*suprema potestas*), hvorfra man udledte de enkelte lovgivningsbeføjelser: »Condere, interpretari, derogare, subrogare, dispensare, eximere« (at skrive eller fastsætte love, at udlægge eller fortolke, at ophæve eller indskrænke, at tilføje, at fritage, at undtage). Bodin siges at have udtrykt dette mest markant: »la premiere marque du Privee souverain, c'est la puissance de donner loy à tous en generel & à

chacun en particulier« (fyrstens første særkende er kompetencen til at give såvel generelle love som særlove (privilegier m.v.)) (s. 92-93).

Lovgivningsmagts betydning for udviklingen af en centraliseret stat i moderne forstand (Max Weber: bureaukratisering og rationalisering) understreges af Stolleis. Men der var en vekselvirkning mellem statsdannelse og lovgivningsmagt. Lovgivning i moderne forstand er først mulig, når lovgiver har magt til at skabe en fælles lovgivning for hele sit territorium (retsenhed) og til at gennemtrumfe denne. Dette kan kun ske via centralisering af forvaltningsmagten, via offentliggørelse, et veludbygget kancellivæsen og en veluddannet embedsetat (jurister). På den anden side er de fra lovgiveren udgående bud netop midler eller instrumenter til centralisering og til at gøre forvaltningsapparatet funktionsdygtigt (s. 99-100). Udviklingen i Sverige omkring tiden for overtagelsen af de afståede provinser synes at afspejle denne model med stigende lovgivningsaktivitet og udbygning af såvel det centrale som det lokaladministrative apparat.

Stolleis sætter den teoretiske forståelse af lovgivningskompetencen (*potestas condendi legum*) i forbindelse med udviklingen af tre vigtige statsretlige begreber: *statsraison*, fundamentallove og suverænitetsbegreb, som opstår næsten samtidig i europæisk tænkning. Antagelsen af suverænitetsbegrebet medførte, at lovgivning tildeltes den højeste rang blandt de suveræne beføjelser. *Statsraison* blev *primus motor* for en lovgivning, der erstattede og afløste den »gode gamle ret«. Endelig blev fundamentallovsbegrebet grundlaget for opfattelsen om herskerens omnipotente lovgivningsmagt, selv om det tillige betød en indsnævring af herskerens magt i øvrigt (s. 103-106), idet en fundamentallov ikke var underlagt fyrstens almindelige beføjelse til at foretage ændringer eller ophævelse af love.

Den lovgivning, som blev resultatet af de ændrede forfatningsretlige opfattelser, afspejler et broget billede. Mandater, plakater, reskripter, ordinanser, forordninger etc. flød i en jævn strøm fra magts centrum. De regulerede området »god politikk«, d.v.s. økonomiske og erhvervsmæssige forhold, kommunikation m.v., samt militær-, domstols- og procesforhold. Man tog ofte enkeltområder op til regulering og meget ofte forhold inden for »politien« og »justitien«, hvorimod den almindelige privatret fortsat baseredes på den traditionelle lov og ret i landet, som havde udviklet sig siden middelalderen. Samtidig opstod dog ønsker om skabelse af omfattende kodifikationer, der også kunne optage den gamle privatret.

Bag ønsket om en omfattende enkeltlovgivning til gavn for almenvellet og brede kodifikationer lå en forestilling om den størst mulige retsenhed i det enkelte land (s. 111).

Der er næppe tvivl om, at det europæisk orienterede svenske styre og hof både har kendt og dyrket disse ideologier og har søgt at følge dem i praksis.

1.2. Efter Brømsebro.

David Svensen og Magnus Durell

Efter Brømsebrofreden i 1645 skulle domstolene i Halland lægge dansk ret til grund ved deres retsafgørelser. Hvad dansk ret omfattede, stod ikke helt klart for de svenske myndigheder. Eftertiden kan måske også have sin tvivl om, hvad der var gældende ret i Halland i 1600-tallet. Heldigvis findes et kildekrift bevaret, som viser i hvert fald forfatterens, David Svensens, opfattelse herom.

Guvernør C. O. Sperling (1646-51) gav 1646 den danske landstingsskriver David Svensen den opgave at skrive en håndbog over dansk retspleje samt en fremstilling af den danske adels privilegier. Den blev ud-

Caspar Otto Sperling (1596-1655) blev i 1645 efter Brømsebrofredens bestemmelser om Hallands pantsætning svensk kommandant i Halmstad samt guvernør over hele Halland. Dermed fik han den vanskelige opgave at overvinde hallændernes modvilje mod de nye herrer. Senere blev den berømte Lennart Torstensson generalguvernør over Halland. Oliemaleri af ubekendt i Svenska Porträttarkivet.

arbejdet i 1648, mens Svensen fungerede som landsdommer, og den blev formentlig udskrevet i flere eksemplarer til brug for domstolene, men blev først trykt i 1895.⁷

Om David Svensens arbejde har været brugt i praksis er uvist, men der synes ikke at være tvivl om, at guvernøren havde ønsket at få en oversigt over og en rimelig let indgang til dansk ret.

Håndbogen, der bærer titlen »Breviarium Juridicum Hallandicum«, citerer Jyske Lov, Skånske Lov, de sjællandske love,

Rigens Rets Dele, Christian IV's store reces fra 1643 samt Birkeretten fra 1623. Også Christian III's reces fra 1558, Gårdsretten af 1572, søretten af 1561 samt Norske Lov af 1604 citeres. Hertil kommer Kong Hans' almindelige stadsret, en række privilegier og kirkeordinansen af 1539 samt i et vist omfang sædvaneret. Forfatteren har været bekendt med Thord Degns artikler til Jyske Lov og Christen Ostensen Weiles Glossarium Juridicum.

Breviarieret var tænkt opbygget i to dele, først et kompendium over dansk procesret, derefter en traktat »de personis Judicialibus« baseret på tyske og svenske rettergangstraktater. Den sidste del er desværre ikke bevaret. Han kaldte selv sit arbejde »en compendisk underretning«. Brugen af begreber som »kompendium« og »traktat« synes at pege på muligheden for europæiske forbilleder.⁸ Der vides meget lidt om hans baggrund. Han synes dog, således som det vil blive påvist nedenfor, at have haft en vis teoretisk baggrund i europæisk, sandsynligvis tysk-romersk praksis. Muligvis er han en af de i 1600-tallet ofte forekommende dygtige, unge borgerlige mænd, som delvis ved selvstudium, delvis ved praktisk juridisk arbejde eller på anden måde som sekretær eller tingskriver, formåede at tilegne sig et omfattende kendskab til et retsområde. Helt afvises kan det dog ikke, at han har studeret i kortere eller længere tid på f.eks. et nordtysk universitet.

I indledningen opregner Svensen først de problemer, som kunne møde en embedsmand, der ikke kendte den danske procesret, eller som misforstod instanssystemet. Han forklarer videre, at det sker, at man ikke ved, hvem der skal varetage det enkelte embede, og at man er usikker på, hvad der vedrører politien i forhold til justitien. Også de særlige politiordninger synes han nemlig at interessere sig for. Han understreger, at man for Guds skyld ikke må opfatte hans arbejde som udtryk for en lov,

der skal følges. Han har hentet sit materiale fra love, håndfæstninger, recesser m.v. samt fra danske retssædvaner, »eftersom alle ting eller alle casus ikke kan være i loven«, og tilføjer, at lovlig skik og sædvane, som ikke strider imod Guds eller verdslige love, ikke forbydes. Det kan forekomme, at man ikke i rettergangssager og »verdslig politi« altid har egentlig foreskrevne udtrykkelig ret.

Breviariets bevarede 1. del er opdelt i 8 kapitler, hvoraf det første handler om stævninger og deres forkyndelse, om herredsdømmers domme, og om dommes afsigelse, eksekution, appel etc. 2. kapitel vedrører nævninge, og 3. kapitel de særlige forhold vedrørende birketing. 4. kapitel vedrører byting og byfogder, og 5. kapitel rådstueretterne, mens 6. kapitel bl.a. vedrører landstinget. 7. kapitel handler om lensmænd, og 8. kapitel om adelens særlige friheder og privilegier. De to sidste vedrører ikke specielt procesforhold og falder i nogen grad uden for den valgte systematik, som i øvrigt er bemærkelsesværdig klar og gennearbejdet. Men breviarieret havde karakter af et bestillingsarbejde, derfor måtte spørgsmålet om adelens privilegier medtages. Man fornemmer også her, at David Svensen må have fået eller tilegnet sig en vis teoretisk skoling. I første kapitel bruges sideordnet ordet stævning og det latinske »citatio«. Endvidere tales om »actionen«, han synes ikke ubekendt med romerretlig terminologi.

Hvert kapitel er opdelt i artikler. Både i teksten og i margenen foretages en række henvisninger til dansk lovgivning og praksis. Også dette tyder på, at han har kendt til det klassiske kommentarapparat, glosserne. Vedrørende praksis og sædvaneret anføres ofte i margenen »forfarenhed« (d.v.s. erfaring), »at det er gammel brug i Danmark« eller »sædvane i Danmark«.

I kapitlet om byting og byfogder omtales ikke blot byfogdens judicielle opgaver, men

også hans opgave til opretholdelse af god politi og orden. Således nævnes i art. 12, at han flittig skal inspicere, om alt går ordentligt og skikkeligt til i byen – om fyrsteder og skorstene holdes rene, om der sker ulovlig øl- eller brændevinstappen på søn- og helligdage. Han skal påtale sager om overtrædelse af befalinger udstedt af den høje øvrighed eller borgmester og råd, »til stadens og menighedens nytte eller politiens erholdelse i almindelighed såvel som i særdeleshed«.

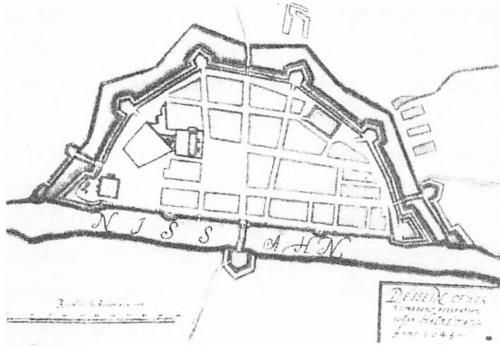
Også for borgmester og råd opregnes såvel de judicielle som de reguleringsretlige opgaver og pligter.

Vedrørende appelsystemet til landsting og retterting tilføjes, at dronning Kristina i januar 1648 havde privilegeret Halmstad rådstueret med landstingsret, så dens domme herefter skulle appelleres direkte til hovrätten i Jönköping uden om Hallands landsting.

Kapitlet indeholder flere praktiske og nyttige råd om, hvad der skal anses for gældende ret, og hvorledes man kan finde samme ret.

I art. 8 anbefales alle dommere principielt at dømme efter Jyske Lov, hvor den ikke strider imod recessen. Der henvises her til Christian IV's mandat fra 14/8 1590. Men selvfølgelig skal recesser, håndfæstninger, gårdsret, søret og birkeret også følges. Uden for Jylland skal muligvis Sjællandske Lov eller Skånske Lov følges; »dog synes (det) at være tryggest at følge den Jyske Lov«. Men hvis Jyske Lov er tavs om et spørgsmål, må man gøre sig sin landskabslov »så nyttigt best ske kan«.

I art. 10 redegøres for forholdet mellem 1643-recessen og ældre lovgivning samt den særlige reguleringsret, der ikke angår »retten og politien« i almindelighed og derfor ikke er indført i recesser. Vi ser altså, at David Svensen jævnligt sondrer imellem love, der vedrører politien i almindelighed, og dem, der vedrører politien i særdeleshed

Fæstningsbyen Halmstad lå ved Nissan. Efter byens store brand i 1619 genopbyggedes den efter Abraham de la Hayes karakteristiske retvinklede byplan. Her er staden med volde, grave og bastioner tegnet i 1648 lige efter overdragelsen til svenskerne. Krigsarkivet i Stockholm.

(såsom told, accise, oppebørsel, mønt, mål og vægt).

I art. 12 gives en venlig hjælp til læseren om, hvor alle de forskellige bestemmelser kan findes, nemlig i det »Alfabetiske Register« til 1643-recessen, »efter hvilket register man och her foruden letteligen och snart kan finde moxen (d.v.s. næsten) alt, hvis nogen udi lovene, recesserne, håndfæstningerne, birkeretten etc. vil eftersøge«. Han taler åbenbart af egen erfaring.

I kapitel 7 om lensmænd fremhæves lensmændenes pligt til at lade registrere alle kongelige mandater og forordninger i en bog, som altid skal blive i lenet, samt til, hvor der måtte ske embedsskift, at overdrage »tingsvidner, domme och andre brefue«, som kan være nødvendige til oplysning for eftertiden. David Svensen har åbenbart betragtet det som gældende ret og en helt fast administrativ praksis, at arkivet blev afleveret til efterfølgeren i embedet.

I et appendix til kapitel 8 om adelens friheder fremsættes et hjertesuk over den del af adelen, som levede i synd med friller (»boelskab och lösa qvinder«). Især piner det åbenbart David Svensen, at andre følger adelens eksempel: »Gud give her var ingen privatpersoner i landene, som tage forargelig eksempel af de adelspersoner, som hol-

der åbenbart boelskab, og mener at ville argumentere å majore ad minus. Men være sig, der af ikke bliver mala consequens«. I fortalen opregnes nogle højtstående personer med interesse for hans arbejde: landshøvdingen, landsdommeren (Jørgen Sparre) samt Israel I. Lagerfelt, der var kongelig sekretær i Stockholm, og yderligere nogle gejstlige personer, som også har læst og rådgivet ham. Måske var det lidt til benefice for disse sidstnævnte personer, at det moralske appendix blev påsat.

Selve kapitel 8 slutter med en redegørelse for adelsprivilegierne i det hele taget og kilderne til disse. De bør også søges i andet ældre materiale, som Svensen ikke har haft fat i, f.eks. »... i de danskes historie« og i meget gamle recesser, håndfæstninger etc., som »uden tvivl under forsegling i god forvaring (er) henlagt«. Han har ikke haft tid til eller mulighed for arkivstudier i Danmark.

C. O. Sperling var blevet udpeget til landshøvding kort efter fredsslutningen 1645 og blev allerede i januar 1646 udnævnt til guvernør over hele Halland. I løbet af 1646 udpegedes en række embedsmænd under guvernøren. Landsdommer og landstings skriver hørte også til guvernørens stab. Under guvernøren sorterede i øvrigt 4 befalingsmænd, 35 lensmænd, 8 herredsfogder og 6 tingsskrivere. David Svensen sorterede således selv som landstings skriver, og senere som fungerende landsdommer, direkte under guvernøren.

I 1646 nedsattes en særlig kommission til udredning af forholdene i Halland. Den bestod af guvernøren selv, sekretær i Riksarkivet Israel Israelson Lagerfeldt, som havde været svensk sekretær ved fredsforhandlingerne i Brömsebro, samt riksråd Seved Bååth. De to førstnævnte havde haft lejlighed til at se David Svensens arbejde og havde rådgivet ham derom, at dømme efter hans egen fortale. David Svensen må, skønt formentlig dansk, have nydt en vis good-

will iblandt de ledende i det nye guvernementsstyre.⁹

David Svensen synes at have været landsstings skriver indtil omkring 1652-55 og er derefter formentlig blevet afsat. Alf Erlandsson oplyser, at landsdommer Magnus Durell i en memorial om justitiens administration i Halland fra 1655 nævner, at der har været klaget over landstings skriveren. Durell tilbyder derfor elskværdigvis at afskedige ham, hvis Kongelig Majestæt måtte ønske det.¹⁰ Det kunne tyde på, at David Svensens good-will i svenske embedsmandskredse var svækket. Måske irriterede det Magnus Durell at have en landstings skriver, som kendte dansk ret lige så godt, som han selv mente at gøre. Han bestræbte sig i forhold til kongemagten på at fremstå som den person, der kendte danske retsforhold bedst, og blev formentlig som følge heraf senere udpeget som medlem af den skånske kommission af 1662.

C. O. Sperling blev i 1648 underlagt generalguvernør Lennart Torstensson, der skulle residere i Göteborg, og som regerede over Västergötland, Värmland, Dal og Halland. Måske er denne ændring medvirkende til, at David Svensens arbejde ikke blev offentliggjort på hans egen tid. I 1658 indordnedes Halland i det skånske generalguvernement.

Magnus Durell, der var svensk resident i København 1647-57 og igen mellem krigene, synes at have været både ambitiøs og stærkt engageret i statens forsvenskingsprogram. Han blev landsdommer i Halland 1654 – han boede ofte på sit gods i Vallen i Halland – og udpegedes allerede i 1658 til at bistå Stenbock med opbygningen af forvaltningen i det skånske generalguvernement.¹¹ Han blev 1669 udnævnt til og tiltrådte i 1670 tjenesten som landshøvding over Kristiansstads len og Blekinge. I en redegørelse til kongen fra 1675 roste han sig af at have forbedret en forvaltning, der ved hans overtagelse havde været uordentlig og dårlig.

Men om der var tale om et »kraftigt civilisatorisk opsving« under hans styre, er dog nok et spørgsmål. Det er måske en myte, han især selv har skabt.

Det synes i øvrigt at have været fast praksis for ledende svenske embedsmænd i de nyere hervede provinser at fremføre en lang række kritikpunkter over den tidligere, især den danske, administration, en kritik, der måske mere havde klicheens karakter, fordi man troede, at majestæten gerne ville høre netop denne kritik eller i hvert fald ville opfatte den kritiserende som en energisk og loyal embedsmand. Alf Erlandsson fremhæver således, at Durell i redegørelsen for sin embedsførelse indledte med »at påstå, att han övertagit en forvaltning i stor oreda och att ingen arkivalier hade kvarlämnats till hans ledning vara sig i landskansliet eller landskontoret, utan han hade varit hänvisad, att informera sig om sakernas tillstånd genom landssekreterarens och landskamrerarens muntliga berättelse«.¹² Måske har noget af kritikken over for danske embedsmænd efter magtskiftet i de afståede provinser samme karakter. Måske troede man, at centralmagten gerne ville høre, hvor dårlige embedsmænd danskerne var, og hvilket uordentligt arkiv de efterlod sig, eller at de havde saboteret ordningen.

Rutger von Ascheberg gjorde noget tilsvarende i sin generalguvernørberetning fra 1693,¹³ og Alf Erlandsson har tydeligt dokumenteret, at det samme også er forekommet tidligere. Det pudsige er blot, at hvor disse faste klicheer brugtes i forhold til dansk embedsmandsforvaltning, tillægger Alf Erlandsson dem stor kildemæssig værdi, men hvor de anvendes over for tidligere svenske embedsmænd, tillægges de ikke afgørende kildeværdi.

Magnus Durell har måske ikke været mildt stemt over for David Svensen. Durell havde som nævnt selv skabt sig et renommé som kender af dansk ret og kan have opfattet David Svensens Breviarium som en kon-

Halmstad Slot blev helt ombygget 1600-1615 på Christian IV's bud med Willem Cornelissen som arkitekt. Det var nærmest at betragte som et lystslot, og det var næsten ikke forsynet med forsvarsværker. I 1700-tallet blev det ombygget igen; men litografiet fra 1880'erne giver alligevel et udmærket indtryk af slottet i danskertiden.

kurrence. Den almindelige opfattelse synes at have tillagt ham den grundholdning, at der burde ske en hurtig forsvenskning og ikke opretholdelse af dansk ret. Opfattelsen af denne hans oprindelige holdning støttes på en memorial om Hallands forvaltning, som Durell antages at være ophavsmand til. Hvis dette er korrekt, må hans holdning siges at have været næsten fjendtlig imod alt dansk. I memorialens punkt 5 udtales således, at overalt i Danmark er enhver næring »öfvermottan slett« og regeringen i »slett respekt«. Undersätterne i hele Danmark klager over regeringen, som ikke gør noget for landets velstand. Kongen optræder ikke som konger i andre lande, f.eks. Sverige, Frankrig og Spanien, men ser mere på »privatim nytte« end det »gemene besta«. Hvis man forbedrede forholdene i Halland, således at den svenske konge vandt respekt, da tror forfatteren, at undersätterne i selve Danmark skulle begynde at længes efter det samme.

Det er en noget anden holdning, der skinner igennem betænkningen om justitiens administration i Halland fra april 1655, og som med større sikkerhed antages forfattet af Durell. Den er interessant på flere punkter bl.a. ved at vise noget om problemerne i henseende til anvendelse af dansk eller svensk ret i Halland.

Durell påpeger en række enkeltforhold,

hvor han mener dansk ret og praksis bør følges og ikke svensk ret. I alvorlige straffesager, hvor dødsstraf skal idømmes, og hvor svensk ret kræver sagen forelagt for hovrätten, påpeges at dette er imod dansk ret, som kræver omgående eksekution. Den som forvarer en sådan delinkvent skal sørge for hans forplejning m.v., hvilket medfører, at den krænkede ofte viger tilbage for at rejse sagen. En længere fængsling kan også betyde, at fangen får held til at slippe afsted. For at hindre disse uheldige forhold anmoder han om tilladelse til at følge dansk ret, som han finder bedre.

I mindre straffesager ønskede han mulighed for at dømme folk til tvangsarbejde, ligesom der i Danmark kunne dømmes til Bremerholmen for en periode. Han foreslog, at det blev muligt at dømme folk til arbejde på Skepsholmen i Stockholm eller til bortsendelse med det Amerikanske Kompagni til Novam Sveciam.

I Rigens Rets sager har man i Danmark mulighed for at overlade forfølgningen til eksekution til Rigskansleren. Derfor anmoder han om på samme måde at kunne overlade en tilsvarende funktion til Riksdrotsen i Sverige eller til præsidenten i Göta Hovrätt.

Til brug for opfyldelsen af forpligtelsen til at skrive domsreferater anmoder han om at måtte få tillagt en ekstra skriver, ligesom han spørger, om han må udskifte lands-tingsskriveren, som har været kritiseret af de fattige for at kræve for store gebyrer og for at sinke rettergangsprocessen. Dette sigter formentlig til David Svensen.

Han understreger, at »leges fundamentales regni Danici« er således beskafne, at kongerne ikke må drage nogen sag væk fra »foro justitiæ«, før end dom er afsagt. Derfor ønsker han særlig instruks om, hvorledes den svenske konge vil optræde i benådningssager.

Han understreger yderligere, at den svenske konge har al kongelig højhed og

rettighed over Halland efter fredstraktaten, »och altså E.K.M:tt (Eders Kongelige Mayestätt) kann stifta och gjöra recesser, ordningar och statuter«. Men da der klages over toldordinansens strengthed som uvant i Danmark, beder han om at måtte få en klar hjemmel til at efterleve den svenske ordnans.

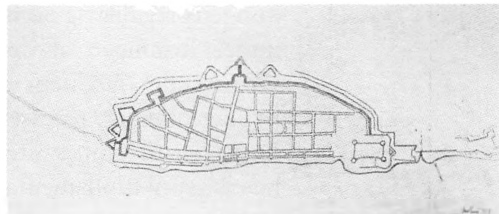
Endelig rejser han problemet om adelens særlige procesprivilegier. I Sverige har grever og friherrer ret til at dømme selv i anden instans, men dette strider imod »landslager och sielfwa fundamentales leges regni« i Danmark. Han nævner som eksempler Frederik II's, Christian IV's og Frederik III's håndfæstninger, Christian III's reces art. 8 m.fl., der forbyder kongen at drage folk væk fra deres hjemting. Han ønsker derfor klarlagt, om han skal følge de svenske eller danske adelsprivilegier. Endnu har kun en klaget over anvendelse af svensk praksis. Men sagen er blevet »stickande« imellem landstinget og hovrätten. Hvis man følger dansk praksis, vil det stride imod svenske fundamentallove.¹⁴

Denne sidste memorial giver et noget mere nuanceret billede af Durell, der i hvert fald ikke fremtræder som fanatisk modstander af alt dansk eller for en omgående eller meget hurtig forsvenskning af retsvæsenet.

1.3. Efter 1660. Malmørecessen

En anden kilde til belysning af retsenhedsproblematikken på lovgivningsområdet er den såkaldte Malmøreces fra 1662, der på flere punkter klart afspejler de herskende modstridende interesser: stræben frem imod retsenhed i hele det udvidede Sverige contra bibeholdelsen af gammel dansk-norsk ret i provinserne.

Nedsættelsen af den skånske kommission i 1662 blev et vigtigt led i svensk retspolitik vedrørende Skånelandene. Den bestod af rigsskatmesteren Gustaf Bonde, överståt-

Malmö som byen så ud, da den kom under Sveriges krone. Endnu her i 1658 var forsvarsværkerne ganske sporadiske, og slottet lå næsten ubeskyttet hen. Igennem resten af århundredet anlagde svenskerne efterhånden en omfattende og moderne befæstning af byen. Krigsarkivet i Stockholm.

hållare Scherring Rosenhane samt generalguvernør Stenbock. Som delegeret var Magnus Durell udpeget under henvisning til hans gode kendskab til Danmark og dansk lov og ret. Kommissionens arbejde udgjorde forarbejdet til mødet i Malmø 1662, som resulterede i den såkaldte Malmøreces 18/9 1662.

Kommissionen skulle tage stilling til en række problemer. Eksempelvis om danske adelsprivilegier m.v. stred imod Sveriges riges fundamentallove, og hvilke danske love og regler, der lod sig praktisere uden »Justitiens Forfang«. I sammenhæng hermed skulle kommissionen undersøge, hvori Sveriges fundamentallove bestod. Man skulle også udtale sig om, hvilke ønskelige politiorninger, der burde indføres, og i det hele sammenligne dansk og svensk ret.¹⁵

Instruksen til kommissarierne Bonde og Rosenhane omfattede et påbud om at arbejde for uniformitet i love og privilegier, hvad recessen også klart viser, at de levede op til. Det er blevet hævdet, at man på Malmø mødet kun nåede frem til at udtale sig om ønskeligheden heraf, og at recessen nærmest kun gav udtryk for, at svensk ret dels skulle gøres alment kendt, dels skulle udfylde hullerne i dansk lovgivning.¹⁶ Men som det skal påpeges, synes intentionen i recessen på flere områder at gå videre.

I det følgende skal Malmørecessen, der består af 13 punkter, analyseres ud fra de her valgte hovedaspekter: Hensynet til

kongens regaler og højhedsrettigheder, herunder løsningen af de særlige problemer vedrørende »justitien« og »politien« samt i hvilket omfang, recessen udtrykker en stillingtagen til uniformitetsbestræbelserne og hensynet til fundamentallovene.

Allerede i § 3 lover stænderne at »främja Konungens regalier, rätth och höghet«, ligesom de lover at præstere de skyldigheder, som de nu er underkastede på samme måde som over for deres tidligere danske konger. Det var repræsentanter for stænderne i Skåne, Halland og Blekinge, der deltog i udfærdigelsen. De anerkendte således den svenske konges almindelige majestæts- eller højhedsrettigheder, herunder hans generelle beføjelser inden for »justitien« og »politien«, selv om de med støtte i fredstraktaterne havde krav på visse modifikationer i kongens udøvelse af sine rettigheder.

»Justitien« (her taget både i civil- og kirkeretlig forstand) er behandlet i en række bestemmelser, således i §§ 2, 5, 6, 8 og 9. § 2 har nærmest karakter af en programerklæring, hvori kongen lover at tage stænderne under sin beskyttelse og sikre dem hver især »wijdh justitie, lag och rätt«, at sikre deres privilegier og et kristeligt og lovligt styre. I § 5 lover stænderne, at de i religiøse spørgsmål vil holde de love og ordinanser, som måtte gives herom i Sverige og Skåne. Her er altså tale om et løfte, der tjener de svenske retsenheds- eller uniformitetsbestræbelser. Dette moment kommer også tydeligt frem i § 6, selv om den i første række taler om dansk ret. Den indledes med ordene, at »lijkformigheten uthi justitiens och dess adminiatration« er et kraftigt middel til at forene folk og stænder. Derfor har man fundet det ønskeligt, »att Sweriges lag, stadgar och constitutioner skulle här i landet icke aldeles negligeras och hållas främmande, utan efter handen göras kunlige och borde jemte Danske Lagen ... exerceras«.

Gustav Otto Stenbock (1614-1685) gjorde en glimrende karriere som svensk feltherre i Trediveårskrigen og derpå i Karl X Gustavs polske krig. Efter Roskildefreden blev Stenbock generalguvernør i de skånske provinser. Han deltog derpå i Københavns belejring og som svensk øverstkommanderende i slaget ved Nyborg 1659, som han tabte. Alligevel blev Stenbock rigsadmiral og en af Karl XI's formyndere. I 1677 og 1678 havde han kommandoen i krigen mod nordmændene. Maleri af David Klöcker von Ebrestrahl i Svenska Porträttarkivet.

Vel skal dansk ret som lovet efterleves, men svensk ret skal efterhånden vinde indpas ved siden af den danske, i hvert fald som subsidiær retskilde, »når nogon express lag icke finnes (skal svensk ret) exerceras, doch så förståendes, at icke någon hastig ombytningh skall admitteras«. Såfremt der ikke findes dansk ret på et retsområde, skal svensk ret anvendes, men hvor dansk ret kan anvendes, skal svensk ret kun langsomt træde i stedet, fordi folket i Skånelandene har fået tilladelse til at blive ved at dømmes efter deres hidtidige ret, som de bedst kender, og indtil de kender de svenske love bedre og bedre kan forstå dem. Der lægges således klart op til, at anvendelsen af dansk ret er et overgangsfænomen, indtil befolkningen har lært og kan forstå svensk ret.

§ 6 afsluttedes med at understrege, at indtil videre (»imedlertid«), det vil formentlig sige, indtil befolkningen har lært svensk ret at kende, bliver »justitien administrerad« gennem de ordinære instanser ved herreds- og birkefogden, landsdommeren og borgmester og råd i købstæderne, hvorfra »appellationen admitteras« til den kongelige hovrätt i Götariiget, »såsom härtill är wanligt«. Ved bestemmelsen om appel til hovrätten tages yderligere et forsigtigt skridt i retning af retsenhed, noget kongen selvfølgelig som indehaver af »iurisdiction«-beføjelserne, herunder højhedsret til at organisere domstolsvæsenet og udøve appellationsmyndighed, kunne fastlægge uden at krænke fredstraktaterne.

§ 8 fastlægger i detaljer adelens retsstilling og tilsikrer den en række gamle privilegier, for så vidt de ikke strider imod Sveriges fundamentallove. Det fremhæves, at adelen skal opretholde sine gamle privilegier »efter håndfæstningens indhold«, således som den nu af de kongelige kommissarier og adelens repræsentanter er forklaret og udlagt. De rettigheder, som adelen især skal beholde, er hals- og håndsret, d.v.s. øvrighedsmyndighed, de sædvanlige birkeretter og gårdsretter, samt sagefaldsretten, d.v.s. retten til at oppebære procesbøder m.v. Frederik III's håndfæstning, som i Danmark gjordes magtesløs og ugyldig ved enevældens indførelse i 1660, tillægges således fortsat betydning for de danske adelige i Skånelandene. Kongen godtager herved, at hans kompetence i »justitien« begrænses under henvisning til adelens gamle (feudale) jorddrotlige rettigheder.

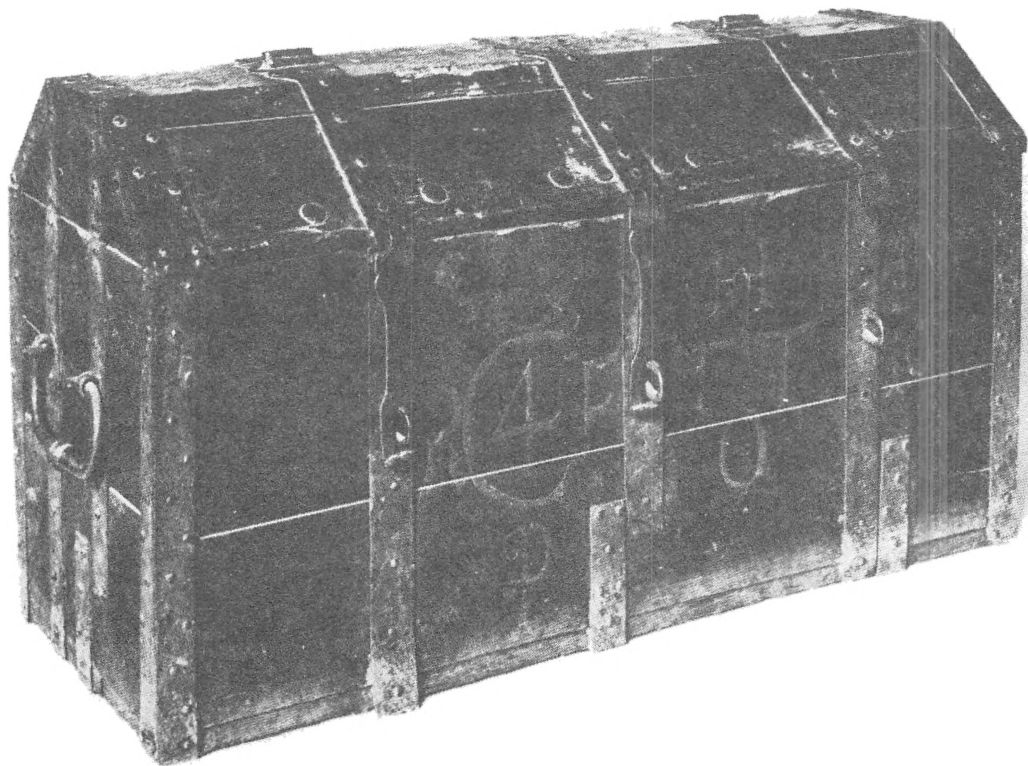
Også jurisdiktionsretten vedrørende kirkeretlige forhold fastlægges i recessen. § 9 bestemmer således, at ligesom biskoppen efter recessen (1643) og gammel sædvane er skyldig årligt at indlevere til kancelliet en relation om, hvorledes kongelige mandater, forordninger og kirkeordinanser efterleves, således skal han i fremtiden for at hindre

misbrug og lovovertrædelser, forelægge denne relation for generalguvernøren på provstemøder. Generalguvernøren førte på Kongelig Majestæts vegne forsædet der og deltog i afgørelsen af kirkeretlige sager, ligesom han skulle bistå ved eksekvering af straffene. Fra provsteretten skulle der være direkte appel til hovrätten.

Forhold vedrørende »politien«, herunder beskatning, behandledes i §§ 7, 10, 11, 12 og 13. I § 7 understregedes, at de »politieordningar som till landsens cultus och wälstånd ähro uprättade och uti recesserne finnes införde«, fortsat skulle være gyldige. Henvisningen til recesserne må gælde de i de danske kongelige recesser fastlagte bestemmelser af politiretligt indhold. Det er vigtigt at mærke sig, at man fra svensk side vedrørende bibeholdelse af dansk ret ikke blot tænkte på regler fra landskabslovene m.v., men også på de typisk blandede privat- og offentligretlige regler fra recesserne, der systematisk kan henføres til datidens opfattelse af politiret eller »politien«. Det tilføjes dog, at hvis de giver anledning til fejltagelser eller misbrug og derfor kunne behøve yderligere reguleringer, så vil Kongelig Majestæt udstede nødvendige »godhordningh och stadga« og i øvrigt sørge for, at undersåtterne kan leve i fred og forsvar og »uti godt skick och ordningh«. Kongen vil altså udnytte sin højhedsret inden for politien til at udstede ny lovgivning, hvor den danske ikke er fyldestgørende. I forbindelse med Hallands overgang til svensk administration i 1646 og indførelsen af søtolden udtales det i en resolution, at eftersom kongen af Danmark har haft magt til at øge eller mindske told og afgifter i Halland »efter sitt godtycke og tarv«, så havde den svenske dronning også ret til dette, da hun var indtrådt i hans sted.¹⁷

I øvrigt er det interessant, at fortalen til Christian IV's 1643-reces holder politiretlige regler om told, accise, mønt, etc. uden for selve recessens bestemmelser om poli-

Malmø bys toldkiste med årstallet 1645, Christian IVs monogram og lensmand Tage Ottenses Thotts initialer. Kisten er delt med en tværvæg og har i låget to sprækker til at indkaste henholdsvis kronens told og kommissariatetolden. Nøglerne til kistens tre låse forvaredes af henholdsvis lensmanden, tolderen og toldskriveren. Malmø Museum.

tien i Anden Bog med den begrundelse, at de på grund af de særegne forhold kræver jævnlige ændringer, »for tidens omstende oc beskaffenhed icke saa stadig kan anordnis, at der jo lettelig kan forandring forarsagis«. Opfattelsen i både Danmark og Sverige stemmer således overens, hvad angår de foranderlige politiretliche regler. De opfattes som udspringende af den særlige kongelige lovgivningsmagt.

De politiretliche bestemmelser i recessen, som loves fastholdt i Skåne, må altså være af den beskaffenhed, som fremgår af Anden Bog. Blandt de forhold, som reguleredes i Anden Bog, var imidlertid ikke alene regler om lensmænd, købstæder, ægteskab, dommere og domstole, vægt og mål, ind- og udførsel, markeder, veje, jagt, bjergværker, kroer, men også almindelige straffe- og procesregler samt arve- og gældsregler og regler om myndighed.¹⁸ Man bør måske sætte et lille spørgsmålstegn ved Magnus

Durells kendskab til dansk ret. Var det så indgående? Under alle omstændigheder blev mange af disse områder – uanset Malmørecessens bekræftelse af dem – meget snart genstand for svensk lovgivningsinitiativ.

Også § 10 indledes med en henvisning til, at »landets cultur och wälständh« fordrede, at byerne voksede og blomstrede »uti handel och wandel, manufacturer och handtwerkerier«. På grund af disse overordnede mål vil kongen sikre, at de fortsat kan nyde deres privilegier og købstadrettigheder, men han lover dem også yderligere beneficier. For at fremme byernes vækst er det besluttet at afskaffe skadelige monopoler, landkøb og skadelige kompagnier. Kort sagt alt, hvad der kan bidrage til illoyal konkurrence og undertrykkelse i forretningsforhold. Til gengæld understreges magistraternes pligt til at administrere de kongelige indkomster og til at aflægge rigtige

regnskaber årligt til generalguvernementets kancelli. Disse løfter om bekæmpelse af skadelige monopoler m.v. var på linie med den danske holdning fra slutningen af 1600-tallet. Især fra laugsvæsenet kendes mange bestemmelser vendt imod konkurrenceforvridende adfærd.¹⁹

Det meget vigtige område vedrørende mønt, mål og vægt er omhandlet i § 11. Her gøres ingen indrømmelser over for befolkningens hidtidige ret. Det er, siges det, af stor vigtighed, at såvel by som land over hele Sverige og i dets provinser har een slags mønt og ensartet mål og vægt, og at man vel at mærke skal følge, hvad der gælder i Stockholm. Dog gøres den modifikation, at tøndemålet ikke må indføres så hurtigt, at det kan skabe »confusion i jordeböckerne och arfskiften« eller i øvrigt komme bønderne til skade. Der skal derfor publiceres en ordinans om, hvorledes man skal omregne enhederne.

Endelig pålægges i byerne borgmester og råd at have nøje opsyn med, at »justitien blifwer hållen i mål och wigt«. Specielt vedrørende møntforhold foreslås i § 12, at der oprettes et bankkontor i Malmø eller Landskrona, som skal korrespondere med Stockholms bank af hensyn til »negotien« og købmandshandelen.

Told, accise, mandtalspenge eller kop-skat behandles i den sidste ret omfattende bestemmelse, § 13. Indledningsvis fastslås hensynet til statens underhold og landets sikkerhed som grund til de forskellige skatters og afgifters anvendelse i de nye provinser, og det siges udtrykkeligt, at adelen har erkendt, at de hører under »Kongl. Maj:ts regale«, som man allerede i § 3 har lovet at fremme på enhver måde. Man forventer, at der udstedes nærmere toldreguleringer, både om den store søtold og den lille told, og at den skal blive administreret af redelige embedsmænd under generalguvernørens og landshøvdingens opsyn.

Accisen skal pålægges efter svensk skik

og brug, og det samme gælder mandtalspengene. Bestemmelsen tilsigter klart retsenhed på det skatteretlige område, dog får adelen med tjenere og andre undergivne lov til at opretholde skatte- og frihedsprivilegier. For frøsegods skal der dog sikres skatteemandtal fra hver hel gård svarende til ni daler, proportionalt nedsat, hvis det drejer sig om halve, fjerdedels eller mindre gårde i Skåne. I Blekinge og Halland udgår man fra 4½ daler for hver hel gård. Man baserer sig her faktisk på samme grundopfattelse som under dansk skatteadministration med hensyn til kollektiv skattnedsættelse, smh. ovenfor III. 1. 6.

Sammenfattende kan det fremhæves, at uniformitetsbestrebelse fra kongens side slår igennem i en række af recessens bestemmelser, således i § 2 om justitie, lov og ret, i § 5 om love og ordinanser om religiøse spørgsmål, i § 6 om enhed i justitie og administration, således at svensk ret skal gælde som subsidiær retskilde i forhold til den danske, samt ved appelreglerne. I § 7 om de politiretlige bestemmelser fastslås kongens beføjelser til at udstede politiretlige love, hvor det måtte være nødvendigt. § 10 rummer også spor af uniformitetsbestrebelse nemlig vedrørende afskaffelse af skadelige monopoler m.v. §§ 11, 12 og 13 om mønt, mål og vægt samt beskatning er helt klart båret af retsenhedsbestrebelse.

1.4. »Politien« og »justitien«

Udviklingen af en kongemagten tilkommende særlig lovgivningskompetence inden for områder, der tjener staten, almenvellet og retsenheden, skete især på områderne »politien« og »justitien«. Som tidligere påvist (jf. II. 4 om majestætsrettigheder eller regaler) var teorien endnu ikke nået til en klar afgrænsning af de to områder over for hinanden. Lovgivningen havde typisk form af kongelige befalinger med indbyggede strafsanktioner. Som tidligere nævnt var der

en tendens blandt europæiske fyrster til at opfatte deres »jus politiae« som udtryk for enhver form for judicial eller administrativ magtudøvelse, herunder retten til at udnævne embedsmænd, oprette domstole og udstede nye procesordninger (jf. II. 4.1. om »Jus Politiæ« som højhedsret).

Ofte henlagdes sager om overtrædelse af de kongelige befalinger til særdomstole uden for det normale domstolssystem (acciseretter, politiretter, kammerretter). Men heller ikke i praksis lykkedes det at nå en afgrænsning af områderne »politien« og »justitien« i forhold til hinanden før henimod slutningen af 1600-tallet og begyndelsen af 1700-tallet.

De mange forarbejder til Danske Lov viser eksempelvis, at forfatterne i forbindelse med en opdeling i lovbøger opfattede justitien og politien som sammenhørende.²⁰

I forbindelse med planer om en lovrevision nedsatte Frederik IV i 1701 en kommission, der skulle undersøge, hvilke »Forordninger såvel om justitien som politien« der var udkommet siden Christian IV's reces, og som endnu kunne være gældende eller måtte være ophævede. På dette tidspunkt synes der i Danmark at være nået større sikkerhed om, hvilke materialer, der skulle henføres til de to respektive områder.²¹

To svenske samlinger af forordninger, breve m.v. viser, at der i Sverige endnu i 1700-tallet herskede uklarhed om afgrænsningen mellem justitien og politien. Den ene er Joh. Schmedemans samling af »Kgl. Stadgar, Förordningar, Bref och Resolutioner ifrån Åhr 1528 inntill 1701 angående justitia och executionsärenden« fra 1706; den anden er A. A. Stiernmans »Samling utaf Kgl. Bref, Stadgar och Förordningar etc. angående Sveriges Rikes commerce, politie och oeconomie« fra 1747-66.

En række forordninger, som normalt da henførtes til »politien«, forekom også hos Schedeman, f.eks. forordningerne om tje-

nestefolk och legohjon 1664, om mål og vægt 1665, om åger og rente 1666, søloven af 1667, vekselretten af 1671 og handelsordningen af 1673.

2. Svensk lovgivning

2.1. *Politiordninger*

2.1.1. *Indledning*

Hovedparten af de i det følgende omtalte politiretlige reguleringsbestemmelser gjaldt for såvel det egentlige Sverige som for provinserne.²² Der er tale om en ret summarisk gennemgang af de mange kilder, dog at enkelte, som særligt relaterer sig til de gamle dansk-norske områder, vil blive genstand for mere indgående omtale.

Mange politiforordninger havde et *alment* sigte og må antages også at skulle gælde for de ny erhvervede områders befolkning, medmindre særlige bestemmelser fritog den eller modificerede reglerne vedrørende disse områder. Blandt de alment gældende bestemmelser kan nævnes toldforordninger, accise- og tilsvarende afgiftsordninger, regler om mønt, gæstgivere og kroer, landkøb, tjenestefolk, vekselordninger, bankordninger, regler om håndværksforhold og håndværksembeder, om trolovelser, gæstebud, barnedåb, begravelser samt klædedragter, regler om tobakshandelen, om handel i almindelighed og om mål og vægt, hvortil kommer søloven af 12. juni 1667.

Enkelte af de politiretlige ordninger vedrørte *specielt* forholdet til Danmark og til de fra Danmark erhvervede områder. Således må kongelig forordning af 16. februar 1661 om frihed for svenske skibe til at besejle Øresund og Bælterne betragtes som en opfølgning af aftalerne i fredstraktaterne af 1658 og 1660.²³ På samme måde må forbud imod at bruge »handel og correspondance med de danske og deres adhærenter« af 19.

Christian IV (1577-1648) malet af Karel van Mander i 1643. Kongens stædige kamp for at hævede sin højhedsret over Østersøen og Nordsøen førte mange sorger med sig. Han ville være en stor feltherre, men manglede militær erfaring. Freden i Brömsebro med tabte landområder, tvungen nedsettelse af sundtolden og det endelige ophør af Danmarks stilling som stormagt er, hvad Christian IV fik ud af sin udenrigspolitik. Frederiksborgmuseet.

november 1658²⁴ ses som et udslag af de urolige forhold under genoptagelsen af krigshandlingerne. Kongen klager her over, at beboerne i Skåne, trods deres troskabsed til ham, sejler over til Dragør og handler med fjenden. Af hensyn til statens sikkerhed befales enhver i generalguvernementet Skåne, Halland og Blekinge med Bornholm at afholde sig fra enhver kontakt med fjenden, det være sig ved køb og salg, ved at huse og herberge, brevveksle eller give

håndsrækninger. Det pålægges alle embedsmænd at overvåge forbudets overholdelse. Måske kan man opfatte forholdene omkring dette forbuds udstedelse som en medvirkende årsag til, at man begynder en mere konsekvent udskiftning af danske embedsmænd med svenske i generalguvernementet. Som anført i III. 1.4. påbegyndes denne udskiftning netop i efteråret 1658 og vinteren 1659.

2.1.2. Efter Brømsebro

Efter Brømsebrofreden udstedtes i årene 1646-48 flere bestemmelser vedrørende told og accise, der specielt relaterede sig til *Halland* og *Gotland*. I instruktion af 12. april 1646²⁵ fastsattes, at der i Halland og på Gotland skulle betales samme accise for fremmede drikke som i andre svenske byer. I de byer, hvortil der var fri sejlads, skulle indrettes vejerhuse, der skulle anvende den sædvanlige svenske vægt. Byerne i Halland og på Gotland måtte anvende intraderne til byernes offentlige bygninger og udgifter. Der kunne opnås toldfrihed for skibe bygget i Halland. Den 31. marts 1647 udstedtes en ordinans vedrørende accisen på alle slags fremmede drikke, som skulle erlægges ved toldkamrene i Sverige og Finland, »så och Gotland og Halland«.²⁶

Visse friheder fik de nyerehvervede områder, mens de i øvrigt indordnedes i det almindelige system. Bemærkelsesværdigt er, at Gotland og Halland nævnes sideordnet. Det var altså ikke en selvfølge set fra lovgivers side, at Gotland blev fuldt inkorporeret under det gældende svenske retssystem efter Brømsebro. Man ønskede åbenbart at præcisere Gotlands stilling.

Hvis Gotland blot automatisk var blevet integreret i Sverige og tvunget ind under den almindelige svenske lovgivning, således som visse ældre teoretikere mente, ville der være mindre grund til særlove som f.eks. plakat af 9. april 1646 om sejladsen ved Visby og havnene på Gotland. Endnu mere påfaldende forekommer den sig dertil sluttende instruktion til toldforvalter Lejonskiöld vedrørende »store søtolden« ved Halland og Gotland af 12. april s.å., hvor der konsekvent tales om Halland og Gotland på den ene side og Sverige på den anden, f.eks. i § 1 om at så ofte fremmede drikke bliver ført »på Halland och Gottland«, skal der straks »lika som vid stapelstäderna här i Sverige brukeligt är, och tullordningen inneholler, giffwas och erlæg-

Righshofmester Corfutz Ulfeldt (1606-1664) støttede Christian IV's uforsigtige udenrigspolitik og fik derved medansvar for krigsudbruddet i 1643. Trods gnidninger mellem kongen og Ulfeldt blev han den toneangivende fra dansk side ved udarbejdelsen af den sørgelige fredstraktat i Brømsebro. Kongens efterfølgende vrede førte til yderligere krise i deres forhold. Der kom ingen bedring efter tronskiftet i 1648, og tre år senere flygtede Ulfeldt til Sverige. Ved Roskildefreden optrådte han som svenskekongens hovedforhandler imod de danske ønsker. Han blev både dømt i Sverige i 1639 for højforræderi og in absentia i Danmark i 1663 for højeste grad af majestætsforbrydelse. Maleri, tilskrevet Karel van Mander. Frederiksborgmuseet.

gas den lille accisen ...«; § 5 siger på samme måde om tobak, som føres til Halland og Gotland, at den skal »wara compagniers disposition, aldeles och lika som här i Sverige, underkastadt«. Også § 10 udtrykker denne forestilling. Den handler om, hvorledes gods, som afskibes fra Gotland til Sverige, skal fortoldes, »och wara sedan fritt här i Sverige« – og på samme måde skal gods, »som skippas ifrån Sverige på Gotland«, erlægges tolden ved udskibningen og være toldfrit på Gotland. »Det samme skal och observeras och hollas med de hallandske städer«. Der kan også henvises

til patent af 27. juli 1646 om toldfrihed på skibe, som »i Sverige, Finland, Gottland och Halland« bliver byggede, og Kongelig Majestæts ordinantie af 31. marts 1647 om accise på fremmede drikke ved toldkamrene i »Sverige, Finland, så och Gotland och Halland«.

Bestemmelserne synes at udtrykke den opfattelse, at »här i Sverige« normalt var noget andet end »på Gotland« eller »i Halland«. Man synes i praksis at have respekteret territoriernes oprindelige ret på visse områder og er gået trinvis frem. Helt uden betydning var det nok heller ikke, at Gotland fra 1654-89 hørte til dronning Kristinas underholdslande, og at dronningen fortsat havde fulde rettigheder over øen i henseende til den civile administration, selv om Karl XI's formyndere vides at have udnævnt embedsmænd på øen.²⁷ I indledningen til plakaten af 9. april 1646 nævnes de misbrug i henseende til skadeligt landprang som »emot deras rätta gamle Privilegier« er sket. Halland var blevet svensk, men endnu ikke forsvensket. Selv om Gotland ikke var tilsikret bevarelse af gammel ret og gamle privilegier, synes lovgiver ikke at gå mere radikalt til værks på Gotland end i Halland. I praksis synes de moderate forsvenskingsideologier anvendt over for Gotland.

2.1.3. *Efter Roskilde og København*

Efter Roskilde- og Københavnerfreden kom yderligere en del politiretlig bestemmelse med speciel relation til de erhvervede dansk-norske områder i årene frem til 1683, hvor forsvenskningen blev endelig gennemtruffet, også på civilrettens område.

Bestemmelserne relaterede sig til problemer om møntværdi, afgifter, gæstning, øksnehandel, told, frisejlads m.v. og visse friheder for søfolk i øvrigt. Endelig udstedtes nogle privilegier for vigtige handelsbyer som Landskrona og Helsingborg.

Bestemmelserne synes at dukke op i to bølger. Den første ligger i årene 1661-65 og den anden henimod afslutningen af perioden for anvendelsen af dansk-norsk ret og efter den skånske krig, nemlig i årene 1679-80.

Fra den første bølge kan nævnes plakat 10. april 1661 om dansk møntværdi i forhold til svensk mønt.²⁸ Kongen indleder med at redegøre for, at han har erfaret, at adskillige danske mønter er gangbare i Skåne, Halland, Blekinge og Bohuslen, og at de gælder for en større pris end deres rette værdi, derfor fastsættes den værdi, som danske mønter skal regnes til i forhold til svenske mønter. Således skal bl.a. danske sølvkroner svare til 31 øre, halve dukater til 48 øre og guldkroner til 18 mark sølv mønt. Det pålægges embedsmænd ikke at modtage danske penge for højere værdi. Man kunne kalde denne devaluering for en slags særbeskatning af befolkningen i de afståede områder, idet skatter, told, afgifter og bøder etc., som erlægges i penge, nu bliver dyrere for befolkningen.

Når Knud Fabricius anførte, at det var mindre vigtigt, at Malmøkommissionen tydeligt udtalte ønsket om enhed i mønt under henvisning til, at Stenbock allerede vedrørende mønten havde gjort de fornødne skridt, kan man for så vidt være enig, dog at plakaten jo måtte have udspring i Kongelig Majestæts myndighed. Først den 10. marts 1665 udkom en almen plakat om mål og vægt. Her var Malmørecessen følgende ikke bagefter den faktiske retsudvikling.

Ved plakat af 19. november 1662 om gæstning over hele Sverige beklager kongen det misbrug, som en række embedsmænd har gjort sig skyldige i ved at kræve gæstning, selv om de ikke har været berettiget hertil.²⁹ Det siges udtrykkeligt, at plakaten skal gælde for hele Sveriges rige, bortset fra det skånske guvernement, hvor Malmørecessen af 18. september 1662 skal følges.

Kjell Å. Modéer har i flere artikler omtalt

den ny lovgivning, der også skulle gælde i de erobrede områder. Han synes at opfatte nogle bestemmelser som delreformer af den svenske almene lovgivning, andre som politi- og næringsretlige bestemmelser. Efter de her forfægtede synspunkter falder duelplakaten af 1662 og plakaten om eder og sabbatsbrud af 1665 muligvis ind under »justitien«, mens de øvrige nævnte love klart falder ind under begrebet »politien« eller politilovgivning.³⁰ Mit synspunkt understøttes også af det forhold, at netop hovedparten af disse forordninger og de områder, de skulle regulere, ikke blev medtaget i Sveriges Rikes Lag af 1734. Kjell Å. Modéer fremhæver ud over de to nævnte også plakaten om mål og vægt ligeledes fra 1665, søloven af 1667 samt handelsordinansen af 1673 som eksempler på delreformer.

Fra perioden 1679-80 skyldes enkelte nytillkomne love de problemer, som den skånske krig havde forårsaget, f.eks. åbent brev om ophævelse af told på tømmer og træværk i Skåne, Halland og Blekinge af 26. november 1679. Andre forordninger, der gav særlige friheder og begunstigelser til indbyggerne i Skåne, Halland, Blekinge og Bohuslen, henviste ikke direkte til følgerne af krigen. De tildelte blot almuen en række fordele. Tanken var åbenbart, at denne nu omsider skulle sidestilles med andre svenske, der drev sejlads.³¹

Det er forøvrigt interessant, at de sidstnævnte forordninger alle udstedtes 4. december 1679. Måske var ønsket bag omsvinget, at man ville lokke den dansk-norske befolkning til at se med mildere øjne på svenske myndigheder?

Der er næppe tvivl om, at de nye svenske embedsmænd, som efter 1658-59 blev indsat i stedet for de tidligere danske, normalt har administreret efter, hvad der ansås for gældende politiret, d.v.s. efter både ældre dansk politilovgivning og den fremvoksende svenske lovgivning, såvel i henseende til oppebørsler af skatter, afgifter, told etc.

som i alle andre henseender. Om man også i praksis har opfattet den nye svenske politiretlige lovgivning som subsidiære retskilder til udfyldning af huller i dansk ret som anført i Malmørecessen, er det uden nærmere kendskab til især købstædernes retspraksis svært at fastslå. Rådstueretternes ændrede personsammensætning med et voksende antal svenske borgmestre og rådmænd, kunne lade formode, at man har tillagt svensk lovgivning voksende betydning.

2.2. *Justitieordninger*

Blandt justitiens bestemmelser var enkelte af et så alment sigte, at de må antages også at skulle gælde for de nyerhvervede områder, mens andre modsat enten undtog de nyerhvervede områder eller netop kun gjaldt for disse.

Vedrørende executionsvæsenet udkom den 10. juli 1669 to bestemmelser, dels påbud vedrørende nogle ærinder, som alle retter og domstole til executioners fremme skulle iagttage, dels en almen bestemmelse om executioner.

I indledningen til den første siges, at påbudet retter sig til alle »domstolar, nedrige eller högre, å Landet eller i Städerna, jämwäl Wåre Hofrätter«. Her gøres ingen undtagelser med hensyn til forholdene i provinserne. Formentlig gælder det samme den anden bestemmelse eller »Stadga« til fremme af »executionswäsendet i Wårt Rike«, idet den heller ikke udtrykkelig undtager nogle provinser eller områder. Den blander sig for så vidt heller ikke i det materielle indhold i en retssag, men bestemmer, hvad der skal ske, når en dom har vundet retskraft.³²

Endnu klarere viser titlen på »Förordning och Stadga över Accis-Rätterna uti alla Städerna kring om hele thes Rike och the ther *underliggande Provincier*, hwar efter the sig

Gustav Adolf de la Gardie (1647-1695) var rigsråd og hovrättsråd i Svea Hovrätt. Senere blev han en særdeles effektivt og veldigt president for samme ret. Maleri fra 1690 af David Klöcker von Ehrenstrahl. Gripsholm.

uti alla Domar och Executioner förhålla och rätta skola« af 2. maj 1672, at den er tænkt anvendelig i de erobrede områder.³³

Som eksempel på en bestemmelse, der undtager de nyerobrede områder, kan nævnes »Ordning och Taxa på the Domar, Bref och Instrumenter, som af Rätterne på Landet och i Städerna Parterne blifwa meddelte« af 18. juli 1661.³⁴ Det siges i forordet, at den takst skal iværksættes i alle de landsorter, »ther Sweriges Lagh hafwer sin gång, men i the andre Provincierne, som hafwa deras serdeles Lag og Recesser, ther hålles och achtas, som för detta hos them hafwer warit brukeligt och Pacta medgifwa«.

Man kan godt undre sig over, at bestemmelsen ikke udstrækkes til de gamle danske provinser, eftersom der ikke ændredes ved det materielle retsindhold i øvrigt i forbindelse med domsafsigelser, men kun ved de takster, der skulle betales for retlige dokumenter. Det er for så vidt også forbavsende på baggrund af plakat af 10. april 1661, der nærmere præciserede forholdet mellem dansk og svensk mønts værdi. På den anden side er bestemmelsen udstedt allerede i 1661, hvor man muligt endnu var noget tilbageholdende i sine retsenhedsbestræbelser.

En vigtig bestemmelse for retsenhedsudviklingen er befaling til Göta Hovrätt, dateret 5. oktober 1683, som fastslog, at hovrätten »uti dömande hålla sig wid Sweriges Rikes lag og Stadgar samt laglika bruk och sedwahnor och intet wid främmande Lagor och Språk ... införa«. Bestemmelsen ophæver en tidligere praksis, hvorefter domme kunne afgøres efter fremmed ret, herunder romerretten, ligesom man heller ikke mere måtte anvende det latinske sprog. Om man også har haft f.eks. dansk rets anvendelse i tankerne ved bestemmelsens forbud mod fremmede love og fremmed sprog, fremgår ikke direkte. Bestemmelsen skyldes en konkret retssag, som var nået frem til revisionsretten. Man kan dog nok opfatte den som en påmindelse om i alle tilfælde, også vedrørende sager, der tidligere var blevet afgjort efter dansk eller norsk ret, at lægge svensk ret til grund ved afgørelsen. Overgangen til svensk ret var jo helt gennemført i løbet af foråret 1683, jf. V. 1. I øvrigt bestyrker kongen denne sidste opfattelse ved det nedenfor omtalte brev af 20. oktober 1683.

NOTER

1. *Knud Fabricius*, a.st., bd. I, Indledning note 15, kap. I note 17.
2. *Jan Eric Almquist*, Svensk rätts införande i de inkorporerede provinserne, Sv. J. T. 22. 1937, s. 3-17.
3. *Vello Helk*, a.st., s. 259-260.
4. Forordningen er trykt i *Handlingar rörande Skandinaviens historia*, 30, s. 359-397. Se også eksempelvis missive af 7. december 1619 om fremmede købmænd på Gotland og åbent brev af 8. december 1619 om skadeligt landkøb på Gotland, CCD, III, s. 603-605.
5. Se også *Richard Steffen*, Gotlands organisation från äldste tider till år 1645, Lund 1943, s. 42-46.
6. Se her og i det følgende ad sidehenvisninger i teksten: *Michael Stolleis*, Condere leges et interpretari. Gesetzgebungsmacht und Staatsbildung im 17. Jahrhundert, i: *Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistischer Abteilung*, bd. 100, 1984, s. 89-116.
7. Udgivet af Aksel Andersson, Uppsala Universitets Årsskrift 1895, Juridik I.
8. *Alfred Söllner*, Die Literatur zum gemeinen und partikularen Recht in Deutschland etc., i: *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte* II/1, München 1977, s. 546f og 556ff.
9. *Alf Erlandsson*, Skånske generalguvernementet 1658-1693 och dess arkiv, s. 21ff.
10. *Alf Erlandsson*, a.st., s. 90 note 4.
11. Magnus Durell, der udnævntes til landsdommer i Halland 1654, efterfulgtes på denne post i 1666 af sin bror, Peter Durell. Han var blevet udnævnt til landsdommer i Blekinge allerede 1658. Anders Lilliehöök blev landsdommer i Skåne 1661. Den første svenske landsdommer i Skåne var Klas Banér fra 26. marts 1660. Blandt efterfølgerne var Gilius Gilliussen. Også Bohuslen havde egen landsdommer. Disse embeder inddrog ved indførelsen af svensk ret i 1683. Efter Sveriges overtagelse af Halland, Skåne, Blekinge og Bohuslen fik hvert af disse områder således straks en ny svensk landsdommer. Halland, Blekinge og Skåne havde hver sit landsting allerede før 1645, se *Alf Erlandsson*, a.st., s. 56-57; *Poul Jobs. Jørgensen*, Dansk Retshistorie, s. 238f og *H. Matzen*, Forelæsninger over den danske Retshistorie, II, s. 116-117.
12. *Alf Erlandsson*, a.st., s. 86f.
13. *Alf Erlandsson*, a.st., s. 122 note 18.
14. *Handlingar rörande Skandinaviens Historia*, 30, 1849, s. 120-144 og 145-155.
15. *Knud Fabricius*, a.st., II, s. 29-33; *Jerker Rosén*, Skånska privilegie- och reduktionsfrågor 1658-1686, s. 87.
16. *Kjell Åke Modéer*, Från dansk till svensk lag, i: *Festskrift til Danske og Norske Lov*, s. 326f; *samme*, Från dansk till svensk lag, i: *Elbogen*, 1983, s. 130-131.
17. *Jerker Rosén*, Hallands försvenskning, s. 44.
18. *Inger Dübeck*, Købekoner og konkurrence, s. 456-457.
19. *Inger Dübeck*, a.st., s. 538ff.
20. F.eks. Kristoffer Parsbergs memorial om en disposition til en lovbog i 3 dele (1667), hvor tredie del handler om »ald verdslig Politie«. Den er opdelt i 7 bøger, hvoraf den første handler om rettergang og proces, de følgende om en række civile retlige områder, 6. bog om forbrydelser og straf og 7. bog om en række specialdomstole. Heroverfor stod Peder Lassen, som tænkte sig lovbogen opdelt i 3 bøger: om gejstligheden, om verdslig handel og politie og om rettergang og proces (1666-1672), se *Forarbejderne til Kong Christian V's Danske Lov*, I, s. 289ff og 331ff.
21. *Inger Dübeck*, »Alt hvis politien egentlig vedkommer«, i: *Danske og Norske Lov* i 300 år, s. 166ff.
22. *Anna Christina Mewrling*, Svensk domstolsforvaltning i Livland 1634-1700, s. 238f.
23. *Stiernman*, a.st., III, s. 18.
24. *Stiernman*, a.st., II, s. 885.
25. *Stiernman*, a.st., II, s. 445, se også 27. juli 1646, II, s. 467, om toldfrihed på skibe som bygges i Sverige, Finland, Gotland og Halland.
26. *Stiernman*, a.st., II, s. 482. Se mere udførligt *Jerker Rosén*, Hallands försvenskning, s. 37-45.
27. *K.-F. Pfeiffer*, Justitiestaten på Gotland under senere hälften av 1600-talet, i: Sv. J. T. 1962, s. 305-306.
28. *Stiernman*, a.st., III, s. 33.
29. *Stiernman*, a.st., III, s. 126.
30. *Kjell Åke Modéer*, Från dansk till svensk lag, i: *Festskrift til Danske og Norske Lov*, s. 327-329, og *samme*, i: *Elbogen*, s. 131-132.
31. *Stiernman*, a.st., IV, s. 206, 210, 213 og 215.
32. *Schmedeman*, a.st., s. 589ff og 593ff.
33. *Schmedeman*, a.st., s. 628ff.
34. *Schmedeman*, a.st., s. 316.

V. Afslutning

1. Overgangen til svensk ret

Ved trykningen af Kristoffers landslag i 1608 og Magnus Erikssons stadslag i 1618 fik den almene ret et mere sikkert grundlag og en større udbredelse. Det var først og fremmest disse lovbøger, der typisk gik under betegnelsen Sveriges lag, og som stod i modsætning til f.eks. ældre dansk eller norsk ret, og som var med til at forberede en større retsenhed i Sverige.

Da Sverige udvidede sit territorium i det krigeriske 1600-tal, antoges området for landslovens og stadslovens gyldighed at udvides, om end ikke i samme takt som erobringerne. Jämtland og Herjedalen samt muligvis Gotland kom ret snart til at følge Sveriges landslove, selv om Gotland f.eks. tilsikredes visse gamle privilegier. Øsel synes at have bibeholdt sin egen tyskpåvirkede ret. Også Skåne, Halland og Blekinge samt Bohuslen fulgte deres gamle ret frem til 1683. Efter dette år må man antage, at landslagen og stadslagen trængte mere og mere i forgrunden.¹ Denne udvikling i såvel det oprindelige Sverige som i dets mange erobrede provinser banede således vejen for den ønskværdige retsenhed, i hvert fald for henholdsvis landet og købstæderne hver for sig. Sideløbende må man se den egentlige rigslovgivning og de mange reguleringsretlige ordninger som led i den voksende retsenhed. Alligevel var der mange retlige forskelle tilbage, som først eftertiden fik udjævnet.

Den foregående undersøgelse af forvaltningssystemet og lovgivningsinitiativerne har bekræftet den almindelige opfattelse i

historieforskningen, at den svenske kongemagt og centralstyret lige fra fredstraktaternes indgåelse forberedte overgangen til svensk jurisdiktion og retsenhed i de erobrede områder.

Den skånske krig med freden i Lund 1679 blev udslaggivende for beslutningerne om endelig at gennemtrumfe ændringen, også på domstolsområdet. Men det var dog fortsat kongens politiske opfattelse, at vedtagelsen om overgangen til svensk ret så vidt muligt skulle bygge på de nye provin-

Christian V (1646-1699) blev konge i 1670. Han slægtede sin bedstefader Christian IV på, især på hesteryg. Men desværre også i henseende til at fejlbedømme den udenrigspolitiske situation, hvad han til fulde demonstrerede i krigen mod Sverige 1675-1679. På indenrigspolitikens område har hans regeringstid imidlertid skabt så fremragende resultater som for eksempel matriklen af 1688 og Danske Lov af 1683. Maleri af Abraham Wuchters fra omkring 1675. Frederiksborgmuseet.

Bohus festning liggende højt på sin klippe i Götaelven. Over hovedporten ses Christian IVs monogram. De to hovedtårne er Fars Hat til venstre og Krabbetårnet til højre. Stik i Samuel Pufendorfs »De rebus a Carolo Gustavo gestis« fra 1696 efter tegning af Erik Dahlberg.

sers i hvert fald formelt frivillige tilslutning af hensyn til Sveriges omdømme i Europa og forholdet til Danmark.

Særligt vedrørende *Bohuslen* har L. M. B. Aubert påvist, at der havde eksisteret en mærkbar uvilje i befolkningen imod at give slip på den nedarvede ret på de områder, hvor ny svensk lovgivning var blevet dem pålagt, f.eks. inden for skovlovgivningen, der var en del af »politien«. Mens der i de skånske provinser i årene mellem 1660 og 1670 subsidiært dømtes efter svensk ret, mente Aubert på grundlag af en undersøgelse af herredsbøger fra Bohuslen, at der i årene 1671-75 fortsat dømtes efter norsk ret, bortset fra ganske få tilfælde væsentligt af strafferetlig karakter, nemlig i visse sædelighedssager, hvor svensk ret var mildere end dansk-norsk ret.

Efter den skånske krig og *fredsafslutningen* i 1679 intensiveredes forsvenskingsbestræbelserne, og herredsdomprotokollerne fra 1680-81 synes at vise, at man lidt mere

ihærdigt dømte efter svensk lov. Dog var det også nu især svensk strafferet, der lagdes til grund, eksempelvis i sager om knivstik, lejermål og ærekrænkelser. Fordelen ved svensk ret var, at man vel ifaldt en højere bødestraf, men ikke straf af ærestab. Enkelte politiretlige svenske love ses bragt i anvendelse således ud over skovlovgivning, også regler om rovdyrs udryddelse og om ulovligt ølsalg. Men i civile sager forblev norsk ret grundlaget for afgørelserne.

I løbet af 1681 tilvebragtes en række enslydende ansøgninger fra almuen om at få lov til at overgå til svensk ret. De første kom fra de nordlige herreder nærmest Norge. Dernæst fulgte de sydlige. Supplikkerne angaves at være udformede af almuen, men var underskrevet og forseglet af herredshøvdingen og afleveret til landshøvdingen. Kongens reaktion på de indkomne supplikker var prompte og positive, og kongens brev af 24. oktober 1681 blev oplæst på tingene i vinteren 1682.

Aubert fandt det mærkeligt, at der pludselig skulle være sket et omsving blandt Bohuslens befolkning og udtrykte mistanke om, at der havde været anvendt pression, dette så meget mere som ønsket om at overgå til svensk ret skulle være kommet fra de Norge nærmest liggende nordlige provinser, mens de sydlige provinser tilsyneladende kun lod sig overtale, fordi de nordlige var gået med på ideen. Han mente, at der havde været anvendt »lokkemidler« for at fremkalde ansøgningen. Bohuslen havde lidt kraftigt under den skånske krig. Muligvis har man lovet visse lettelser i beskatningen eller tilskud til genopbygningen. Indførelsen af svensk ret i købstæderne synes at have mødt mere modstand, i Uddevalla således i form af forhaling af sagen.²

Den embedsmand, der fremfor nogen kom til at sætte sit præg på gennemførelsen af uniformiteten i de gamle provinser, blev generalguvernør Rutger von Ascheberg.³ Han indledte sine uniformitetsbestræbelser med at indkalde repræsentanter for købstæderne til det første møde i Malmø 1681. To købstæder, Malmø og Landskrona, havde allerede selv ansøgt om tilladelse til at indføre svensk lov og ret.⁴ Borgmestre og rådmænd her var efterhånden alle svenske. Økonomiske problemer for byerne medvirkede formentlig yderligere til at gøre byerne villige til at forhandle. Endelig havde svensk lovgivning, især vedrørende »politien«, som påvist længe været anvendt på områder, der vedrørte købstadborgerne, f.eks. inden for handel, søfart og næringsforhold i øvrigt.

I januar 1682 påbegyndtes den formelle overgang i de lokale retter. Noget tyder på, at byernes begejstring for ændringen, som Ascheberg havde givet udtryk for, måske ikke deltes af alle. Det var også kun bytingene, ikke rådstueretterne, der ændredes. I Malmø skete der ingen ændringer, før det lykkedes Ascheberg at få indsat en svensk justitiepræsident, generalauditør Johan

Feltmarskal Rutger von Ascheberg (1621-1693) havde en lang militærkarriere bag sig, da han i 1680 blev udnævnt til generalguvernør over Skåne, Halland og Bohuslen. I Skånske Krig havde han haft overkommandoen over de svenske tropper i de landsdele, som han nu skulle forsvenske og forvalte. Ascheberg erklærede selv at ville vinde skåningerne for Sveriges sag ved så usædvanlige midler som mildhed og moderation. Maleri af David Klöcker von Ehrenstrahl fra 1680. Karlberg Slot.

Palm (Gyllenpalm). I løbet af 1683 indførtes svensk lov og rettergangsordning alment i de gamle dansk-norske provinser.

Aubert gjorde opmærksom på et kongebrev til Göta Hovrätt af 20. oktober 1683, der pålagde retten for fremtiden at dømme efter den svenske lov og proces, eftersom den var begæret og vedtaget af en del af disse provinser selv, og de lavere instanser nu rettede sig efter den. Han mente, at det forhold, at Skånske Lov nu var ophævet i Danmark, indeholdt forklaringen på, at kongebrevet havde en så åbenlys karakter.⁵

Kongebrevet udtalte bl.a.: »Så emedan den svenska lagen och processen utaf en del af bemålte provincier sjelfve är begärt och vedertagen, samt derpå också blifvit inrättad; ty är intet mer än billigt, att såsom de

nedrigar instantierne i bemälte provincier sig regulera och rätta efter den Svenske lagen och processen, I också efter den samme med de derifrån till edert afhjäl-pande förekommande förfare«. ⁶

Såvel Schlyter som Aubert synes nærmest at opfatte Danske Lovs indførelse i Danmark 1683 som årsag til dette afgørende skridt fra kongens side. At det tidsmæssigt netop falder sammen med Danske Lovs ikrafttræden i eftersommeren 1683 kunne også tyde på en sammenhæng.

Jeg tvivler dog på, at det for den svenske konge var væsentligt, at Danske Lov i 1683 havde afløst og ophævet landskabslovene, herunder Skånske Lov samt de tidligere recesser. Afgørende for kongens åbne tilkendegivelse synes efter brevet ordlyd at være provinsernes tilslutning, der forelå i begyndelsen af 1683, og som kongen havde ventet på. Om tilkomsten af Danske Lov skulle have haft en motiverende indflydelse på befolkningens tilslutning til svensk ret er nok også tvivlsomt.

Det i det tidligere omtalte brev af 5. oktober 1683 udtrykte forbud imod anvendelsen af fremmede sprog og fremmed ret i det hele i hovrätterne havde næppe heller direkte relation til dansk og norsk ret og sprog, men et mere generelt sigte. På den anden side udtrykker det samme tendens som brevet af 20. oktober.

En indgående analyse af retspraksis i de afståede provinser skal ikke foretages i denne sammenhæng. Det er en både indlysende og væsentlig opgave for nordisk retshistorie, men den bør tages op selvstændigt og i en anden sammenhæng.

Med Johan Gyllenstiernas udnævnelse til generalguvernør i de skånske lande 15. oktober 1679 kom der mere fart i uniformitetsbestræbelserne, såvel på det kirkelige som det kamerale og juridiske område ved siden af det militære kampberedskab.

Territoriet havde lidt stærkt under den nye krig, og forvaltningen havde været

Den retslerde Johan Nilsson Gyllenstierna (1617-1690) blev svensk rigsråd i 1654 og sad desuden i Svea Hovrätt, hvis president han var fra 1668. Gyllenstierna var grundigt uddannet ved udlandets bedste universiteter, og han arbejdede med forslag til forbedring af den svenske proces. Desuden var han fra 1669 medlem af kommissionen til ordning af de tidligere danske provinser forhold. Maleri af ubekendt. Svenska Porträttarkivet.

mere eller mindre lammet. Underordnede embedsmænd og skatteinddrivere var i vidt omfang gået over til danskerne under krigen og måtte derfor erstattes af nye svenske.

Da Rutger von Ascheberg overtog hvervet i 1680, var det hans hensigt at gå mildere frem, således at områdernes accept og tilslutning kunne fremtræde som frivillig. Det var Karl XI's ønske, at Danmark ikke skulle kunne påstå, at forholdene for »de skaanske« var blevet forringet imod fredstraktaternes bestemmelser. Men både Johan Gyllenstierna og Rutger von Ascheberg var af kongen blevet pålagt at fare frem med lempe. I memorial til Gyllenstierna af 7. december 1679 art. 3 understregedes, at han, hvad justitiens administration angik, skulle gå således til værks, »att inbyggarna sielfve måge få huug till en likhet... med

K. M:ts undersåtar i Sverige«. I Aschebergs instruktion af 4. september 1680 art. 4 siges, at der råder vanskeligheder på justitiens område. I Skåne, Halland og Bohuslen skal generalguvernøren, fordi sagen er vigtig, »gennem tiænligemonstrationer och motiver innewånernes humeur dertill lämpa og anbeda ...«. Han skal pålægge landsdommerne at gøre svensk lov og proces »angenåhm«. ⁷

Det synes typisk, at ansøgningerne fra stænderne om overgang til svensk ret formuleredes og fremførtes af embedsmændene, borgmestre og råd, fogder m.fl. Disse var jo, bortset fra det korte interregnum under den skånske krig, svenske af fødsel for hovedpartens vedkommende. ⁸

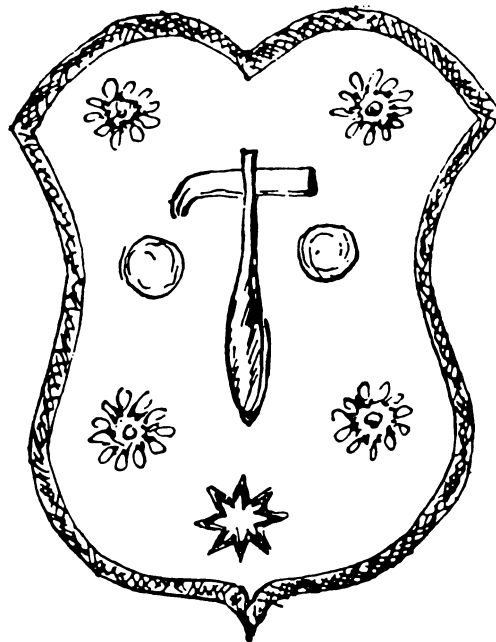
2. Faneflugt

Myndighedernes og købstædernes interesse i forsvenskningen var næppe et entydigt udtryk for en almen overbevisning hos befolkningen i de gamle danske områder. Mange har nok drømt om igen at blive danske. Håbet bristede efter freden i Lund 1679.

Knud Fabricius har beskrevet stemningen blandt de fattige i landet, hvorledes de i 1660'erne og 1670'erne havde følt sig tynget af skattebyrder, udskrivning til den svenske hær og indkvartering af Karl XI's soldater i 1676.

Befolkningen led voldsom nød under den påfølgende krig, og dødeligheden blandt almuen var stor. Efter freden kunne alle, der havde påtaget sig embedstjenester for danskerne, trods løfte om amnesti, se frem til et liv med mange vanskeligheder. Også friskytter og snaphaner følte jorden brænde under sig. Men endnu flere, der ikke direkte var kommet i politisk modsætning til de svenske myndigheder, havde tabt lysten til at forblive under svensk styre. ⁹

En strøm af flygtninge fra Skåne, Blekinge og Halland begyndte at udvandre til

Svend Poulsen, »Gøngehøvdingen«s våbenskjold er fundet på en kvittering fra 1676. Det viser to kanonkugler på hver sin side af en hammer, fire roser og en stjerne. Svend Poulsen, som var født omkring 1600 og døde tidligst i 1679, var med i krigen 1643-1645 som sergeant og senere fjenrik. Hans deltagelse i krigen 1658-1660 som dygtig guerillaleder har fundet sit litterære udtryk i Carit Etlars »Gøngehøvdingen«. I 1676 fik han rang af major og samlede folk i Skåne mod svenskerne, men blev syg og kunne ikke selv deltage i Skånske Krig. Rigsarkivet.

Danmark, hvor de fik tilbud om at slå sig ned. Købstadborgerne fik allerede i sommeren 1679 tilbud om at slå sig ned og i 20 år være fri for at betale skat eller beklæde offentlige hverv, jf. privilegier for helsingborgerne af 18. juni 1679 og patent af 27. august samme år angående skånske indbyggernes frihed, som her i rigerne agte at bo, samt reskript af 28. januar 1682 angående skånske folks frihed. De skånske bønder lovedes ligeledes frihed for skat og landgilde og stilledes i udsigt at blive hjulpe til gårde og gods. Også medlemmer af adelen fra Skåne og professorer fra Lund og præster fandt vejen over Øresund og modtog embeder og kald, jf. reskript af 20. september 1680 angående skånske præsters frihed for stempelpenge, som bekomme breve på kald.

De fattigste blev hjulpet nødtørftigt ved »bækkenbreve«, d.v.s. bevilling til at bede om almisser hos godtfolk og ved kirkedøre. Bevillinger til skattefrihed for svenske borgere og bønder udstedtes i stigende tal efter 1680. Frem til 1681 var der udstedt bækken- og skattefrihedsbreve til ca. 950 personer, omfattende hele husstanden. Fabricius beregner på dette grundlag, at bevillingerne har omfattet ca. 5.000 personer (når børn og tjenestefolk medregnedes).

Efter 1681 faldt tilstrømningen noget for landet som helhed, mens den tværtimod for en by som Helsingør voksede i det første tiår frem til 1691. Og endnu under den store nordiske krig kom der svenske indvandrere til Helsingør, jf. også reskript af 1. december 1708 om at personer, som fra svenske grænser indflytter i Norge, skulle vel modtages og 22. december 1708 om folk fra Jämtland.

Mange af de svenske indvandrere havde ikke ansøgt om kongeligt frihedsbrev, men anmodede blot om borgerskabsbrev på normal vis og eventuelt optagelse i et laug.¹⁰

Strømmen af flygtninge og udvandrende fra Sydsverige til Danmark, der måske kan fastsættes til mellem 5.000 og 10.000 i det første årti efter den skånske krig, må ses som et korrektiv til den svenske opfattelse om den vellykkede forsvenskning i årene omkring 1682-86 og en modifikation af den forestilling, at befolkningen som helhed nu ønskede at blive forenet med Sverige i alle henseender. Mellem 5.000 og 10.000 af en befolkning, der i forvejen var reduceret af krig, sult og epidemier, var et ikke uvæsentligt antal, der bringer tanken hen på forholdene efter senere tiders krige og landafståelser i Europa.

3. Retsenheden kodificeres

En fuldstændig kodifikation af et lands samlede privatretlige lovgivning er et så

omfattende og kompliceret projekt, at kun en stærk politisk magt kan gennemføre det. Indførelse af absolutistiske forfatninger og en stærk centralmagt var en afgørende forudsætning for gennemførelse af det 17. og 18. århundredes kodifikationer.

Både i Danmark og andre europæiske absolutistiske stater efterfulgtes forfatningsændringer til absolutistiske styreformers af bestræbelser på at opbygge effektive centralforvaltninger.

Oprettelse af overordnede rigsdomstole og udstedelse af mere omfattende rigslovgivning blev et led i fyrsternes centraliseringsbestræbelser.

Den de facto-suverænitets, som den svenske rigsdag i 1680, 1682 og 1683 indrømmede den svenske konge, kan ikke sammenlignes med den, som tilkom den dansk-norske monark efter suverænitetsakten 1661 og Kongeloven af 1665. De svenske stænder gav aldrig helt slip på princippet om, at kongen var bundet af Sveriges Lov, og at de havde en vis andel i lovgivningsmagten, ligesom Karl XI fortsat indkaldte stænderne på rigsdagen.¹¹

Forsvenskningen og dermed retsenhedsbestræbelserne i de gamle danske og norske provinser var allerede lykkedes, før den svenske lovkommission indledte sit arbejde. Den tidligere retsenhed, som på tværs af de nye grænser måtte have eksisteret mellem Danmark-Norge og de afståede områder, var i alt væsentligt ophørt.

1734-års lagen kom til at gælde det således udvidede Sverige med Finland, men ikke de svenske Østersøprovinser, ligesom den heller ikke kom til at gælde i de tyske provinser, dog at svensk Pommern fik fornøjelsen af 1734-års lagen fra 1807 efter det tyske riges opløsning og indtil Wienertraktaten af 1815. 1734-års lagen betød således ikke indførelse af retsenhed i de øvrige inkorporerede områder, men den gav om sider Sverige den så eftertragtede retsenhed mellem by og land.

NOTER

1. *Gerhard Hafström*, De svenska rättskällornas historia, s. 99f.
2. *L. M. B. Aubert*, Om svensk rätts insteg i Bohuslän, Jemtland och Herjedalen, Nytt juridisk Arkiv, s. 9-14; *samme*, De norske Retskilder og deres Anvendelse, s. 397-406.
3. *Kjell Åke Modéer*, Från dansk til svensk lag, i: *Elbogen*, s. 139ff med den anförte litteratur og kilder; *Jerker Rosén*, Hallands försvenskning, s. 117-121.
4. *Knud Fabricius*, a.st., s. 57ff og 105ff.
5. *L. M. B. Aubert*, De norske Retskilder og deres Anvendelse, s. 59-60; se også *J. A. Posse*, Bidrag til svenska lagstiftningens historia, s. 156; *Kjell Åke Modéer*, a.st., i: *Elbogen*, s. 129.
6. Skänelagen ved *C. J. Schlyter*, s. CXXXI.
7. Samlingar utgivna för de skånska landskapens historiska och arkeologiska förening, I, 1874. Urkunder och handlingar till öfvergångstidens historia, s. 59f og 65.
8. *Kjell Åke Modéer*, Från dansk till svensk lag, i: *Elbogen*, s. 138-142.
9. *Knud Fabricius*, a.st., III, s. 185-204. Se også *Berndt Frederiksson*, Krigets krav og konsekvenser, i: *Kampen om Skåne*, 1983, s. 335-78, især s. 360ff.
10. *Knud Fabricius*, a.st., III, s. 205-224.
11. *Ebbe Hertzberg*, De nordiske Retskilder, s. 145ff; *Kjell Åke Modéer*, Från dansk till svensk lag, i: *Danske og Norske Lov i 300 år*, s. 323ff.

VI. Konklusion

Et hovedpunkt i undersøgelsen har været at belyse den svenske kongemagts og det svenske statsstyres forsvenskings- og retsenhedsbestræbelser og at analysere disse i forhold til de dansk-svenske fredstraktaters særlige bestemmelser om befolkningens ret i de afståede områder til at forblive ved den gamle, hidtidige ret samt betydningen af de særlige arkivafleveringsbestemmelser og deres efterlevelse i praksis.

En væsentlig forudsætning for gennemførelsen af retsenhed i et land er et politisk slagkraftigt centralstyre. Det har trods dette ikke været tanken med dette arbejde at yde et egentligt bidrag til den svenske politiske historie. Hensigten har derimod været, på grundlag af almene forfatningsretlige principper og ideologier fra 1500- og 1600-tallet at belyse nogle af de retlige forestillinger, den svenske kongemagt synes at have lagt til grund for de politiske beslutninger, der efterhånden skulle føre frem til retsenheden.

De svenske konger synes i perioden mellem fredsslutningerne og 1683 at have opfattet sig som indehavere af en høj grad af suverænitet og omfattende majestætsrettigheder og regaler. Rigsrådet og stænderne så dog de forfatningsretlige fundamentallove som en begrænsning i kongemagten.

Ved fredstraktaterne fastsloges, at alle højheds- eller suverænitetsrettigheder over de afståede områder overtoges af den svenske konge som successor efter den danske. Endvidere fastsloges i 1658 og 1660, at befolkningens ret til at bibeholde den hidtidige ret skulle forstås med den begrænsning, at den ikke måtte stride imod den

svenske krones fundamentallove. Den danske adel i de erobrede områder fik lov til at bibeholde flere gamle rettigheder i forhold til den svenske krone, end tilfældet var for adelen i Danmark i forhold til det nye danske enevældestyre.

På denne baggrund blev det en væsentlig opgave at fastslå, om den svenske konges hidtidige ret til at lovgive også gjaldt de nyerhvervede territorier med den følge, at fredstraktaternes bestemmelser om befolkningens ret til at bibeholde den gamle ret blev udhulet, eller modsat om fredstraktaterne begrænsede den hidtidige lovgivningskompetence vedrørende de nye territorier.

Et andet problem var, om retsenhedsbestræbelserne kunne iværksættes med hjemmel i andre højhedsrettigheder end lovgivningsmagten, f.eks. i retten til at organisere og regulere såvel forvaltningen som domstolvæsenet, de områder, der i datiden typisk benævntes som »politien« og »justitien«.

Til belysning af dette spørgsmål undersøgte i kapitlerne III og IV, hvorledes det svenske forvaltnings- og domstolssystem ved siden af lovgivningen faktisk synes brugt som led i den retlige forsvenskning af de nyerhvervede territorier på trods af fredstraktaternes bestemmelser om bibeholdelse af den hidtidige dansk-norske ret.

Såvel fredstraktaterne som de svenske fundamentallove hjemlede kongen ret til at tvinge den nye befolkning ind under det svenske forvaltnings- og domstolssystem. Også de nye undersåtters troskabs- og lydighedspligt, som de havde påtaget sig ved

at aflægge ed til den svenske konge, gav kongen hjemmel til at udøve sine højhedsrettigheder.

I forbindelse med undersøgelsen af det svenske forvaltnings- og domstolssystem redegjordes for det danske system, der overtoges af den svenske statsmagt. I denne sammenhæng påpegedes, hvorledes embedsetaternes udskiftning blev en del af forsvenskningen, ligesom indførelsen af svenske institutioner til afløsning af eller supplement for de hidtidige danske på samme måde beredte vejen for svensk ret.

Anerkendelsen af kongens højhedsrettigheder på reguleringsretlige områder gav ham dog ikke en skrankeløs magt. De nye undersåtters velerhvervede rettigheder, sikret ved fredstraktaterne, satte grænser. Normfastsættelse inden for »politien« var begrænset til udfyldelse af retstomme rum, eller til regulering, hvor hyppige ændringer af lovgivningen var nødvendig af samfundsmæssige årsager, samt hvor fundamentallovene krævede regulering. Fiskale omlægninger hørte til sådanne områder. Inden for »justitien« havde majestæten frihed til at udnævne embedsmænd, oprette domstole og udstede procesordninger.

Udnævnelse af svenske embedsmænd tjente den retlige forsvenskningssag. Bibeholdelse af danske dommere betød omvendt en bremse på forsvenskningen.

På samme måde betød fortsat brug af danske administrationsdokumenter og arkivalier en forsinkelse af forsvenskningen, mens oprettelse af nye administrationsmaterialer efter svensk model og brug heraf i praksis betød fremme af forsvenskningen.

Den traditionelle antagelse om, at danske embedsmænd i forbindelse med afståelsen havde tilintetgjort eller bortskaffet sådant materiale som sabotagehandlinger, har ikke kunnet godtages som en generel og udelukkende forklaring på, at sådanne arkivalier ikke længere eksisterer i svenske arkiver.

Det antages i stedet, at de nye svenske

embedsmænd efter oprettelsen af svenske administrationsinstrumenter (f.eks. jordebøger) kan have kasseret de danske forlæg. Endvidere er det søgt påvist, at mange andre forhold kan have medvirket til, at regnskabs- og andet arkivmateriale er gået tabt ved krigshandlinger, ildebrande eller hårdhændede tidligere eller senere kassationer. Også muligheden af, at de har været brugt til helt andre formål (indbinding el. lign.), holdes åben.

Tilsvarende synspunkter er fremført vedrørende tingbogs- og andet domstolmateriale. Dog antages retsprotokoller ikke at være blevet kasseret af nye retsembedsmænd.

I kapitel IV belyses muligheden for retlig forsvenskning via lovgivning, trods fredstraktaternes bestemmelser om bibeholdelse af den hidtidige ret. Når der her tales om retsenhed via lovgivningsforanstaltninger, bruges begrebet retsenhed som betegnelse for indføring af svensk ret i så vidt omfang som muligt i de nyerehvervede provinser, mens der her ikke tænkes på den almene retsenhed i betydningen samme ret for alle i by som på land. Disse sidste bestræbelser sættes først i værk efter 1686 og munder ud i Sveriges Rikes Lag af 1734.

Kapitlet belyser dels de retspolitiske overvejelser, som fulgte efter omlægningen af provinserne til et svensk generalguvernement, dels spørgsmålet om retsenhed via reguleringsretlig lovgivning modsat udvidelse af gyldighedsområdet for landsloven og stadsloven.

David Svensens redegørelse for dansk ret gennemgås, dog uden at det tør fastslås, hvilken betydning den opnåede i retspraksis.

Forholdet mellem David Svensen og Magnus Durell søges afklaret. Det præciseres, at Magnus Durell ønskede afklaring af, i hvilket omfang han skulle lægge dansk eller svensk ret til grund på flere områder, ligesom han ønskede at fastholde dansk ret

på områder, hvor han fandt den bedre end svensk. Der tages således et forbehold overfor Magnus Durells påståede stærke modvilje mod dansk ret og danskerne.

Malmørecessen analyseres som et vigtigt retspolitisk dokument, der understreger, at svensk ret kun skulle tillægges betydning som subsidiær retskilde, indtil den havde opnået mere udbredt forståelse i Skånelandene. Men det klare sigte var, at anvendelsen af dansk ret kun skulle være et overgangsfænomen. Danske politiordninger (recesser m.v.) skulle fortsat være gyldige, med mindre de kunne give anledning til misbrug eller fejltagelser.

De politiretlige og processuelle reguleringer, der så dagens lys efter fredsaftalen, og som havde almen karakter, skulle principielt gælde for hele Sverige, også for de nye områder, mens andre især havde betydning for disse områder og atter andre fritog disse fra reguleringer.

Hele forsvenskningen kan på det retlige område siges at være tilendebragt i 1683. Lige til det sidste fastholdt den svenske konge, at overgangen til svensk ret skulle ske efter befolkningens egne ønsker i de berørte områder. Røster har været fremført om, at man muligvis havde brugt lok-

kemidler i visse lidt modvillige herreder. Givet er det, at ikke alle var lige begejstrede for at overgå til svensk ret.

Billedet af den vellykkede og fredelige forsvenskning modificeres ved det faktum, at ganske mange flygtede hjem til Danmark i årene 1679-91.

Det er min opfattelse, at tilkomsten af Danske Lov i 1683 næppe var afgørende for den svenske konges beslutning om overgangen til svensk ret. Det udslagsgivende synes at have været befolkningens tilslutning.

Heller ikke befolkningens tilslutning synes udelukkende motiveret af lovændringen i Danmark, men snarere af, at man efterhånden havde erkendt, at der var ulemper ved at leve under andre regler end de oprindelige svenske indbyggere. Måske lokkede det også til tilslutning, at man havde fået løfter om visse skattelettelser.

Den retlige forsvenskning i de gamle dansk-norske områder skete dog ikke med eet slag i 1683. Beslutningen i 1683 blev blot slutstenen på en lang udvikling, der tog sin begyndelse straks efter fredsslutningerne, og som havde karakter af trinvis fremstød på specielle felter, men fortsat i konkurrence med dansk og norsk ret.

Bilag 1

Brømsebrotraktaten 13/8 1645, artikel 25, 27 og 29

(efter *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 udgivet af L. Laurson, 4. bind:1626-1649, København 1917*)

25. Effter som Hennes Kon. Mat., drottning Christina i Sverige, sig uthi denne feyde medh vapnen hafver bemächtiget någre Hans Mat. i Danmarcks festninger, provincier, landh och städer i Jutland, Skåne, Halland, Bleking, Bornholm, Holsten, Stormarn och Ditmarsken, enkannerlig och vedh namn Christianprijis, Pinneberg, Helsingborg, Landschron, Laholm, Engelholm, Selsborg, Hammershusen eller hvad annat namn de hafva eller med nempnas kunne, och dem nu jure belli besitter, så hafver å Kon. Mat. i Franckrijkes vegner des välbemälte herr ambassadeur flitelligen anhållit, styrckt och förmant, att Hennes Kon. Mat., vår allernådigste drottning, Hans Mat. i Danmarck förbemälte provincier, fästningar, städer och landh restituera, igen uplåtha och afträda ville, hvilken flitelige och idkelige förmaning och rådH Hennes Kon. Mat. hafver hoos sig gella och rum finna låthet, betrachtandes och gärna förekommandes de mangfaldige olycker, som krijgetz continuation med sig förer, såsom och därhoos öfvervägandes, huru högnödigt nu är att giöra medh denne desse Nordiske rijkers fredh och vänskap een godh ingång till den nu en långh tijdh pertuberade Christenhets fördrag och roolighet, icke villiandes, att den stora åhoge, affection och åstundan, som begges Dera Mat. Mat. konungen och des fru moder enkiadrottningen, regentinnan i Franckrijke, hade burit och teet, at afhielpa de tvister, irringar, olust och örlig, som upståndne vore desse nordiske rijken

emellan, skulle uthan effect och frucht aflöpa, helst effter Hans Mat. i Danmarck, tillstyrckt och förmant af Kon. Mat. i Franckrijkes her ambassadeur, hafver beviljat och samptycht på sin, sine successorers, Danmarcks och Norges konunger och chronors vägnar, att till Hennes Kon. Mat., des successorer, Sveriges konungar och chrono till vederlag och satisfaction för bemälte restituerade provincier, fästningar, städer och landh afstå och afträda Jemptelandh med Herredalen inclusive, så vijdt befinnes af benämnde Herredalen att ligge på den Svenske sijdan om fiällen, Gotland med Visby stadh och slott samt tillhörande öyar och skär, så och Ösel med Arensborg och sine underliggende öyer och tilbehöringar samt medh all der tilliggende land och folck, höghet, herlighet, jurisdiction, andelig och verldzlig, skatt, ingeldh, tull, rente och rettighet till landz och vattns, såsom Danmarcks och Norges konungar, serdeles Hans Mat. konung Christian den fierde, nu regerandes, dem härtil nutit och besutet hafver, att föllia häreffter Hennes Kon. Mat., des successorer och Sveriges chrono till evärdelig opåtaalt egendom, effter som därpå serdeles forfattade cessionsbrevet, af Hans Mat. och menige Danmarcks rijkets rådH underskrefvet och försegladt, vijdare uthvijsar. Desföruthan hafver Hans Mat. i Danmarck för sig, sine successorer och Danmarcks chrono samptycht pantvijs och till försäkring, att alt hvadh i desse pacter öfver Hennes Kon. Mat., des successorers och undersätters i

Sverige, Finland, Ingermanland, Estland och Lijfland commerciers och seglatz frijhet genom Öresund och Belt förafskedat är och tillförende står beskrefvet, retteligen hollas och efterkommas skall, att i nästfölliande trettijo år afstå och afträda till Hennes Kon. Mat., des successorer och Sveriges chrono hele Halland med dess fästningar Laholm, Halmstadh och Varberg, så och där i och under liggende städer och fläcker, Laholm, Halmstadh, Falckenberg, Varberg och Kongsbacka, samt underliggiande landh och län effter deres gamble och rette grentzer och landemercke med sådan condition, att Hennes Mat., des successorer och Sveriges chrono förbemälte provincie Halland med sine fästningar, städer och län samt all rett och rettighet, rente, tull, ingeldh, ordinarie och extraordinarie, höghet, herlighet och jurisdiction, andelig och verldzig, samt alle andre nyttigheter i öyar, vatn, hampn- och strömer, så och land och folck, intet undantaget, hvad namn ded hafver eller hafva kan, aldeles såsom kongerne i Danmarck, och synnerlig Hans Mat. Kong Christian den fierde, nu regerande, dem nutet och besutet hafver, och alle des inbyggjare i landh och städer, andelige och verldzlige, adel och oadel, som där boendes blifva, skole vara och blifva Hennes Mat. och des successorer, Sveriges konger och chrono allena med eedh förobligerat till huldhet, troohet, hörsamhet och tjänst i förbemelte trettijo år och till des de orden-teligen och effter dette fördrags innehåldh blifva igen tillbaka lefvererat, effter som dedh uthgifne pant- och försäkringsbreff, af Hans Mat. i Danmarck och menige rijkens rådth underskrefvet och förseglat, vijdare förmåler och förklarar. Och är vedh denne pant och försäkring dedh enkannerlig förafskedet och uthlofvat, att när de trettijo år äre förlupne och Halland skall restitueras, då skall Hennes Kon. Mat., des successorer och Sveriges chrono af Hans Mat., des successorer och Danmarcks chrono, för än

Halland restitueras, anten gifves dedh samma eller annat lijka gott i samme stadh, som Hennes Kon. Mat., des successorer och Sveriges chrono befinner sig lijka mycket och väl försäkrade medh och nöyes äth.

27. Så hafver och på Hennes Kon. Mat. och Sveriges chrones vägner vij lofvat och tilsagt Hans Mat., dess successorer och Danmarcks chrono, att i medlertiidh Halland till försäkring under Hennes Kon. Mat., des successorer och Sveriges chrono förblifver i dette fördrags krafft, då vil Hennes Kon. Mat. låtha alle dem, som i Halland boende äre, adel och oadel, andelige och verldzlige, borgare och bönder, blifva, regeres och försvares vidh deres gamble privilegia, frijheter, danske lag, rätt och kyrckeordinance, oturberat och hvar ved sit eget, och låthe härefter så mächtig vara sitt att besittia, behålla, sällie heller afhände som tillförende, såsom och att flyttia eller förblifva som hvar lyster och behagar. Enkannerligen är dedh adelen bevilliet, som hafve godz både i Halland och annorstädes i Danmarck och ville heller blifva i Danmarck, dedh de icke deste mindre oturberet måge niutha sine godz i Halland, dem besökia, besichtiga och disponera effter sin gode villie och rett, doch så att Hennes Kon. Mat. och Sveriges chrono skeer däruthur den rett, rettigheet, hörsamhet och tjänst, som de för dette Danmarcks konungar och chrono hafve skyldige varit. Sedan att de af adel, som anten inge andre godz hafve än i Halland heller sigh i Halland på sine godz idkeligen och stedze uppehålle vele, skola vara plichtige att göra Hennes Kon. Mat., des successorer och Sveriges chrono deres huldheets eedh och sig till lydno, troohet och tjänst obligera, såsom de Danmarcks konungar för dette skyldige varit hafve. Alle andre i Halland boende, präster, borgare och bönder, blifva, som för är sagdt, Hennes Kon. Mat., des successorer och Sveriges chrono i föreskrefne

trethio år och till des restitutionen ordentlig är skeed, allena förobligerade; och alla provester och präster föllia den biskop heller superintendent och consistorium, som Hennes Kon. Mat. dem tillförordnandes varder. Elliest är också åå Hennes Kon. Mat., des successorers och Sveriges chrones vegnar lofvat och tillsagdt, att festningarne imedlertijdh skola hållas effter all möyeligket vedh macht, och när de trethio år förlupne äre och Hans Mat. i Danmarck, des successorer och Danmarcks chrono Hennes Kon. Mat., des successorer och Sveriges chrono hafver contenterat och förvissat med lijke godh och nöyachtig försäkring, då samme provincie Hallandh med förbemelte byar, fästningar, jordegodz och annat, som därtill hörer, frå sig till gode reeda till Hans Mat. i Danmarck och des efterkommare skole restitueras och igen

lefterveras, såsom Hennes Kon. Mat.s reversaler sådant alt bredere uthvijsa.

29. Dedh är och därhoos aftaalt, att när festningarne och landen inrymmes Hennes Kon. Mat. och Sveriges fullmächtige, att då tillijka hvad rättelse, som finnes ved handen, om godzens lägenheter, rentor och ingeldh, så och om grentzer, råmercken och byeskildnader sampt hvad justitien angåår, att sådane skriffter, jordeböcker, underrättelser tillijka måge öfverantvardas; och sedan att med förste förordnas visse männ, på både sijdor två eller trij fullmächtige, som besichtige, åthskillie och justera alle grentzer, råmärcken och trätor emellan de aftruede och inrymbde och de nästbelegne behåldne provincier, på ded alt kijf och missförstånd deste beqvemare må förekommas, och hvar niuta det han är berättigat till.

Bilag 2

Roskildetraktaten 26/2 1658, artikel 5, 6, 9 og 10

(*efter Danmark-Norges Traktater 1523-1750 udgivet af L. Laurson, 5. bind: 1651-1664, København 1920*)

5. Efftersom Hans Kon. Mat. i Sverige sigh uthi denne feigde hafver bemächtigt och genom vapnen tillvälladt äthskillige Kon. Mat.s i Danmarck landh, provincier och öyar och därpå varande fästningar och städer och dem jure belli nu besitter, så hafver Kon. Mat. i Danmarck bevilliat och samtycht på sin, sine successorer, Danmark och Norges kunungars och cronors vägnar, både till satisfaction och vederlagh emoth de occuperade länders restitution, såsom och till vedergällning för den genom detta krigedh Kon. Mat. och cronan Sverige tillfogade skada och förorsakade märckelige omkåstnader, jämväl och att undanvijka större vidlyftigheeter, at afstå och afträda till Hans Kon. Mat., dess successorer, Sveriges konungar och crono, provincierne Hallandh, – som för detta cronan Sverige till försäkring hafver varit inrymbd – Skåne, Blekinge, Bornholm medh alle till bemälte provincier, landh och lähn liggande städer, slått och fästningar, öyar, skiär, högheeter, herligheeter, jurisdictioner, andelige och verldzlige, skatter, ingiälder, tuller, räntor och rättigheeter till landz och vatten, såsom Danmarcks och Näries konungar them äthniutit och besuttit hafve, att föllia här effter Hans Kon. Mat., thess successorer och Sveriges crono till evärdeligh opåtaldt possession och egendomb.

6. Sammaledes cederes Kon. Mat. och cronan Sverige aff Kon. Mat. och cronan Danmarck Bahus slått och lähn samt Trundhiems gårdh och lähn medh alle underlig-

giande städer, slått och fästningar samt andelige och verldzlige godz, lähn och ap-pertinentier, som därtill medh rätte hörer och för detta lydt och hördt hafver, till landz och vattn, att incorporeras Sveriges crono till evärdeligh possession och egendomb, efftersom här uppå så väl som uppå de andre cederade och uthi nästföregående articul oppreppade landh och provincier särdeles författade cessionsbrefven, aff Kon. Mat. och Danmarcks rikkes rådhs underskrefne och förseglade, vijdare uthvijse.

9. Deremoth är på Kon. Mat.s. och Sveriges cronos vägnar låfvat och tillsagdt, att alle ständer, adell och oadell, andelige och verldzlige, borgare och bönder, uthi the vidh desse tractater cederade länder och lähn i Danmarck och Närie skole behålla deres godz och egendomb, som dem anten genom arff, kiöp, bythe eller pant för krigedh, antigen aff cronan eller privatis sigh emillan, medh rätta tillkommer, och här effter mechtige vara, dem att besittia, nytia, bruka och behålla, jemväl dem att försällia och sigh afhända som tillförne, så som och blifva vidh deres vanlige rätt, lagh och gamble privilegier och frijheter oturberade och obehindrade, så vijda de icke löpa eller strida contra leges fundamentales af Sveriges crono, medh hvilcke desse cederade landh och lähn till evärdelig tidh här effter incorporeras skole. Och på dedh man må förnimma Kon. Mat.s. i Sverige nådigste benägenheet, snarare deres vilckor att förbättra än förringa, är tillsagdt, att alle, så

adell som oadell, hvilcke sigh under Kon. Mat.s. och cronones Sveriges jurisdiction alldeles begifve, må åthniuta medh de infödde Svenske lijka tillträde till beneficia och honores.

10. Thed är och therhoos afftaldt, att när fästningarne och landen inrymmes Kon. Mat. i Sveriges fullmechtige, att då tillijka hvadh effterrättelse och documenter, som finnas vidh handen om ländernes och däri liggjande godzens lägenheeter, räntor och ingiäldh, så och om gräntzorne, råmärcken

och byeskillnaden, sampt hvadh justitien angår, sådane skriffter, jordeböcker och underrättelser tillijka öfverantvardas skole. Och sedan medh det förste förordnas visse fullmechtige, två eller tree på både sijdor, som kunne besichtiga, åthskillia och adjustera alle gräntzer, råmärcken och tvister emillan de afträdde och inrymbde och därnäst belägne behåldne provincier och lähn, på dedh all tråta och missförståndh desto beqvämare måtte förebyggias, och hvar i roo niuta dedh han är berättigadh till.

Bilag 3

Københavnstraktaten 27/5 1660, artikel 4, 12 og 14

(*efter Danmark-Norges Traktater 1523-1750 udgivet af L. Laursen, 5. bind: 1651-1664, København 1920*)

4. Och såsom den 26 Februarij anno 1658 är igenom det Roschildiske fördraget Kon. Mat. och cronan Sverige aff Kon. Mat. och cronan Danmarck cederat och inrymt Bahuus slått och lähn samt de andre provincierne Skåne, Blekingen och Hallandh medh alle dertill liggjande städer, slått och festningar, öyar och skär medh Hveen, som sedan och cederat är, samt alle andre högheeter, herligheeter, jurisdictioner, andelige och verldslige godz och appertinentier, skattar, ingielder, tullar, räntor och rättigheeter till landz och vatns, ehvadh nampn the hafva kunne, såsom Danmarcks och Norges koningar dem åthnutit och besuttit hafve, att incorporeras Sveriges crono till everdeligh opåtaalt ägendom, effter som derpå serdeles författade cessionsbrefven af dato Köpenhamn den 24. Februarij Anno 1658 uthgifne aff Kon. Mat. och Danmarcks rikets rådhs underskrefne och förseglade vijdare uthvijsa; altså confirmeras härmedh och aldeles stadfestes samme cession på bemelte provincier, landh och lähn, att medh alle dertill liggjande städer, slått och fästningar, öyar, skär, högheeter, herligheeter, jurisdictioner och alle rättigheeter, äfven som här ofvanföre bemelt är, fölia Kon. Mat., dess successorer och Sveriges crono till een everdeligh opåtaalt ägendom nu och framdeles.

12. Der emoot är på Kon. Mat.s och cronan Sveriges vägnar lofvat och tillsagt, att alle ständer, adell och oadell, andelige och verldzlige, borgare och bönder uthi de för-

medelst desse tractater i Danmarck och Norie cederade provincier, landh och lähn skole deres godz och ägendom, som dem antingen vijdh arff, köp, byte eller pant för krijget tillkommer, och de antingen aff cronan eller privatis sikh emillan medh rätta bekommit hafva, beholla, således att de och häreffter som tillförende fullkombligh frijheet och macht skole hafva, sådane godz och ägendom att besittia, nyttia, bruka och beholla, så väl som och dem att selia, alienera och byta, såsom och blifva vijdh deres vanlige rätt, lagh och på deres godz och sätesgårdar hafvande gamble rätter, privilegier och frijheeter, såsom är birck-, hals- och handrätt, så och jura patronatus effter landzens stadga och constitutioner, oturberade och obehindrade, doch så vijdha som icke emoot Sveriges cronos – medh hvilcken desse cederade länder och lähnen til everdeligh tijdh häreffter föreenas och incorporeras skole – fundamentallagh och stadgar löpa och strijda. Hvadh som och uthi de cederade länder och lähnen effter lagh uthi rätten kan vara deciderat eller på annat lagligit sätt affhandlat och fullkomligen affdömt, det skall här effter aldeles oförändrat och orördt blifva. Och på det man må förnimma, att Kon. Mat. aff Sverie uthaf synnerligh nådigh benägenheet snarare deres vilkor vill förbättra än förringa, så är tillsagt, att alle de aff adell, hvilke sig Kon. Mat.s och Sveriges cronos jurisdiction aldeles underkastar, till deres personer alle de frijheeter och förmån som Kon. Mat.s och Sveriges rikets undersåtare och infödde

adell åthniuta, således att de på ridderhuset iblandh den svenske adelen uptagas och iblandh dem stemma och votum effter förste ridderhusordningens inrättnings hafve, sålunda att alle the, som kunne bevijsa det de eller deres förfäder hafve beklädt riksrådets ämbete i Danmarck, skole niuta den förmån att uptagas in secunda classe aff svenske ridderskapet, men the öfrige skole uptagas effter ridderhusordinancien och altså aldeles här medh naturaliseras till svenske frelsemän och niuta jempte de andre infödde svenske adell lijka tillträde till beneficia och honores, der de sigh dertill capable göra. Sammaledes hafver Kon. Mat. aff Sverige tillsagt icke mindre vela vara betänkt om the andre ständernes i desse cederade provincier, länder och lähn vilkor och lägenheet, att conservera dem vedh deres härtill åthnutne privilegier och frijheeter oturberade och obehindrade, så att de och dessföruthan, der de uthi deres trooheet emoot Kon. Mat. i Sverige och skyldige devotion continuere skole, hafva att förmoda deres vilkors förbättrande och

sammaledes medh de infödde Svenske hafva lijka tillträde till beneficia och ämbeten.

14. Det är och derhoos afftaalt, att när fästningarne och landen inrymmas Kon. Mat.s och Sveriges cronos fullmechtige, att då tillijka hvadh effterrättelse och documenter, som vijdh handen finnas om ländernes och der i liggjande godzens lägenheet, räntor och ingieldh, så och om grentzerne, råmärcken och byskildnadar, samt hvadh justitien angår, sådane skrifter, jordeböcker och underrättelser tillijka öfverantvardas skole, så vijda de finnas kunne och icke allerede öfverlefrerade äro, och sedan medh det förste förordnas visse fullmechtige, två eller tre på både sijdor, som kunne besichtiga, åthskilia och adjoustera alle gräntzer och råmärcken och tvisster emillan de affträdde och inrymbde och thernäst belägne beholdne provincier och lähn, hvarest de icke allerede besichtigade, åthskilde och adjousterade äre, på det all träta och missförståndh desto beqvemare måtte förebyggias och hvar i roo niuta, det han är berättigt till.

Bilag 4

Malmørecessen 18/9 1662

(efter *Samlingar Till Skånes Historia och Beskrifning, udgivet af N. H. Sjöborg, 1. bind, Lund 1801-1802*)

Wi efterskrefne Sweriges Rijkes Råd, och till påstående *General Commission* förordnade *Commissarier*. Gjøre witterligt, att såsom Hans Kongl. Maj:t vår Allernådigste Konung och Herre ifrån den tiden Hans Kongl. Maj:t är kommen i *possession* af these Läflige *Provincier* och Förstendömmen Skåne, Halland och Bleking, och kriget genom Guds Nåde förmedelst een uprättadt ewigwarande Freedh ähr uphäfwit och afskaffat, hafwar låtit sigh wara angelägit, thär hän wända sina tanckar och Kongeligh försorg och omwårdnat, huruledes bemelte *Provincier* och Förstendömmen, skjäligen måtte blifwa *regerade* och förestådde och en wiss författningh uprättadt hwarefter Kongl. Maj:ts *Ministrer* och Betjente på den eena, och Kongl. Maj:ts trogne undersåthere uti Landet på den andra sidan, hade sig att rätta, alt till den ända och upsåth, att Kongl. Maj:ts Högheet och rättighet och undersåtarnes wälståndh och förkofring ansees och *Conserveras* måtte. – Alt fördenskull, Hans Kongl. Maj:t för gådt och Rådsampt hafwer befunnet, att *Commuttera* och anförthro wåre personer sådan Hans Kongl. Maj:ts låflige *intention* att förrätta och i wårket ställa, wij och däröfwer Ständerne i thessa *Provincier* hafwa sammenkallat, wår anförthrodde *Commission* them *notificerat* och Kongl. Maj:ts oss nådgifne Fullmagt them föreläsa låtit, hwaröfwer wij med them samptelige och hwart och ett stånd i synnerhet ähre sammanträdde i *deliberation* och oss emellan noga och flittigt öfwerlagdt hward som till ährhållandet af Kongl. Maj:ts rätt och

landsens nödtorft och angelägenheet, ett och annat för thenna tiden kunde stå till att ihågkomma och inrätta, och omsider deröfwer fattat thenna *Recess* bestående i efterföljande *puncter*.

1. Såsom these Länder och *Provincier* förmedelst förhärgående *Solenne pacter* och Fredsfördrag ähre komne under Hans Kongl. Maj:ts och Sweriges Krono till en ewärdelig *possession* och egendom. – Så ärinrar sigh Ständerne och Inwånarne i Landet theras pligt och skyldighet att bewisa Hans Kongl. Maj:t allerunderdånig trohet, hörsamhet och lydno, och såsom the thet genom theras aflagde hyllnings Ed allareda hafwa *tesmoignerat*, så låfwa och förobligera the sig uti samma *devotion* framgent att förblifwa intill theras döds stundh, så och med allerunderdånigste *respect* och wyrdingh göra thäraf the *reelle* prof, som Hans Kongl. Maj:t allernådigst kan *desiderera*, och theras skyldighet någonsin kan fordra, hafwandes för Hans Kongl. Maj:t ospart lijff, blod och förmögenhet, såsom rättskaffens och ährlige *respective* Riddersmän och trogne undersåtare.

2. Bemälte Ständer lefwa och uti, den underdånige förhoppning och giöra sig där oppå försäkrade, att Hans Kongl. Maj:t tager sijne trogne undersåthere under sin Kungeligh *protection*, hägn och beskydh ährhållandes them och hwar och en i synnerhet wijdh *Justitie*, Lag och rätt, wijdh sitt stånds wyrde och dess *privilegiers* rättighet, sampt wijd ett Christeligt och låfligt Regemente.

3. Och såsom ständerne finna sigh skyll-
dige att fordra och främja Konungens *Re-
galier*, Rätth och Höghet, så undandraga
the sigh icke heller att *præstera* den *submis-
sion* och the utskylder som the och hwart
och ett stånd för sigh ähre underkastade och
the sijne Konungar för detta hafwa bewisat,
och herefter på almänne Riksdagar af them
och samptelige Riksens Ständer kan blifwa
samptyckt och bewilljat.

4. Besynnerliga efter som igenom Guds
försyn och skickelse därtill är kommet, at
desse förbemälte *provincier* ähre komme un-
der Sweriges Krono, så önska och åstunda
ständerne således at *incorporeras* och för-
bindas med Sweriges Rikes Ständer och
inwånare, att såsom the ähre under ett
hufwud the ock tillika uti en kropp förenas
och för inbördes Ledamöter skattas och
ärkännas måtte, the ock till den ändan
gjerne see, och med tacksamheet uptaga att
them efterlåtes at infinna sig på Riksdagarne
i Sverige och däribland the andre Ständerna
efter *pacternas* lydelse njuta sine *Sessiones*
och *vota* med förtröstning jämwäl at blifwa
till *digniteter* och Embeten *admitterade* när
de sigh därtill *qualificerade* göra och till-
börligen därom anhålla.

5. Och såsom till een förtrolig *Combina-
tion* och förknippelse icke det ringaste me-
del och *vinculum* ähr, at lefwa uti samma
Religion och Gudstjenst, så *gratulera* sigh
Ständerne på thenna sijdan att samma lyck-
salighet them är wederfaren. – Och att
Hans Kongl. Majj:t drager den nijt och
omvårdnat däröfwer, at en pur och ren
Gudstjenst i alla Kongl. Majj:ts Länder och
Provincier blifwer *observerat* och hållen,
och skola the på sin sida där hän *vigilera*
och arbeta, at icke det ringaste tillfälle till
någon irringh, split och missförstånd i Re-
ligionen yppas måtte uthan at the stadgar och
ordinantier som däröfwer i Sverige och
Skåne för desse gjorde ähre, måtte härefter
graneligh *observeras* och widmagthållas.

6. Sammaledes är ock lijkformigheten

uthi *Justitiens* och dess *administration* ett
kraftigt medel att *uniera* folck och Ständer
tillsamman, fördenskull är godt funnet och
förafskedadt, att Sweriges Lag Stadgar och
Constitutioner skulle här i Landet icke alde-
les *negligeras* och hållas främmande, utan
efter handen gjöras kunnige, och borde
jemte Danska Lagen, när nogon *express* Lag
icke finnes *exerceras*, doch så förståendes,
at icke någon hastig ombytningh skall *ad-
mitteras* utan att folcket i Landet blifwa och
dömas efter then Lag the härtill njutit hafwa
och them alldrabäst är kunnig intill dess the
Svenska Lagen bättre kiänna och begripa
kunna. Imedlertid blifwer *Justitien admini-
strerad* genom dess *ordinarie instantier*
widh Härads och Birkfougden och Lands-
domaren och Borgmästare och Rådth i Stä-
derne, derifrån *Appellationen* *admitteras* till
den Kongl. Hof-Rätten i Gjötharike, såsom
härtill är wanligt, och där Ständerne fram-
deles skulle föreslå och beståå medell till
uprättande och underhåll af en ny Hof-Rätt
i thesse Länder, som the åstunda, står thet
till Hans Kongl. Majj:ts *resolution* och
godtfinnande huruwida thet pröfwas gjör-
ligt eller icke.

7. The *politie* ordningar som till Land-
sens *Cultus* och wälstånd ähro uprättade
och uti *Recesserne* finnes införde skola icke
allenast widh magt hållas och *exequeras*,
uthan der några inrijtade irringar och miss-
bruk skulle *requirera* någon yttermera godh
ordningh och stadga, så will Hans Kongl.
Majj:t en sådan inrätta låta, och sig därom
wårda, att Landet och dess trogne underså-
tare i fred och förswar och uti godt skick
och ordningh lefwa och förkofras måtte.

8. Ridderskapet och Adelen blifwa widh
sitt stånd och wyrde och widh the *immuni-
teter* och *privilegier*, som the af ålder njutit
hafwa, så wida the icke strida emot Sweriges
fundamental Lag och Stadgar och dess
wälfärdh och *interesse*; och ändock Hans
Kongl. Majj:t icke är obenägen, att unna
och efterlåta Adelen i thesse *provincier* alla

the willkor, *avantager* och rättigheter som Sweriges Adell efter *privilegiernes* lydelse åtnjuter, hwilket Skånske Adelen med ödmjuk tacksamhet erkänner och optager, så står thet doch till wijdare afhandling huru *privilegierna* å bägges sidor förblandas och inrättas måtte, däröfwer een författning skall blifwa gjordh och till Hans Kongl. Majj:ts nådiga förordning och *Confirmation* underdånigst hemstelt, dock förblifwer Adelen *oturberad* widh sijne gamle *privilegier*, efter handfästningens innehåldh, såsom den nu af Kongl. *Commissarier* och närwarande Adell ähr *explicerad* och öfwersedd, beståendes förnämligen däruthi att Adellen behåller sin rättighet i hals och handh och the wanlige Birke och Gårds rätter the härtill öfwat hafwa, *item* sine *Jura Patronatus* och gammall rätt uthi Tijonden och sakören, sammaledes sine fri- och rättigheter öfwer sine weckudags bönder och dageliga tjenera, *item* uthi Äckor, Gjästningh och skjutsningh; the förblifwa och wid sitt wanliga sätt och maner, angående Rusttjensten och Kneckthehället, samt hwad mehra uti *Commissariernes* swar och *resolution* uppå Adelen öfwer gifne beswär och *gravamina* finnes wara bewilliat och förklarar.

9. Belangande *Clericiet* och thet andeliga Ståndet så förblifwer thet sammaledes widh sin *respect* och heder och wid the stadgar och *ordinantier* samt lofligt bruk och sedwahna, them och thes Stånd, och Kyrkiowäsendet angående, som the hertill öfwat hafwa. Enkannerligh hafwa Biskoppen och Prästerna till at njuta the *beneficier* och underhåldh, som the för thes Kall och Embeten härtill åtnjutit hafwa, beståendes uti thes Präste-gårdar, Stommer, Offer, Tionde och hwad mehra them med rätta tillkommer, och i *Commissariernes* förklaringsh uppå thes *Gravamina* till en del finnes beskrifwit, deremoth Biskoppen och hela Ståndet tillbjuder sig till en underdånig trohet och hörsamhet emot Hans Kongl.

Majj:t och till en närmare förknippelse och *Combination* medh Sweriges Riikes Ständer tillbjuder sig att förenas, så mycket möjligt ähr med Prästerskapet i Sverige thes *privilegier*, Stadgar och *Constitutioner*, att een likformighet uthi Kyrkio-Regementet och *Ceremonier*, så wäl som uthi sjelfwa läran hålles och *observeras* måtte, däröfwer med Hans Kongl. Majj:ts nådiga tillåtelse een särdeles afhandling och författning uti *General Consistorio* på Rijksdagarne i Stockholm framdeles står till at uprätta; Emedlertid brukar Biskoppen den upsigt, som honom wederbör och Kyrkio *ordinancer* blifwa *observerade* och wid magt hållne, till den ända at med Kyrkior, Präster och thes åhörare efter hwars och ens Embete skickeligh och ordenteligen må tillgå; Isynnerhet att han håller sina *ordinarie visitationer* till at förfara om Kyrko Herdarnes och åhörarnes lärdom och elefwerne, och huru wida hwar och en gör sitt Embete, *item* huru Kyrkorne blifwa förestädde, och om Kyrko *Inspectoren* årligen uptager och aflägger thes Räkenskaper uti the Kyrkor, där icke någon hafwer något särdeles *Jus patronatus*, och der något fel finnes att Biskoppen och Presterna gifwa Landshöfdingen eller Kyrko-*patroner* sådant tillkänna at det ändras och *Corrigeras* måtte; såsom och Biskoppen efter *recesser* och gammal plägsed är pligtigh att årligen infewerera uti *Cantzliet* een *relation*, huru Kongl. *Mandater*, förordningar och Kyrko-*ordinantier* efterkommas, på det att missbruk och förbuds öfwerträdelse i tid kan förekommas. Till den ändan och *General Gouverneuren* är pligtigh att *Comparera* på Proste-möten, som en gång om åren hållas, och där på Kongl. Majj:ts wägnar *presiderar* och då så wäl, som eljest dess emellan tillika med Biskoppen uptaga och afdömma the saker, som syndas emot Kyrkoordningen, af Präster och Lekmän, och at han det samma hjälper till at *Exequera*, doch ått ifrån sådan dom *Appellation* blif-

wer tillåten under den Kongl. Hofrätten, där och *General Gouverneuren* förhindrad sjelf icke kan komma tillstådes, hafwer han magt någon annan förordna, som *presiderar* i sitt ställe; öfwer alt thetta är Biskoppen och Probsternes Embete att tillse huru ungdomen på Landet och i *Scoler* och *Gymnasio* uthi sin Christendom och *studiis* wäl blifwa upfödde och underrättade; derhos och thetta är *resolverat* och godtfunnit, at the såsom tänckia till at låta bruka sina barn uti några tjenster Andelige eller Werldslige under Kongl. Maj:t och Kronan Swerige, skola wara pliktige att låta them *studera* uti the *Gymnasier* och *Academier*, som under Sweriges Krona lyda, ther the och skola hafwa till at wänta *stipendier*, *beneficier*, och andra tjenster lika med Sweriges infödda barn, när de sig därtill *Capable* och tjenlige göra; så skole icke heller till Prästekall någon härefter *Admitteras*, som utan om Swerige och thesse *Provincier* födde ähro, eller the som annorstädes, af ungdomen upfödde äro och der *studerat* hafwe, *item* skall icke heller någon Präst *obtruderar* församlingarne utan *patroni* och thesas, som wederbör, *consens* och wilja, utan med Prästernas Kallelse och wigsel skall hållas såsom *recesserne* och *Kyrko-ordinantier* thet förmäler. Hwad Biskoppen och Prästerskapet föreslå, at inrätta här i landsänden ett *Gymnasium illustre* eller en *Academia*, håller man på Kongl. Maj:ts Wägnar intet orådligt, allenast at ständerna wille sig sammensätta, och derom förenas, hwarutaff medlen till thes *subsistence* och underhåll utan kronans *Gravation fourneras* kunna.

10. Såsom thet till Landets *Cultur* och wälståndh högt är angeläget, at städerna uti handel och wandel, *Manufacturer* och Handtwerkerier tillwäxa och florera, altså är Kongl. Maj:ts nådiga wilja och *intention* them därtill at hjelpa och befordra; och till den ända icke allenast skydda och handhafwa them wid thesas *privilegier* och

Stadsrättigheter, som the här till skäligen hjutit hafwa, utan och yttermera *beneficera* them med sådana medel och wilkor, hwarigenom *Commercierne* måge *excoleras* och tilltaga, och Ständerne derefter njuta sin *increment* och förkofringh, deroppå och bemälte städer och och thesas *Magistrat* och förmän utlåfwa at använda all möjelig flit och omsorg at sådan loflig *intention* må komma till en önskelig *effect* och fullbordan; till den ändan är förafskedadt och beslutit at *monopolier*, Lands köp, skadelige *Compagnier*, *vexationer*, förtryck och hwad som them uthi thesas handel och näring kan till förhinder wara, och står till att rätta, skall aldeles uphäfwas och genom en god ordning och dess stränga *execution* afskaffas, såsom en stor del af thenna *materia* uthi *Commissariernes* swar uppå städernas inlaga allaredan är *resolverat* och förklarar, *Magistraten* i städerna ähro och pligtige rätträdeligen at *administrera* och förestå the räntor och inkomster, som them af Kongl. Maj:t förunte ähro uppå hwilka the årligen skola aflägga thesas rigtiga räkningar i *General Gouvernementets Cantzelie*.

11. Dess föruthan, såsom thet länder till en stor rigtighet, uti handel och wandel så för städerna som för hela landet, at ett slags mynt och enahanda mål och wigt uti hela Swerige tillika med thesse *provincier* hållas måtte, altså är och nödigt befunnit, att koppar och silfwermynt blifwer lika gängse och i bruk här i Landet aldeles efter den *valeur*, som thet i Swerige och i *Stockholm* gäller, Sammaledes och at *Stockholms* tunnemål efter handen här inrättas måtte, doch med den *Caution* och förbehåll, at thet icke må förordsaka någon *Confusion* i Jordeböckerne och arfskiften eller at thet skall lända bonden och Landtmannen til någon *gravation* och påökning; hwilket genom en riktig uträkning och *publicerad ordinance* framdeles skall *justeras* och rättas, såsom ock at wigten i lika måtto således må jämkas att den likheten icke kommer någor owe-

tande till skada, skole och Borgmästare och Råd i städerne hafwa den flittige uppsigt uppå att *Justitien* blifwer hållen i mål och wigt, och icke någon wid straff tillgörandes tillåtit att bruka dubbelt mål och wigt i sitt hus eller annat än det som af *Magistraten* blifwer *approberat* och gillat.

12. Till köphandelens bättre befordringh synes wara angeläget at ett *Contoir* i *Malmö* eller *Landscrona* uprättades, som *Corresponderade* med *Stockholms Banco*, at lisa den bekostnad och olägenhet, som det swåra myntet med sigh hafwer, och eljest i annan måtto *facilitera negotien* och deraf njuta den *Commoditet*, som *Banco* wäsendet med sigh hafwer.

13. Till Statens underhåll och Landsens säkerhet äre these efterskrefne Poster och medel *resolverade* at brukas och användas, såsom först den större Sjötullen allerede inrättad är, och här efter skall tagas och upbåras efter den *taxa* och *maner*, som i andra Kongl. Maj:ts länder och *provincier* är brukeligt, hwilket Kongl. Maj:ts *Regale* och Adelen hafwer ärkändt, och så wijda the deruti något kunnat haft till säija, *cederat* och afstådt, besynnerlig att the klippe-Hambner, som en eller annan *privatus* hafwer brukat och där någon tulltägt sig tillägna, blifwa förbudne och *Casserade*.

Sammaledes blifwer ock Lille Tullen inrättad i the öfrige städer, som han härtill på någon tid icke hafwer warit i bruk efter en *modererad taxa*, som skall blifwa, allom till rättelse, tryckt och *publicerad*, och på thet the tullbetjente på en eller annan ort icke må *gravera* någon med otillbörlige *Vexationer*, oförrätt och onödig uppehållningh; så skole till tullarnes intagande förordnas redelige och beskedlige män, som med skäl och förnuft och höfligen dermed weta att umgå, hwaruppå *General Gouverneurene* och Landshöfdingarne böra hafwa noga och flitigt upseende. – *Accisen* uppå Schlachterij, Köttmånglerij, Bryggerij och månglerie blifwer och i alla Städer optagen och *Exer-*

cerad, *Item tapperies Accisen* af alla främmande dricker, som uttappas i Städerne efter det sätt och wijs, som i andra Swenska Städer ähre brukelige. Dock Städerne af serdeles Kongel. gunst till *Magistratens* underhåldh och Städernes nödtorft een sjettedel af *Accisen* efter theras *privilegiis* lydelse förbehållet. Mantals penningarne, som eljest här i Landet kallas Koppskatt, blifwer och på Landet och i Städerna således brukad och inrättad, som han i Sverige *practiseras*, Nemligen at hwar och en Person, som öfwer sijna 14 år är, gifwer årligen 3 mark sijlfwermynt.

Derifrån doch these efterskrifne blifwa frikallade såsom är Adelen för sijne persohner och håff och hosfolck, in uppå theras egen Sätessgårdh. Sammaledes och theras weckedags bönder och dagelige tjenare med sine hustrur, barn och nödtorftigt tjenstefolck, förståendes them som in i Sochnen där Sätessgården ligger eller genom köp och skifte här efter dertill förwärfwas kunna, eller der Adelen med Kunglige bref och gammal urminnes-häfd kunna bewisa någre flere bönder, än the som in i Sochen ligga them hafwa warit bestådda och för weckudags bönder hållne och frikallade; Skall icke heller Adelen tillåta att theras Weckudags bönder draga mera folck in till sigh uthur landet än thet tjenstefolck the nödtorfteligen behöfwa. Biskoppen samt Prosterne och gemene Prästerskapet blifwa och i lika måtto för koppskatten befriade för sine egne Personer och deras hustrur, doch att theras tjenstefolck dem betala såsom andra Personer.

Dess förutan hafwer Adelen för sitt stånd *in particulari* och till att betyga deras underdåniga willighet och åstundan, att bispringa Hans Kongl. Maj:t med någre Wärdelige och *Reele* medel, till att *Conservera* och hålla landet uti fred och säkerhet, låfwat och bewilljat efter hwar hel behållen frälsegård i Skåne, halfwa, fjerdedels eller mindre efter *proportionen* däremot, räknandes efter

gammalt skatte mantal, Kungsskat ett för alt Årligen Nio Dlr. Smt. och utaf them i *Halland* och *Bleking* boendes fyra och een half Dlr. af ett lijke mantal, derifrån dock theras weckudags bönder ähre *Exemte* och befriade, såsom här åfwan till om koppsskatten ähr förmält.

I lika måtto hafwa och Prästerskapet icke mindre welat bewisa theras skyldighet och godwillja at understödja werket, och fördenskull låfwat och bewilljat för Kungsskatt och Rytta-rehåldh tillhopa räknat 18 Dlr. Silfwermynt af hwart kall årligen, och för hwar Stomme 9 Dlr. men utaf *Halland* och *Blekingen* för Kongsskatten och Rytta-rehållet årligen 15 Dlr. af hwart kall och utaf hwar Stomme fem Dlr.

Borgerskapet i Städerna förblifwa wid den inrättade Lille Tull *Accis* och Koppsskatt, som här åfwan till är förmelt, och däröfwanuppå låfwa och bewillja een årlig *Contribution* af een wiss *summa* för hwar stadh, som der på en serdeles *lista* finnes *specificerad* dertill, och hålla the sijne wanlige båtsmän och där som *Garnizoner* ähro, theras *inquarteringar* och *präster* den *Service* som efter utlåfwade *moderation* dem kan blifwa tillärkändh.

Föruthan alt thetta hafwa the Kongl. *Commissarier* uptagit och förhört hwart och ett stånd, så wäl som hwars och eens särskilte beswär och *deciderier*, och them efter tidsens lägenhet och theras medgifne fullmagt på bästa sättet, som them hafwer tillstådt *resolverat* och förklarar, hwilket altså kraftigt skall hållas och skattas såsom thet i thenna *Recess* wore indfördt, dermedh och ständerne ähre till freds, lefwandes i den gode tillförsigt och förhoppning, at Hans Kongl. Maj:it med denna deras bewilling allernådigst wara benögd och wäl betjent, och att undersåtarne å landet och i Städerna till Kongl. Maj:ts och Riksens tjenst förkofras och uti ett roligt tillstånd lefwa och förblifwa måtte.

Att thetta således afhandlat och beslutat är, hafwe å Kongl. Maj:ts wägnar the Kongl. *Commissarier*, och närwarande Adell Sampt Biskoppen, Proster och Präster och Städernes fullmäktige af alla tre *provincierne* thenna *Recess* medh egne händers underskrifwit och theras wanliga *Sig-nette* bekräftat.

Actum Malmö then 18. Septembris A:o 1662.

Gustavus Bondhe.

Gustaf Otto Steenbock.

På Arild Swab, Christian Billdes, Fru Regitze Billdes, Magreta Rosenkrantz och min egen weigne: Nills Krabbe.

På Christopher och Gabriel Gyllengripes wägnar, samt mine egne: Magnus Dureél.

På Christian Barnechous, Fru Anna U. och Sophia Rommel, Karen Lyche, Jomfrue Margreta Hundorphs och min egen weigne: K. Uhrne Axelson.

Scherigh Rosenhane.

Jöran Sperling.

På Jomfrun Leene Rammels och min egen weigne: Claus Sparre.

På Hack Mormans och mine egne weigner: Christopher Walchendorph.

På Iohan Urhne och mine egne wegnar: Erich Hardenberg Gyldenstjern.

På min Moders Frue Vigborrig Billes och Frue Wibiche Tottes, och Moster Anna Tottes, och mine weigne: Steén Holck.

På Ofwe Tottes och mine weigne: Christian Christopher Gedde.
Uhrne Jörgenson.

P. Dureél.

Herman Wolfraat.

Frantzt Dübar.

Enevold Friederich Achileye.

På min Moder Frue Dorethe Rosenkrantz
wägnar, Knut Tottis och min egen weigner:
Iörgen Krabbe.

Peder Winstrup, D.

På Torne Härads, Gjönge Härads, Willands
Herriit, och Oense Herrits Proufsters och Prä-
sters wägnar: Oluf Iohanson Bagger, Proufst i
Torne Herriit.

På Hans Ehrew. Superintendentens Hr. *Doct.*
Erici Bruny och samtelige Prästerskapets af
Södra och Norra Hallands wägnar: Hans Fre-
drich Hjort, *Præpos. & Past. Halmstad.*

På Prästerskapets wegnar uti Oxie Herret: Nills
Söfrenson, Proufst i Oxie Herriit.

På Lugude och Söndra Allsbo Herrits Prästers
wägnar: Rasmus Hoffgaar.

På Schjödts Herrits, Jerrestads och Albo Herrits
Prästers wägnar: Bastian Machson Odder.

På Proufsters och menige Presters wägnar uti
Rönnebergs Herriit: Iacobus Ernesti Badenius.

På Herrestad och Ljunits Herraders weigner:
Hans Hanson Resen.

På min egen och mine Herrits Presters wägnar:
Iörgen Inson Faxé, *Præpositus* uti Barea Herret.

På min och mine Herrets Prästers wegnar: Iacob
Rasmuson Lunge, Proufst i Norre och Bjärre
Härader.

På Proufstens och menige Presters weigner i
Froste Herriit: Fredrich Ped. Sture.

På Proufstens och menige Prästerskapets weig-
nar uti Harriagers Härad: Samuel Engelsson.

På menige Proufsters och Presters wägnar i
Blekingh: Hans Pederson Brun.

På Fers Herrits, Wemmenhögs Herrits, Ingel-
stad Herrits, Gjers Herrits Presters wägnar: An-
ders Söfrenson Delph.

På *Malmö* Stads weigner: Didrich Albretson, Hans Hindrichson, Terning Hanson, Peder Weijer.
På *Halmstad* Stads wägnar: Laurits Jensen, Marchus Iörgensen, Iacob Broddesen, Laurits Tuidtsen.
På *Landscrona* Stads wegnar: Walentin Korn, Chiel Ioensen, Peder Ioensen, Iohan Hölling.
På *Christianstads* wegnar: I. Nilson, Rasmus Friedrichsen, Bernt Olufsen.
På *Helsingborgs* Stads weigner: Eggert Eillersén, Anders Iörgenson, Steen Mauritzen, Peder Iensen.
På *Warbergs* Stads wägnar: Niels Agreél, Mattias Anderssen, Stefan Anderssen.
På *Rönneby* Stads wägnar: Arnold de Reés, Ioachim Richert, Ambrosius Pederssen, Iacob Elers.
På *Ystad* Stads wägnar: Sifvert Kofot, Hans Pedersen, Christian Pedersen, Svend Gureson.
På *Lunde* Stads weigner: Per Tolsteén, Erich Nilssen, Hågen Christenssen Bager.
På *Christianopel* Stads weigner: Anders Christophersen, Daniel Leuppin, Morten Pefuacht.
På *Sölftöfvsborgs* wegnar: Henrich Ofvessen Flue.
På *Falkenberg*s Stads weigner: Iohan Larsen, Olof Oelsen.
På *Laholms* Stads weigner: Peder Iensen, Mogens Söfrensen.
På *Cimbritsbafns* Stads wägnar: Eskild Oelsen, Peder Christensen.
På *Bodekulle* weigner: Arnold d'Reés.
På *Kongsbacka* Stads weigner: Knud Svenssen, Tore Mogensen, Hans Andersen.
Schanörs Anders Oelsen.

Bilag 5

David Svensens Breviarium Juridicum Hallandicum 1648

(efter Aksel Anderssons udgave i Uppsala Universitets Årsskrift 1895. Rätts- och Statsvetenskap, Juridik I)

BREVIARIUM JVRIDICUM

Eller

Kortt Vndervißning om de fornemmeste och fleste Danske Rettergangz sager, med en deel huis dertill hör, som för huer särdeles Rätt, nämbl. Herredzting och för näffninge, Bircke och byeting, Raadstue Rätt, till landzting, och för Konnungen och Rijgens Raad till Herredage samt deßen Appellation, efter Loug och Rätt, Saa och sedvahn och brug i Dannemark proseqveres ordeles och forrättes; Huorudj en huer vnder och öfuer dommeres Embede och Bestilling fornämnelig bestaar. Jtem de fornemmeste och fleste stycker om Adelen Privilegier och friheder i Danmarck: af de Danske Louger, Recesser handfästning etc. Sampt något af förfarenhed, Colligeret och ordentlig befattedt.

Samt der hooß

En lijden *Tractat De Personis Judicialibus* nämbl. Domere, anklagere och Suarende, iurister, Advocater, Procuratorer och vidnesbyrd icke alleneste af Georgij am Waldt juris licent. Phil. & med. ut: Doct. Samt Matth. Hertz LL stud. schleuß. Svändske och Tydske Rettergångz Tractater Extractviß vddragen och fordansket. Men end och saa noget der hooß af den Hellige skrift, samt andre Louger och ordiantzier Citeret och Allegeret

af

Dawid Svändson i Hallmstad A^o 1648.

Circumstantiæ in qvolibet iudicio perpendendæ.
Causa, Persona, locus, tempus, qualitas, quantitas, Eventus.
Qvis, quid, ubi, qvibus Auxilijs, cur, qvomodo, qvando.

Fortalen Till Läseren.

Gudz naade Timelig och Evig vellfart och salighed ynsker ieg den gunstige och fromme Läsere af Gud Fader ved Sonen Jesum Christum, vdi den hellig Ande!

Efter som gunstige och fromme Läsere, vores gunstige Landzhöfding, den Edle och välborne Caspar Otto Sperling¹ till Raadmansöe och Morbylund mig förgangen va[a]r 1646, befalede att Colligere och samman skrifue nogle punchter om vor Danske Rettergangz process, och det udj en kortt form befatte, till den ende, att mand udj snarheed kunde finde och vide, iblant anden samme vor Danske Rettergangz beskaffenhed, huilche sager för huer Foro skulle proseqveres och ordeles: Som till Exempel att mand icke skulle före i Rätte och proponere de sager pa[a] Landet för Herredtz Dommerne som ellers ved Näffninger eller till Landztinget bör adtskillies; icke heller de sager för Bye fougderne uthj kiöbstäderne som ellers for Borgemester och Raad bör forfølges, et vice versa Etc. Eller i andre maader, den ene med den andens Embede och bestilling besuerge, vdj det som Politier enten i allmendelighed eller särdeleshed er angaendis och forrettes

skulle; Men der emod huer att blifue ved det som den Danske Lov og Rätt samt sin Embede och bestilling fordrer och vdkreffuer, der med v-orden och Confusion att forrekomme och forhindre: huer till ieg mig och gerne villig saa muet ieg forstod lod befinde. Och der ieg samme lille och ringe arbejde, efter min ringe forfarenhed |:saasom och thjd och stunderne kunde medgiffue:| samman skrifuet hafde, da offere-rede ieg och saa ehrlige fornehme viiße, forstandige och vällacht[ed]e Borgemestere Raadmänd, fougder Herredtz dommere och skrifuere her udj Haldland adtskillige Exemplaria. Der af, och det fornemlig för tvände Aarsagers skyld, nämbl. Först på det ieg dennem som äldre, lengre drefne och mere forfarne end ieg, der med lige som Excitere eller foraarsage ville iche alleneste mig |:som ringere drefuen och forfaren är:| der udj |:om ieg det iche rett fattet hafde:| att Corrigere; Men end och saa att gifue anled[n]ing til at samle videre huiß ieg forglemt och vdelücht hafde, som ieg fuld veld macht gifuer meget mehre vdj Danske Lover, Recesser och andre Constitutioner som till processernis vdforelse och udj Dommeres embede att observere, fornöden er, end her befindes. Nam plus vident oculj qvam oculus Etc. efter som ieg och her vdj mig allene på korthed, det meste mueligt veret hafuer, hafuer beflittet.

For det andet, eller den anden aarsag var denne, att ieg dennem noget der med kunde gratificere som da nyligen udj Embeder och bestillinger her udj provincien indträdne vare, och iche udj Danske Lover och rettergange enda forfarne, att det kunde och sa[a] vere dennem som till en ljden memorial eller Compendiske vnderretning, at de och iblant andet kunde vide, huilke sager för huer foro som for er mäلت, skulle prosequeres, och huor udj en huer sitt Embede och bestilling bestod; Och ellers inbyggerne i landet |:som efter vel vprettede Pachter och fredsfordrag ved Dansk Lov och rätt skulle

regeres och försvares:| till gafn och bäste. Och efter som velbemelte vores gunstige Her Landtshöfdinge, icke alleneste forbe-melte mitt ringe arbeide lod sig vel befalde men end och mig nu siden befalet, fremde-les att Colligere och der till sätte de fleste och fornemmeste punchter ieg kunde finde huor udj Adelen i Danmark deres privilegier bestaar, till den ende, att de som retten eller i andre bestillinger betiene, skulle hafue erindring och efterretning der af, saa at adelen som hafue deres gaarde och godts her i landet, iche udj deres privilegier, ey heller de, eller andre imod Dansk Lov och rett af nogen v-vjdenhed skulle præiudice-res.

Och efter dj ieg iche ändnu hafuer For-nummit nogen af dem ieg forbemelte lille arbeide som ofuan bemelt er, offereret hafuer nogit der imod att hafue opponeret: Men tuert imod erfaret adtskillige och der iblant höye och fornehme personer att hafue ladet sig det vel behage, iche alleneste vellbemelte vor gunstige Landtshöfding, men end och saa vor gunstige Her Landtsdommer den ædle och välborne Jörgen Sparre² till Rosuig och Sparreholm, samt ædle och vellborne Jsrael Jsraelson Lager-fæld³ till Vigbyholm, Kongl. Secretarius udj Stockholm, huilche gode Herrer tillige med en del af vore ælste Landz prouster, nämbl. Hederlige och vellærde mænd Her Tor Povellson⁴ i Hallmstad, och Her Niellß Anderßon⁵ i Vindbiery, samt gode venner flere ieg och saa her om hafuer Consuleret, som och gunstigen och frommeligen hafue ladet sig velbefalde.

Huorfore ieg samme lille arbeide på ny igen hafuer mig foretaget noget vidtlöftigere at udföre forbædre, udj bedre orden sätte och med de fleste och fornemmeste punchter om Adelen i Danmark deres privilegier som ofuanbemelt, att formere; Och att ingen |:för Gudts skyld:| ville tenke att detze ringe arbeide skulle vere giort af mig som en Lov at efterfolge |:huilchet forbyde

mig Gud:| Men den störste part udj den
 förste tractat er tagen och samlet af Lo-
 verne, recesserne, handfestningen och an-
 dre Kongelige Constitutioner som ieg och
 mesten hooß huer punct eller artichell
 citeret och Allegeret hafuer och noget er
 tagen af god gammel Dansk skick och sed-
 vane, saa och noget af forfarenhed efter som
 all ting eller alle casus iche kand vere i loven
 och loflige skik och sedvane som iche strid-
 der imod Guds eller verdselige Louer för-
 bydes iche vndertijden eller vdj somme
 tilfælde i Rættergangs sager eller verdslig
 politi huor mand iche hafuer egentlig forre
 skrefne boegstafue att efterfolge. Jche heller
 vilde nogen tenche, at ieg hafuer giordt det
 af nogen ærgirughed |:efter som dog intet
 andet af mig her udj end ganske slett och
 enfoldigt giort er:| eller for nogen profit
 skyld. Men saadant er af min gunstig Øfrig-
 hed mig, som forskrefuet, befalet, saa vel
 som der foruden af anden lovlig Aarfage
 |:som ieg videre ved at Explicere, om nogen
 mig der om anmode ville:| der till moveret.

Den anden Tractat de personis judiciali-
 bus belangende, den hafuer ieg ey heller af
 mit eget hofuet op-dichtet: Men Extract:-
 vijß af tuende Autoribus vddragen, och af

Suenske och Tyske sprach på Danske
 Tran[s]fererat som titelen vdj sig sælf vdi-
 ser, huiß och noget der hoß er tillsat, er
 tagen af Kongelige vdgifne Lover ordinan-
 tier och Constitutioner få väll som noget af
 forfarenhed Etc.

Beedendes der for och paa det vnderda-
 nigste, ydmykeligste och venligste, begie-
 rendes: den gunstige, fromme rettsindige
 Læsere, dette forbemelte mit ringe Arbeide
 iche alleniste udj lige saa god en mening,
 som det skeet och giort er, vill Optage, lade
 sig det velbefalde och holde mig min enfol-
 dighed till gode: Men end och saa huis der
 udj kand vere forseet gunstigen och from-
 meligen Corrigere, at det end, maaske, i
 fremtiden kunde förbædres. Saadan en
 huer sin bevisende gunst godhiertighed och
 fromhed, vill ieg ynske, Gud allerm[e]ch-
 tigste vil vel belöne. Den samme gode och
 naadige Gud, vill ieg den gunstige, fromme
 och rettsindige Læsere till all timelig och
 Evig prosperiteet vnderdanigen, ydmygeli-
 gen alfuarligen och troligen hafue befalet.
 Skrefuet udj Hallmstad d:30 Septembris
 Anno 1648.

Dawid Suendsön.

NOTER

1. Guvernör på Halmstads slott och öfver dess län
 1645; generalguvernör öfver hela Halland 1646-52;
 † 1655. – Hans namn lefver ännu i det af honom
 anlagda Sperlingsholm.

2. Utnämnd 1646; landshöfding i Södermanland
 1653; † 1657.

3. Hette förut Fortelius, adlad Lagerfelt.

4. Kallas äfven Theodorus Petrus Pauli och Theo-
 dorus Paulinus; utnämnd kyrkoherde i Halmstad 1617
 eller snart därefter; † 1653.

5. Nils Andersson Lund, Lundius eller Lundensis.

**Denne Første korte Tractatz
Capitler och indhold.**

1 Capitel.

Om stefninger och hurledes de skulle forkyndes, Om sager som Herredzdommere dømme udj; Etc. Och hurledes Domme skulle befattes och stileres, afsiges, Exeqveres och for ofuerdommere indstefnes, pag. ....: 10

2 Capitel.

Om Næfninge och huad sager de skulle dømme udj, pag. ....: 21

3 Capitel.

Om Birk och bircketing och deß Ræt, pag. ....: 27

4 Capitel.

Om byeting och byefoget, pag. ....: 29

5 Capitel.

Om borgemester och Raad sampt rættergangs skrifuere, pag. ....: 35

6 Capitel.

Om Lands Dommer, Landstinget och deß Protocol, samt ellers Capitels Stifts och Kirke-Protocoller, saa och der föruden no-

get som baade ofuer och under Dommer udj almindelighed vedkommer, saavel som om Landstings skrifuere Etc., pag. ....: 38

7 Capitel

Om Slots Herrer eller Læns Herrerne udj Danmark, pag. ....: 46

8 Capitel.

Om Adelens frihed, nogle puncter af recesserne, och handfestningen Colligeret, pag. ....: 49

**Den Anden korte Tractats
Jndhold.**

1.

Om Dommere, pag. ....:

2.

Om anklagere och svarende, pag. ....:

3.

Om Jurister, Advocater och Procuratorer, pag. ....:

4.

Om Vidnisbyrd ....:

Retskilder og litteratur

Trykte retskilder

Alla Riksdagars och Möstens Besluth samt Arfföreningar, samt Regementsformer, Förklaringer och Bevillingar etc. ifrån Åhr 1633 in till Åhr 1680 ... II af A. A. von Stiernman, Stockholm 1729.

Breviarium Juridicum Hallandicum af David Svensson udg. af Aksel Andersson, i Uppsala Universitets Årsskrift 1895. Rätts- och Statsvetenskap, Juridik I.

CCD = Corpus Constitutionum Daniæ. Forordninger, Recesser og Kongelige Breve ved V. A. Secher, I-II, København 1887-90.

Danmark-Norges Traktater 1523-1750 ved L. Laursen, IV-V, København 1917-1920.

Forarbejderne til Kong Kristian V's Danske Lov ved V. A. Secher og Chr. Støchel, I-II, København 1891-94.

Handlingar rörande Skandinaviens Historia, 30, 1849.

Kilder til begivenhederne på Bornholm under Sveriges besiddelse af Øen 1658, ved Ebbe Gert Rasmussen, i: Bornholmske Samlinger, II Rk., 6. bd., Rønne 1972.

Koldinghus Lens Regnskab 1610-11 ved Birgitte Dedenroth-Schou, København 1984.

Schmedeman = Kgl. Stadgar, Förordningar, Bref och Resolutioner ifrån Åhr 1528 in till 1701 angående Justitiae och Executionsvärendet (Justitieverket) ved Joh. Schmedeman, Stockholm 1706.

Samling af Kongens Rettertings Domme 1595-1604 ved V. A. Secher, København 1881-83.

Samling av Sveriges gamla Lagar I-XIII ved C. J. Schlyter 1827-77, IX Skånelagen, Lund 1859.

Stiernman = Samling utaf kgl. Bref, Stadgar och Förordningr etc. angående Sveriges Rike Commerce, Politie och Oeconomie uti Gemen ved A. A. von Stiernman, Stockholm 1747-66.

Samlingar Till Skånes Historia och Beskrifning ved N. H. Sjöborg, I, Lund 1801-02.

Utrykte retskilder

Rigsarkivet i København

Skånske Tegnelser N° 225 fra Januar 1643-23. februar 1648.

Skånske Tegnelser N° 227 1657-21. juni 1660.

Rigsarkivet i Stockholm

Danica 48. Strödde Handlingar.

Landsarkivet i Lund

Generalguvernementskansliets arkiv D III ea.

Bilagor til skrivelser fra landsdomare och tingfogdar.

Insända domar och andre handlingar från häradstingen.

Litteratur

Jan Eric Almquist: Svensk rätts införande i de under 1600-talet med Sverige inkorporerade danska och norska provinserna, i: Svensk Juristtidning 1937.

- Ernst Andersen*: Træk af juraens udvikling, II, København 1973.
- L. M. B. Aubert*: Om svensk rätts insteg i Bohuslän, Jemtland och Herjedalen, i: Nytt Juridiskt Arkiv 1876.
- L. M. B. Aubert*: De norske retskilder og deres Anvendelse, Den norske Privatrets almindelige Del, I, Christiania 1877.
- Robert-Henri Bautier*: Les Archives dans la vie internationale, Actes de la sixième conférence internationale de la Table Ronde des Archives, Rapport Général, Paris 1963.
- Bohusläns Historia ved Erik Lönnroth, Uppsala 1963.
- Cardin Le Bret*: De la souveraineté du roy, de sa domaine et de sa couronne, Paris 1632.
- C. O. Bøggild-Andersen*: Statsomvæltningen i 1660. Kritiske studier over kilder og tradition, Aarhus 1971.
- Sten Carlsson/Jerker Rosén*: Svensk Historia, I, Stockholm 1962.
- Danske og Norske Lov i 300 år. Festskrift udgivet i anledning af 300 året for udstedelsen af Christian V's Danske Lov, ved Ditlev Tamm, København 1983.
- Deutsche Verwaltungsgeschichte, I, ved Kurt G. A. Jeserich, Hans Pohl und Georg-Christoph von Unruh, Stuttgart 1983.
- Inger Dübeck*: Købekoner og konkurrence. Studier over myndigheds- og erhvervsrettens udvikling med stadigt henblik på kvinders historiske retsstilling, København 1978.
- Alf Erlandsson*: Skånska Generalguvernementet 1658-1693 och dess arkiv. Förvaltnings- och arkivhistoriska Undersökningar, Bibliotheca Historica Lundensis, XVIII, Lund 1967.
- Alf Erlandsson*: Tingsfogdar och tingskriver i skånska generalguvernementet 1658-1683, i: Arkivvetenskapliga studier, IV, 1963.
- Knud Fabricius*: Skånes overgang fra Danmark til Sverige, I-IV, København 1906 (I-II), 1952 (III) og 1958 (IV)/1972.
- Knud Fabricius*: Kongeloven. Dens tilblivelse og plads i samtidens natur- og arveretlige udvikling, København 1920/1971.
- Forschungen zur Deutschen Rechtsgeschichte, II, Köln 1975.
- J. A. Fridericia*: Adelsvældens sidste dage. Danmarks historie fra Christian IV's død til enevældens indførelse (1648-1660), København 1894/1975.
- Gerhard Hafström*: De svenska rättsskällornas historia, Lund 1973.
- Hallands Historia, I, Från äldste tid till freden i Brömsebro 1645, Halmstad 1954.
- Hallands Historia II, Från freden i Brömsebro til våra dagar, Halmstad 1959.
- Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte, II, ved Helmut Coing, München 1977.
- Vello Helk*: Øsel under dansk styre – historiske og arkivalske problemer, i: Arkiv, 10. bd., 1985.
- Nils Herlitz*: Nordisk offentlig rätt, I, Stockholm 1958.
- Ebbe Hertzberg*: De nordiske retskilder, København 1890.
- Emil Hildebrand*: Svenska Statsförfatningens historiska Utveckling, Stockholm 1896.
- Historisk Tidskrift för Skåneland, III, Lund 1908-1909.
- Højesteret 1661-1961, I, København 1961.
- Industri- og bjergværksdrift. Privilegering i Norden i det 18. århundrede, Centralmakt och lokalsamhälle – beslutsproces på 1700-talet, V, Oslo 1985.
- Göran Inger*: Svensk rättshistoria, Lund 1980.
- Louis Jacob*: La clause de livraison des archives publiques dans les traités d'annexion, Paris 1915.

- Birgit Bjerre Jensen*: Det skånske generalguvernement 1658-93 og dets arkiv, i: Arkiv, 2. bd., 1969.
- Thelma Jexlev*: Varberg len i Frederik den Andens og Christian den Fjerdes tid, i: Ale, nr. 2, 1971.
- Frank Jørgensen/Morten Westrup*: Dansk centraladministration i tiden indtil 1848, København 1982.
- Poul Johs. Jørgensen*: Dansk retshistorie, København 1940/1971.
- Kampen om Skåne, ved Finn Askgaard og Arne Stade, København 1983.
- Gunnar Knudsen*: En jordebog fra Svensketiden, i: Bornholmske Samlinger, 22. bd., 1934.
- Kong Christian IV's egenhændige breve, IV ved C. F. Bricka og J. A. Fridericia, København 1882/1969.
- Leif Ljungberg*: Stadsarkivet i Malmø, i: Malmø Fornminnesförenings årsskrift, 1934.
- Haakon Bennike Madsen*: Det danske skattevæsen. Kategorier og klasser. Skatter på landbefolkningen 1530-1660, Odense 1978.
- Kerstin Malcus*: Erik XIV och 1500-talets statsvetenskapliga forskning, i: Scandia, bd. 35, 1969.
- Henning Matzen*: Forelæsninger over den danske retshistorie. Offentlig ret, I, København 1893.
- Anna Christina Meurling*: Svensk domstolsförvaltning i Livland 1634-1700, Bibliotheca Historica Lundensis, XIX, Lund 1967.
- Minnesskrift ägnad 1734-års lag, I, Stockholm 1934.
- Kjell Åke Modéer*: Gerichtsbarkeit der schwedischen Krone im deutschen Reichsterritorium, I. Voraussetzungen und Aufbau 1630-1657, i: Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin, Serien I, Rättshistoriskt Bibliotek, bd. 20, Stockholm 1975.
- Kjell Åke Modéer*: Från dansk till svensk lag. Kring uniformitetsproblemet i skånelandskapen 1645-1683, i: Elbogen, Malmö Fornminnesförenings tidskrift, nr. 4, 1983.
- Sven A. Nilsson*: Halmstads historia, I, Halmstad 1968.
- K.-F. Pfeiffer*: Justitiestaten på Gotland under senere hälften av 1600-talet, i: Svensk Juristtidning 1962.
- J. A. Posse*: Bidrag till svenska lagstiftningens historia, Stockholm 1850.
- Jerker Rosén*: Hur Skåne blev svenskt, Stockholm 1943.
- Jerker Rosén*: Skånska privilegie- och reduktionsfrågor 1658-86, Lund 1944.
- Jerker Rosén*: Statsledning och provinspolitik under Sveriges stormaktstid, i: Scandia 1946.
- Alf Ross*: Lærebog i Folkeret, København 1951.
- Richard Steffen*: Gotlands administrativa, rättsliga och kyrkliga organisation till 1645, Stockholm 1943.
- Michael Stolleis*: Condere leges et interpretari. Gesetzgebungsmacht und Staatsbildung im 17. Jahrhundert, i: Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistischer Abteilung, bd. 100, 1984.
- Studier i äldre historia tillägnade Herman Schück 5/9 1985, red. Robert Sandberg, Stockholm 1985.
- Svea Hovrätt. Studier till 350-års minnet, ved S. Pétren, Stig Jägerskiöld och Tord O:son Nordberg, Stockholm 1964.
- Alfred Söllner*: Die Literatur zum gemeinen und partikularen Recht in Deutschland etc., i: Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte, II:1, München 1977.
- Frants Thygesen*: Gamle danske domme 1590-1608, i: Tidsskrift for Rettsvitenskap, 1984:4.
- Lars Truelsson*: Halmstads historia, II, Halmstad 1968.

- Georg-Christoph von Unruh*: Polizei, Polizeiwissenschaft und Kameralistik, i: Deutsche Verwaltungsgeschichte, Bd. I, 1983.
- C. G. Weibull*: Freden i Roskilde. Aktstycken och Framställning, i: Historisk Tidskrift för Skåneland, III, 1908-1909.
- C. G. Weibull*: Freden i Roskilde, Stockholm 1958.
- Dietmar Willoweit*: Rechtsgrundlagen der Territorialgewalt, i: Forschungen zur Deutschen Rechtsgeschichte, II, Köln 1975.
- Frederik Vinding Kruse*: Ejendomsretten, I, København 1951.
- Paul G. Ørberg*: Gamle danske retsbøger fra de skånske provinser, i: Arkiv, 5. bd., 1974-75.
- Alf Åberg*: När Skåne blev svenskt, Stockholm 1958.

Personregister

- Adlerfelt, Carl 58
Adolf Johan 40
Almquist, Jan Eric 67
Anker, Poul 53
Arnfeldt, Axel 68
Arnisæus, Henning 28
Ascheberg, Rutger von 40,
64, 65, 73, 89-91
Aubert, L. M. B. 65, 88-90
- Banér, Gustaf P. 40, 58
Bautier, Robert-Henri 12
Beck, Anne 60
Bjelke, Henrik 55
Bjelke, Jørgen 55
Bjelke, Ove 55
Bielke, Sten 20, 21, 24
Bille, Sten 63
Bodin, Jean 27, 28, 68, 69
Bonde, Gustaf 41, 75
Brochmand, Jesper 28
Burman, Gerhard 63
Bülche, Peter 55
Bååth, Seved 72
- Christian III 70, 75
Christian IV 7, 25, 28, 31,
46, 47, 56, 58, 61, 62, 68,
70, 71, 74, 75, 77, 78, 80-
82, 87, 88
Christian V 9, 16, 25, 31,
87
Cornelissen, Willem 74
- Dahlberg, Erik 8, 11, 13,
19, 48, 88
Degn, Thord 70
Descartes, René 18
- Due, Henrik 56
Durell, Magnus 73-75, 78,
96, 97
- Ehrenstrahl, David Klöker
von 24, 76, 85, 89
Erik XIV 15, 27
Erik af Pommern 63
Erlandsson, Alf 40, 48, 50,
54, 58, 60, 62, 65, 73
Ernst, Henrik 28, 55
Etlar, Carit 43, 91
- Fabricius, Knud 15, 25,
67, 83, 91, 92
Fischer, Abraham 63
Forsman, Johan 40, 54,
58, 60
Frederik II 7, 75
Frederik III 8, 9, 11, 19-
21, 23, 25, 26, 32, 33, 43,
48, 64, 75, 77
Frederik IV 80
Frederik af Gottorp 8
Fridericia, J. A. 26
- Gabel, Christoffer 26, 55
Gardie, Magnus de la 18
Gardie, Gustav Adolf de la
85
Gersdorff, Joachim 20, 21,
23, 52, 53
Giliussen, Gilius 60
Griffenfeld *se:* Schumacher
Gustav Vasa 27
Gustav II Adolf 7, 17
Gyllenpalm, Johan (Palm)
89
- Gyllenstierna, Johan 65,
90
Gyllenstierna, Johan Nils-
son 90
- Haelwegh, Albert 26, 30,
31
Hans 70
Hansen, Hans 21
Haye, Abraham de la 72
Hedvig, Eleonora 8
Horn, Gustav 7, 46
- Johan III 7, 16
Juel, Hermann 56
Juel, Iver 68
- Kagg, Lars 46
Karl V 68
Karl IX 7
Karl X Gustav 8, 9, 11, 19,
20, 22, 24, 34, 39, 40, 48,
52, 64, 65, 76, 81, 82
Karl XI 9, 15-17, 78, 79,
83, 85, 87, 88, 90-92, 97
Karlsteen, Arvid 16
Kofoed, Jens 52, 53
Krabbe, Iver 46, 49, 55
Krabbe, Niels 46
Krag, Erik 26
Krag, Otte 55
Kristina 8, 17, 18, 34, 41,
47, 71, 83
Kristoffer 15, 16, 87
Körbitz, J. C. von 55
- Lagerfeldt, Israel Israelson
72

- Lange, Villum 55
 Lassen, Peder 55
 Laursen, L. 54
 Lejonskiöld, Mårten 82
 Lente, Theodor 55
 Leonora Christina 8, 61
 Locennius, Johan 25
 Ludvig XIV 16
 Lund, F. C. 7
- Macrobius, Ambrosius
   Theodosius 15
 Madsen, Haakon Bennike
   42-44
 Magnus Eriksson 15, 16,
   87
 Malcus, Kerstin 27
 Mander, Karel van 7, 31,
   81, 82
 Meadowe, Philip 20, 21
 Modéer, Kjell Åke 83, 84
- Nansen, Hans 55
 Nilsson, Johan 53
 Nilsson, Sven A. 50
- Oxenstierna, Axel 8, 18
- Palmquist, Gustaf 50
 Parsberg, Oluf 24
 Paulli, Simon 26
 Pederssön, Jens 60
 Petersen, Magnus 63
 Philippe August 12
 Pogwisch, Henning 55
- Poulsen, Svend 43, 91
 Prinzenskiöld, Johan 52,
   53
 Pufendorf, Samuel 8, 11,
   13, 19, 48, 64, 88
- Rantzau, Christian 55
 Rantzau, Henrik 55
 Reedtz, Peder 24, 26, 55
 Richelieu, Armand du Ples-
   sis de 12
 Rosén, Jerker 16, 47
 Rosenhane, Scherring 75
 Rosenkrantz, Gunde 55
 Rosenkrantz, Holger 47,
   68
- Scavenius, Peder 55
 Schack, Hans 26, 55
 Schlyter, C. J. 90
 Schmedeman, Joh. 80
 Schumacher, Peder 33, 34
 Secher, V. A. 56
 Sehested, Hannibal 54
 Skade, Ove 55
 Skeel, Christen 20, 21, 23
 Skytte, Johan 16, 17
 Sophie Amalie 11
 Sparre, Jørgen 72
 Sperling, Caspar Otto 47,
   69, 70, 72, 73
 Steffensen, Poul 43
 Stenbock, Gustav Otto 40,
   73, 75, 76, 83
 Stiernman, A. A. 80
- Stolleis, Michael 68, 69
 Svane, Hans 55
 Svensen, David 69-74, 92
 Sylvius, Johan 52, 53
- Terlon, Hugues de 13, 20,
   21
 Thim, Johan 23
 Thott, Tage Ottesen 78
 Thuillieri, Caspar Coignet
   de la 13
 Torstensson, Lennart 7,
   39, 40, 70, 73
 Tott, Claes 48, 50
 Trolle, Niels 55
- Ulfeldt, Corfitz 8, 20, 21,
   47, 55, 82
 Ulfeldt, Ebbe 47
 Ulrikke Eleonora 16
 Urne, Christoffer 55
 Urup, Aksel 30, 55, 57
- Valdemar Atterdag 39
 Vinding, Rasmus 28, 55
- Weber, Max 69
 Weibüll, C. G. 20
 Weibull, Martin 67
 Weile, Christen Ostersen
   38, 70
 Wuchters, Abraham 31-
   33, 47, 49, 87
- Ørberg, Paul G. 63, 64

Stedregister

Henvisninger til Danmark, Norge og Sverige er udeladt af registret.

- Arboga 15, 27
Arensborg 47, 68
- Bara 62-64
Belgien 13
Blekinge 7, 9, 11, 18, 21,
38, 40, 42-44, 53, 64, 73,
75-77, 79, 81, 83, 84, 87,
91, 97
Bohuslen 8, 9, 11, 18, 21,
47, 49, 64, 83, 84, 87-89,
91
Bornholm 7, 9, 11, 18, 21,
47, 52-54, 81
Bremen – Verden 8, 26, 32
Bremerholm 74
Brømsebro 7-13, 17-19,
23, 27, 28, 40, 46, 49, 58,
60, 62, 67, 69, 70, 72, 81,
82
- Dal 73
Dorpat 16, 17, 67
Dragør 81
- England 9, 15, 23
Estland 15-17, 39, 67
Eversløv 51
- Faurås 49, 63
Finland 16, 39, 40, 82, 83,
92
Fjäre 49, 63, 64
Frankrig 9, 12, 13, 15, 23,
25, 74
Frederiksborg 19, 64
Frosta 63, 64
Färs 63, 64
- Gotland 7, 17, 18, 47, 56,
58, 61, 67, 68, 82, 83, 87
Greifswald 9
Gärds 63, 64
Göteborg 9, 22, 65, 73
- Halland 7-9, 11, 18, 19,
21, 38-44, 46-50, 64, 67,
69-77, 79, 81-84, 87, 89,
91, 97
Halmstad 41, 46, 47, 50,
64, 71, 72, 74
Hammershus 52, 53
Hasle 53
Helsingborg 41, 47, 48, 50,
54, 58, 63, 64, 83
Helsingør 64, 92
Herjedalen 7, 17, 18, 65,
67, 87
Herrevads Kloster 62, 63
Hertugdømmerne 7, 25
Himle 49, 64
Hök 64
- Ingermanland 9, 16, 39
Italien 23
- Jylland 7, 8
Jämtland 7, 8, 17, 18, 47,
65, 67, 87, 92
Jönköping 16, 41, 71
- Kalmar 7
Karelen 39
Kristianopol 46, 47
Kristiansstad 47, 63-65, 73
Kungälv 65
- København 9, 10, 12, 13,
16-19, 23, 24, 26-28, 30,
31, 40, 41, 46, 53, 56-64,
68, 76, 83
Køge Bugt 9
- Laholm 46, 49, 63
Landskrona 41, 47, 48, 50,
54, 58, 60, 63, 79, 83, 89
Langeland 8
Leiden 21
Leipzig 21
Lille Bælt 9, 80
Livland 15-17, 39, 67
Lolland 8
Lund 9, 41, 63, 64, 87, 91
- Malmø 38, 41, 45, 47, 51,
52, 54, 57-59, 63, 65, 75-
79, 83, 84, 89
- Nederlandene 9, 23, 24
Nordkalotten 7
Nova Svecia 74
Nyborg 76
- Orleans 49
Oxford 21, 33
Oxie 63, 64
- Padova 49
Paris 21
Polen 9, 12
Pommern 39, 92
- Ronneby 63
Roskilde 9-13, 17-24, 26-
28, 30, 34, 40, 41, 46-48,
60, 64, 76, 82, 83

Rønne 52, 53	Stralsund 9	Västergötland 73
Rönneberg 44, 60	Sølvesborg 46	Wien 92
Savoyen 47	Torne 51, 64	Wismar 9
Simrishamn 41, 63	Trondhjem 9, 11, 21, 47	Ystad 63
Sjælland 9, 42	Tyskland 7, 23	Øland 9
Skanør 41	Tåstrup 20, 21, 23, 24	Øresund 7, 19, 80, 91
Skepsholmen 74	Uddevalla 89	Ørtofte 62, 63
Skåne 7-9, 11, 18, 21, 38- 42, 46, 47, 50, 53, 64, 67, 75-79, 81, 83, 84, 87, 89, 91, 97	Uppsala 25	Øsel 7, 17, 18, 47, 61, 67, 68, 87
Spanien 74	Vallen 73	Østersøen 7, 81
Stettin 7	Vallø 23	Østrig 15
Stockholm 39, 54, 58, 72, 79	Varberg 43, 46, 47, 49, 63	Åbo 16
Storbritannien 13	Vesterhavet 7, 81	Årstad 64
Store Bælt 8, 80	Visby 47, 56, 58, 82	
	Viske 64	
	Värmland 73	

Nyere publikationer fra Rigsarkivet

I serien Studier og kilder

1. *Hans Sode-Madsen*: Ungdom uden arbejde. Ungdomsforanstaltninger i Danmark 1933-1950. 1985. 244 s. 183,00 kr.
2. *Johan Hvidtfeldt*: Fra Kapitulationsdagene 1945. Dönitz, Lindemann og Best. – *Wehrmachtbefehlshaber Dänemark*: Kriegstagebuch 20. april–26. maj 1945. 1985. 128 s. 134,20 kr.
3. *Inger Dübeck*: Fra gammel dansk til ny svensk ret. Den retlige forsvenskning i de tabte territorier 1645-1683. 1987. 128 s. 146,40 kr.
4. Spor. Arkiver og historie. 1987. 385 s. 244,00 kr.

I serien Administrationshistoriske studier

1. *Grethe Ilsøe*: Vejen til embede. En undersøgelse af udnævnelserne til kgl. retsbetjent- og magistratembede 1735-65. 1978. 183 s. 61,00 kr.
2. *Helle Linde*: Magistrat og borger. Købstadsstyret på Sjælland omkring 1750 med særlig hensyntagen til forholdene i Helsingør, Roskilde, Næstved og Holbæk. 1978. 132 s. 61,00 kr.
3. *Harald Jørgensen*: Thi kendes for ret. Studier i de civile københavnske domstoles historie i perioden ca. 1660 til 1919. 1980. 451 s. 122,00 kr.
4. *Erik Nørr*: Præst og administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841. 1981. 559 s. 122,00 kr.
5. *Birgit Løgstrup*: Dommer og administrator. Herredsfogden 1790-1868. 1982. 269 s. 134,50 kr.

6. *Niels Petersen*: Justitsministeriet. Organisation og arkiv. 1982. 194 s. 134,20 kr.
7. *Birgit Løgstrup*: Jorddrot og offentlig administrator. Godsejerstyret inden for skatte- og udskrivningsvæsenet i det 18. århundrede. 1983. 479 s. 134,20 kr.
8. *Lotte Dombornowsky*: Lensbesidderen som amtmand. Studier i administration af fynske grevskaber og baronier 1671-1849. 1983. 525 s. 183,00 kr.
9. *August Wiemann Eriksen*: Eksportrådgivning i Danmark 1910-1921. Privat eller statslig opgave? 1984. 198 s. 134,20 kr.
10. *Niels Petersen*: Kultusministeriet. Organisation og arkiv. 1984. 372 s. 152,50 kr.
11. *Harald Jørgensen*: Lokaladministrationen i Danmark. Oprindelse og historisk udvikling indtil 1970. En oversigt. Udkommer 1985. Ca. 530 s. 183,00 kr.
12. *Birgit Bjerre Jensen*: Udnævnelseretten i enevældens magtpolitiske system 1660-1730. 1987. 376 s. 244,00 kr.
13. *Birgit Nüchel Thomsen m.fl.*: Samspillet mellem organisationer og stat. Studier inden for Handelsministeriets områder 1879-1950. Udkommer 1987. Ca. 368 s. 134,20 kr.

Blandt Rigsarkivets andre nyere udgivelser kan nævnes:

Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse. En oversigt. 1. del, 1.-2. halvbind. 1983. 982 s. 268,40 kr. 3. del, Forsvarets arkiver 1, Hæren. 1984. 266 s. 152,50 kr. 4. del, Oversigt over større private personarkiver under Rigsarkivets 4. afdeling. 1984. 280 s. 91,50 kr.

- Danmarks arkiver. Historie, funktioner, fremtid. 1982. 168 s. 134,20 kr.
- Inger Dübeck*: Dansk arkivret. 1980. 222 s. 134,20 kr.
- Inger Dübeck*: Statsmagt og arkiver. Det offentlige ret til arkivalier. 1982. 178 s. 134,20 kr.
- Kommercekollegiet 1735-1816. Ved *J. O. Bro-Jørgensen og Morten Westrup* (Vejledende Arkiverregistraturer 22). 1984. 182 s. 146,40 kr.
- Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold. I uddrag. Ved *Jens Holmgaard*. Udkommer 1987. Ca. 440 s. 244,00 kr.

